

Mondattani egyenletek.

I.

ARISTOTELES óta ismeretes ez a két egyenlet:

A kutya | fehér = A kutya | fehér (van).

A kutya | ugat = A kutya | ugató (van).

Ebből a két egyenletből azt látjuk, azt kellene látnunk, hogy a *fehér* épen olyan állítmány, mint az *ugat*. A *fehér* épen olyan állítmány, mint az *ugat*, mondom még egyszer, nem azért, mintha ezt tagadná valaki — hisz amaz egyenleteket helyeseknek vallják mind a logikusok, mind a grammatikusok — hanem azért, hogy egy pillanatra se feledkezzünk meg arról, hogy a *fehér* épen olyan állítmány, mint az *ugat* (mondom harmadszor is).

Miért tartom ezt oly fontosnak? Azért, mert a grammatikusok nagyobb fontosságot tulajdonítanak a lappangó *van*-nak ebben a mondatban: A kutya | fehér, mint ebben: A kutya ugat. Ebben figyelembe sem veszik a *van*-t s az *ugatás* fogalmát tartják állítmánynak; abban a *van*-t tartják állítmánynak s a *fehérség* fogalmát csak «az állítmány kiegészítőjének» nevezik.

De már, grammatikus uraim, kiáltják a logikusok, ez vastag következtelenség. Mert ha ebben: A kutya | fehér (van) csak kiegészítője az állítmánynak a *fehérség* fogalma, akkor ebben is: A kutya | ugató (van) csak kiegészítője az állítmánynak az *ugatás* fogalma; vagy, ha ebben állítmány az *ugatás* fogalma, akkor abban is állítmány a *fehérség* fogalma.

Lám, már is megfeledkeztek arról, hogy a *fehér* épen olyan *p*(rædicatum), mint az *ugat*. Térjünk csak vissza az egyenletekhez:

$$p_1 \text{ (fehér)} = a_1 v \text{ (fehér van)}$$

$$p_2 \text{ (ugat)} = a_2 v \text{ (ugató van)}.$$

Mind a logikusok, mind a grammatikusok helyeseknek vallották ezeket az egyenleteket. A következő pillanatban a grammatikusok

már azt akarnák elhíttetni a matematikussal, hogy $p_1 = v$, $p_2 = a_2$. Erre a logikusok így riogatják őket: ha $p_1 = v$, akkor p_2 is $= v$; vagy ha $p_2 = a_2$, akkor p_1 is $= a_1$.

Én, a matematikus megengedem, hogy a logikusok következtetlensége nem oly vastag, mint a grammatikusoké, de azért következtetlenség biz az. Az egyenletekből eddig csak annyit tudunk meg, hogy az első mondat állítmánya a_1v , a második mondat állítmánya a_2v , vagy általánosan, hogy $p = xv$. Nem az egyik vagy a másik tényező (t. i. x vagy v), hanem a két tényezőnek szorzata egyenlő p -vel. Mi a két tényező külön-külön, arról eddig semmit sem tudunk.

Csak gyaníthatjuk, hogy a logikusok és grammatikusok szerint az egyik tényező valami más értelemben vett állítmány volna, a másik tényező pedig ennek a más értelemben vett állítmánynak a kiegészítője. Mathematice: a szorzatnak egyik tényezője más értelemben vett szorzat, másik tényezője ennek a más értelemben vett szorzatnak a kiegészítője. Furcsa terminologia, de hagyján. A grammatikusok és logikusok azon veszekesznek tehát, hogy a két tényező (x és v) közül melyik a más értelemben vett állítmány s melyik a kiegészítő.

A grammatikusok szerint hol v , hol x volna a más értelemben vett állítmány, tehát hol x , hol v a kiegészítő. A logikusok szerint mindenkor vagy x , vagy v a kiegészítő, tehát vagy v , vagy x a más értelemben vett állítmány. Világosítsuk meg ezt néhány példával:

A kutya	fehér = A kutya fehér (van).
A kutya	itt van = A kutya itt (van).
A kutya	nálam van = A kutya nálam (van).
A kutya	a kertben van = A kutya a kertben (van).
A kutya	ugat = A kutya ugató (van).
A kutya	csontot rág = A kutya csontot rágó (van).
A kutya	betegnek látszik = A kutya betegnek látszó (van).
A kutya	őrzí a házat = A kutya őrzője a háznak (van).

A grammatikusok szerint *fehér*, *itt*, *nálam*, *a kertben*, *ugató*, *csontot rágó*, *betegnek látszó*, *őrzője a háznak* részint kiegészítők, részint más értelemben vett állítmányok, tehát a *van* részint más értelemben vett állítmány, részint kiegészítő. A logikusok szerint a *van* vagy minden esetben más értelemben vett állítmány, vagy minden esetben kiegészítő, tehát a *fehér*, *itt*, *nálam* stb. vagy minden esetben kiegészítők, vagy minden esetben más értelemben vett állítmányok.

Ismeretes dolog, hogy a logikusok a két lehetőség közül azt választották, hogy a v tényező minden esetben kiegészítő, az x tényező minden esetben más értelemben vett állítmány. Csakhogy nem kiegészítőnek, hanem *kapocsnak* (lucus a non lucendo)

nevezik a v tényezőt s nem más értelemben vett állítmánynak, hanem egyszerűen állítmánynak az x tényezőt. Minthogy a v állandó tényező s az egységnek felel meg, a logikusok eljárását nemis igen kárhoztathatjuk. Eljárásuk hasonló u. i. a matematikusokéhoz, a kik szintén nem sokat törődnek az egységgel, mivel állandó tényezője minden számnak s a szorzatot nem változtatja meg. (A szorzat nem változik, akár azt mondjuk, hogy 0·15-nek 0·3 és 0·5 a tényezői, akár azt, hogy 0·3, 0·5 és 1 a tényezői.)

A logikusok számára találtunk mentséget, de a grammatikusok a következtetlenség csávjában maradtak. Dehogy maradtak. A grammatikusok a legleleményesebb emberek a világon. Most azzal állanak elő, hogy a következtetesség abban nyilatkozik náluk, hogy minden mondatban az igét tartják más értelemben vett állítmánynak.

Az igét? De melyiket? Mert ebben az egyenletben $p = xv$ ige a v is, ige az xv is, s ha az x maga is több tényezőnek, pl. y -nak és z -nek szorzata, ige az yzv is.

Ha a v -t értenék az ige, akkor a logikusok kiegészítője (copulája) volna az a más értelemben vett állítmány s egyszerűs mind az egész beszédben az egyetlenegy ilyen állítmány. Ez csakugyan a logikusok mértékére szállítaná le a grammatikusok következtetlenségét. A különbség csak az volna köztük, hogy a *más értelemben vett állítmány* és *kiegészítő* műszókkal megfordított értelemben elnének, azaz, hogy ebben a mondatban: A kutya | ugat logice az *ugató*, grammatice a *van* volna az állítmány, logice a *van*, grammatice az *ugató* a kiegészítő.

De tudtommal vannak grammatikusok — a francziák — a kik szerint a *van* az egyetlen ige a mondatban, «szófüzés szempontból az egyetlenegy *verbe*» (BRASSAT, A mondat dualismusa 85.), de épen ezek nem tartják ezt az igét soha állítmánynak (attribut). Nem is tartotta azt állítmánynak soha ember fia, csak KERN az efféle mondatokban: der Hund | ist weiss, de az afféle mondatokban: der Hund | ist angekommen még ő sem;* és az ő nyomán egy-két magyar grammatikus, még pedig nemcsak az effélékben: A kutya | fehér, hanem az effélékben is: Én | a *mondó* vagyok.

*) Legalább megengedi, hogy «praktische Rücksichten treiben dazu, im Elementarunterricht bei den sog. zusammengesetzten Verbalzeiten nicht von Prädikatsnominativen und Prädikatsaccusativen zu sprechen, sondern sie eben als einheitliche Formen zu behandeln». (Die deutsche Satzlehre 105. Elmélete szerint u. i. *gekommen* Prädikatsnominativ — kiegészítő — volna ebben: *ich bin gekommen*. *gehört* Prädikatsaccusativ — tárgy — ebben: *ich habe gehört*.)

E szerint a magyar grammatikusok a legkövetkezetesebbek? Ők volnának a legkövetkezetesebbek (már t. i. a következtetésben, mert ne feledjük, hogy igazán következetes csak az lehet, aki mindvégig az *xv*-t tartja *p*-nek), ha nemcsak a *fehér*-ben, hanem az *ugat*-ban is a *v* tényezőt tartanak más értelemben vett állítmánynak. De az *ugat*-ban már az *xv*-t, a két tényező szorzatát tartják — helyesen — állítmánynak. Hát következetesség ez?

Az, felelik a leleményes grammatikusok, mert hisz ők mindig az ígét tartják más értelemben vett, azaz nyelvtani állítmánynak; az *ugat* is ige, s nekik csak *A kutya ugat* mondattal van dolguk, nem *A kutya ugató van* logikai szörszálhasogatással.*)

Erre nézve ezt a kérdést intézi hozzám egy levelében ALBERT JÁNOS: Hát tőlük nem logikai szörszálhasogatás az, mikor azt tanítják, hogy ennek a mondatnak: *A kutya fehér a van* a nyelvtani állítmánya, hogy ez a *fehér* bővített állítmány, ellenben az *ugat* pusztá állítmány? «Szerintem (ALBERT JÁNOS szerint) a *fehér* inkább 'pusztá állítmány' ebben a mondatban: *A kutya | fehér, mint az ugat* ebben: *A kutya | ugat.*»

En ezt az ad hominem argumentumot nem fogadom el. Először azért, mert csakugyan nem tartom szörszálhasogatásnak ezt az egyenletet: *A kutya fehér = A kutya | fehér (van)*; másodszor azért, mert mint matematikus egy hajszálnyit sem tágíthatok azon, a mit fönt mondtam, hogy a *fehér* épen olyan állítmány, mint az *ugat*, hogy egyik sem 'pusztább' a másiknál.

De nem tartom szörszálhasogatásnak ezt az egyenletet sem: *A kutya | ugat = A kutya | ugató (van)*. Nem tartanám még akkor sem, ha nem volnának közönségesek az efféle szólások: *mondó vagyok* e h. *mondom*, ἢν διδάσκων e h. ἐδίδασκε. Efféle szólásokra számtalan példát találni, de elég lesz talán ez az egy-néhány is: Mert nagyon jól *voltam* én annak *tudója*, hogy ígéreteit ő híven lerója, e h. mert nagyon jól *tudtam* én azt. Ne *legy* életeddel könnyelműen *játszó* e h. ne *játszál*. Ábrázolja pedig akárhol is számot *tehető volt* e h. számot *tehetett*. *Szegényekké teszi* a népeket a bűn e h. *elszegényíti*. A leves *savanyú lett* e h. *megsavanyódott*. A kocsis *kevésnek tartja* a bért e h. *keveselli*. Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων, καὶ ἦσαν καθήμενοι: Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἱ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώρης τῆς Γαλιλαίας e h. ἐδίδασκε, ἐκά-

*) «Dass es eine ganz unnütze Operation ist, das finite Verbum in sein Participium verbunden mit dem Zeitwort *sein* aufzulösen, dass es nur Anlass gibt zu der sehr bedenklichen Vermengung des sprachlichen Satzes mit der Form des logischen Urteils und zu sehr geschmacklosen Satzbildungen führt ...» (KERN, Die deutsche Satzlehre, 106.).

θηντο, ἐιληλύθεισαν. (És lőn némely napon, mikor tanítana, és ott ülnének a Phariseusok, és a Törvénynek Doktorai, kik jöttek vala Galileának minden faluiból. Luk. 5, 17. KÁROLI szerint.) Ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτόν ἢ ἔθελε. (Mert sok időtől fogva kívánja vala őt látni. Luk. 23, 8.) Οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶν πεπραγμένον αὐτῷ ἢ πέπρακται. (Semmi halálra méltó nem esett rajta. Luk. 23, 15. KÁLDI szerint.) Ἀπὸ τοῦ νῦν δὲ ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ θήσεται ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ ἢ καθήσεται. (Ez időtől fogva az embernek Fia ül az Isten hatalmának jobbja felől. Luk. 22, 69. KÁROLI szerint.)

Hasonló példák az összes ú. n. összetett igeidők: *factus sum, facturatus sum; ich bin gekommen, ich habe gehört, ich werde sehen; látok vala* (régibben *látok valék*), *látni fogok*.

Van dolguk tehát a grammatikusoknak efféle mondatokkal is: A kutya | ugató (van). Minthogy pedig ez a mondat kétségkívül egyenlő ezzel: A kutya | ugat, bizonyos, hogy a kik az elsőben csupán a *van*-t, a másodikban az *ugat*-ot nevezik nyelvtani állítmánynak, egyszer csupán a *v* tényezőt, másszor az *x* és *v* tényezők szorzatát, az *xv*-t nevezik állítmánynak.

Igaz, hogy akár a *v*-t, akár az *xv*-t nevezik állítmánynak, az *igét* nevezik annak. Mert az *ich bin* is ige, az *ich bin gekommen* is ige. De az nem igaz, hogy mindig az *igét* nevezik állítmánynak. KERN-t és egy-két követőjét kivéve, a grammatikusok 99⁰/₀-a az efféle mondatban: der Hund | ist weiss, nem nevezi állítmánynak sem a *v*-t, sem az *xv*-t, hanem csupán az *x*-et (a *weiss* szót). Ez pedig, kivéve talán a régi magyar *járok valék, jártam valék* alakokat, sohasem ige, hanem mindig névszó, azért *névszói állítmánynak* is nevezik.

Nálunk tudtommal KALMÁR ELEK az egyetlen grammatikus, a ki nem él a *névszói állítmány* műszóval. Szerinte «lehet a főnév kiegészítő is, főkép a *vagyok, leszek, maradok* igék mellett. A *van* és *vannak* szókat többnyire kihagyjuk s akkor egyedül a kiegészítő pótolja az állítmányt». (Isk. m. nyelvt. 17.) Azaz ebben: A kutya | állat tulajdonképen a *van* az állítmány, az *állat* csak «pótolja az állítmányt». NAGY LÁSZLÓ-KOMÁROMY LAJOS szerint épen ellenkezőleg a *van* pótolja az állítmányt: «Alkalmilag fel- említheti a tanító, hogy a *vagyok* ige gyakran az állítmány ki- pót- lásá- ra szolgál a mondatban, t. i. akkor, ha a mondat állít- mánya névszó, pl. *Én tanuló vagyok*. *Én* alany, *tanuló* állítmány, *vagyok* az állítmány kipótlója». (Nyr. 23 : 493.) Még BALOGH PÉTER is, a ki 1888-ban KERN nyomán azt hirdette, hogy «állítmány semmi más nem lehet a mondatban, csak ige» (Nyr. 17 : 352.), 1899-ben megjelent Magyar Nyelvtanában megengedi, hogy «néha főnév, melléknév vagy más névszó az állítmány». (5.)

S mégis azoknak van igazuk, a kik azt mondják, hogy a mondat állítmánya mindig ige. Nem ok nélkül nevezte ARISTOTELES igének is ($\rho\eta\mu\alpha$. verbum) az állítmányt. A zavart csak az okozza, hogy sem a logikusok, sem a grammatikusok nem határozzák meg előre, mit kell mondattani igrén érteni. A mondattani ige se nem *v*, se nem *x*, hanem mindig *xv*.

Ez az *xv*, vagy a mi egyre megy, *vx* ige nemcsak ebben a mondatban: der Hund | ist gekommen. hanem ebben is: der Hund | ist weiss. KERN az utóbbi mondatban azért nem látja a *vx* igrét, mert nincs tiszta fogalma a mondat elemzéséről. A mondat, valamint más dolog is, nem oszlik tüstént végső elemeire. Midőn ezt a mondatot: A kutya | fehér (van) két főtagjára bontottam, akkor még csak megkezdtem az elemzést. Az analysisnek ezen a fokán a második főtagban még a synthetikus egészet, a tényezők szorzatát, szerzetét (Produkt), a szerkesztvényt kell látnom. Az analysisben is rendet kell tartani, mert csak így teheti világossá előttünk a mondat szerkezetét. A ki az egyik oldalon (*A kutya*) a főtagot, a másik oldalon (*fehér van*) nem a főtagot, hanem ennek két altagját (s még ezekben is csak az *igrét* és *melléknévet*) látja, az előtt már összezavarodott a mondat szerkezete. A *fehér (van)* mint synthetikus egész, mint szerkesztvény, mint összetett szó, mint egy szó nem melléknév és ige, hanem csak ige. Ezt az igrét épen úgy lehet konjugálni, mint akármely más igrét: *fehér vagyok, fehér vagy, fehér (van); fehér voltam, fehér voltál, fehér volt; fehér leszek, fehér leszel, fehér lesz*. Ez a *fehér (van)* mondattanilag épen olyan szerkesztvény, mint a *szépség*. (Hisz egykor ezt is két szóba irták.) Valamint ebben nem csupán a *ség* a főnév, hanem a *szépség* is, úgy abban is nem csupán a *van* az ige, hanem a *fehér (van)* is. Az utóbbi a mondattani ige, a mondat állítmánya. S minthogy a *fehér (van)* épen úgy ige, mint az *ugat*, azért mondom én, hogy az egyik épen olyan állítmány, mint a másik, hogy egyik sem «pusztább» a másiknál.

De ige az *xv* akkor is, ha az *x* tényező több tényezőnek a szorzata. Ebben a mondatban: A kutya | csontot rág az *x* tényező *y* (csontot) és *z* (rágó) tényezők szorzata, azaz $x = yz$. Ebből az következik, hogy $p = yzv$ (csontot rágó (van), vagy a mi egyre megy, *yzv* (csontot van rágó). Az analysisnek ezen a fokán: A kutya | csontot rág első sorban az *yzv* szorzatot kell látnom, nem az *y, v, z* tényezőket külön-külön. Az *yzv* szorzat pedig épen olyan ige, mint a milyen főnév az *almafa kéreg*. A kinek ez nehezen fér a fejébe, próbálja meg végig konjugálni így: *csontotrágok, csontotrágsz, csontotrág, csontotrágnak* sat. (Csak valahogy ne így: *csontotrágok, csontotrágsz* sat. a *képviselek, hőmérekek, eszmecserelek*, mindenek örömkialtottak példájára.)

Ha a mondatnak *xv* az állítmánya (már pedig más állítmánya nincs, akár logikainak, akár psychologiainak, akár gram-

matikainak nevezzük azt a más állítmányt), akkor himezés-hámozás nélkül szólva nagy oktalanság így beszélni: ennek a mondatnak: *A kutya fehér* állítmányból és kiegészítőből áll az állítmányi főtagja. Mert ha p annyi mint xv , akkor nem lehet egyszersmind annyi is mint $xv+n$.

Hogy kerül ez az n a grammatikusok egyenletébe (s mint kakuktozás a logikusok egyenletébe is)? Úgy hogy ehhez hasonló módon tagolják a mondatot: A koponya (a fej csontváza) két részre osztható: agyi részre és arczi részre. A koponyát alkotó egyes csontokat a koponya tagjainak nevezzük. Huszonkét koponyatag van, u. m. 1. agy, 2. arcz (főrészek, ezek a tőkoponya tagjai), 3. nyakszirtcsont, 4. homlokcsont... 10. járomcsont... 22. állkapocs (mellékrészek, a bővített koponya tagjai). Nevetséges tagolás, de mutató nomine de te, grammaticae, fabula narratur: «Az egyszerű mondat két részre osztható: alanyi részre és állítmányi részre. Pl. *A dúsgazdag ember kövér ökröt hizlal. Szemérmes koldusnak üres a tarisznyája* (így). A mondatot alkotó egyes szókat a mondat tagjainak nevezzük. Hat mondattag van, u. m. 1. alany, 2. állítmány (főrészek, ezek a főmondat tagjai), 3. állítmánykiegészítő, 4. tárgy, 5. határozó, 6. jelző (mellékrészek, a bővített mondat tagjai)» (MAKLÁRY PAP MIKLÓS, Rendszeres magyar nyelvtan 111. és 112.)

Az n tehát azt jelenti a grammatikusok egyenletében, hogy a grammatikusoknak nincs tiszta fogalmuk fölsőbb és alsóbb rendű tagokról. Ők valami protestáns konventfélét látnak a mondatban. Az ilyen gyülekezetnek is két főtagja van: az egyházi és a világi elnök, s több-kevesebb altagja: papok, káplánok stb. az egyházi részről, kurátorok, presbyterek stb. a világi részről. A grammatikusok szerint azonrendű szók gyülekezete a mondat. «A mondatot alkotó egyes szókat a mondat tagjainak nevezzük», mondja MAKLÁRY PAP MIKLÓS ad normam: A konventet alkotó egyes férfiakat a konvent tagjainak nevezzük.

A grammatikusok szerint p tulajdonkép se nem xv , se nem $(xv+n)$, hanem csak i (ge). Ez az i hol a v -nek felel meg, mint ebben: A kutya | itt van, hol xv -nek, mint ebben: A kutya ugat. De xv nek csak addig, a míg az x egyszerű tényező. Ha az x több tényezőnek, pl. y -nak és z -nek szorzata, mint ebben: A kutya sokat ugat, akkor az i már zv .

A grammatikusok állítmánya tehát olyan «egyes szó», melyet másképen igének is hívnak, azaz a grammatikusok állítmánya csak annyiban egyik *főtagja* a mondatnak, a mennyiben «a szók fejedelme» a mondatnak egyik felén. A mondatnak ez a fele állítmánynak nevezett igéből s ennek több-kevesebb kísérőjéből, kiegészítőjéből áll, azaz a következő mondatokban:

A király bosszankodása | a halálnak követe.
 A haragos férfiú | versengéseket indít.
 Mind az egész udvar | neki varr és himez.
 E szép országot | a nagy Árpád szerezte.

van, indít, varr és himez, szerezte állítmányok, a halálnak követe, versengéseket, neki, a nagy Árpád kiegészítők.

Megengedem, hogy ebben is van még némi ratio. De ki tehet róla, hogy a grammatikusok annyira irtóznak minden helyes következtetéstől, hogy egyszerre azzal a kijelentéssel lepik meg a világot, hogy csupán *a halálnak követe* kiegészítő, *versengéseket* tárgy, *neki* határozó, *a nagy Árpád* alany. (Arról most ne is szölgünk, hogy nagyobb részük szerint *a halálnak követe* állítmány.)

Hogy ez semmikép sem következik az elemi igének fejedelmé magasztalásából, eléggé bizonyítja az a zűrzavar, mely a *kiegészítő, tárgy* és *határozó* megkülönböztetésében nyilatkozik. A németek minden genitivusban, dativusban és accusativusban álló szót *tárgynak* neveznek (genitivisches, dativisches, accusativisches *Objekt*). Nálunk 20—25 évvel ezelőtt «azokat a ragos kifejezéseket, melyeket egy-egy ige, vonzani szokott, összefoglalták az ígéhez szintén szorosabban csatlakozó accusativussal és dativussal a *kiegészítő* fogalmába». (SIMONYI, A határozókról, Nyr. 11. 210.) SIMONYI «az objectumon (értsd accusativuson) kívül az igének minden határozmányát egy kategóriába, az adverbiale-be (*határozóba*), foglalja össze, akár puszta casus, akár prepositiós főnév, akár adverbium», sőt az objectumot is «inkább csak a hagyománynak, mintsem a meggyőződésnek hódolva» tartotta meg. (U. o. 211—212.) Azaz, ha SIMONYI inkább meggyőződését követte volna, mintsem a hagyományt, csak alanyt (értsd nevezőt), állítmányt (értsd igét) és *határozókat* különböztetett volna meg.

Ezt megtette BRASSAI már 20 évvel előbb, még pedig teljes következetességgel, a mennyiben nemcsak a tárgyat (értsd accusativust), hanem az alanyt (értsd nominativust) is az ige határozói közé foglalta. S méltán. Mert ha *a nagy Árpád* alany nemcsak ebben a mondatban: A nagy Árpád | *szép országot* szerzett, hanem ebben is: E szép országot | a nagy Árpád szerezte, akkor a nominativus semmiben sem különbözik az accusativustól az ígéhez való közére nézve. Így lett az ige egyetlen fejedelmévé a mondatnak, minden egyéb szó pedig csak «egyenrangú jobbággyá vagy vazalussá», azaz *határozóvá*.

De épen úgy lehetett volna *kiegészítővé, vagy tárgygyá* is. Mert ha ez elnevezéseken nem az «egyenrangú jobbággyok» közös nevét, hanem a grammatikai formák külön-külön nevét kell érteni, akkor egyfelől fölöslegesek, másfelől hiányosak. Fölöslegesek, mert azoknak a formáknak úgy is megvan külön-külön nevük; hiányosak, mert mit vettett a dativus, az ablativus, az elativus, az

illativus stb., hogy ne kapjanak új-új nevet, mint a nominativus és az accusativus?

Az én *határozóm* nem a BRASSAI *határozója*. Én az efféle változatokból: A kutya | őrzí a házat. A kutya | a házat őrzí. A házat | őrzí a kutya. A házat | a kutya őrzí; azt a tanulságot merítettem, hogy a mondatnak bármely tagja (az ige is) határozó is lehet, határozandó is. Én nem *igét* és *határozókat*, hanem általánosabban *határozó és határozandó mondattagokat* különböztettem meg. Csakhamar észrevettem, hogy a mondat mind alsóbb meg alsóbb rendű határozandó és határozó két-két tagra oszlik (már t. i. a mennyiben tagjai nem tisztán egymás mellé rendelvek) s a határozandó tag mindig alanyi, a határozó tag mindig állítmányi értelmű. *Határozón* és *határozandón* tehát nem formákat, hanem functiókat értettem, holott még BRASSAI is csak formákat értett a *határozókon*, midőn úgy határozta meg a mondatot, hogy «igéből és hozzája tartozó határozókból áll». Vizsgálódásomnak az lett az eredménye, hogy világos lett előttem nemcsak a mondat szerkezete, hanem alánya és állítmánya is. Mert mi a mondat alánya és állítmánya? Az a határozandó és határozó két tag, melyekre, helyesen elemezve, legelsőbb oszlik a mondat. Ez az alany mindig (mondattani) névszó, ez az állítmány mindig (mondattani) ige. Ezek a mondat főtagjai. *Főtagjai* azért, mert határozandó (alanyi) és határozó (állítmányi) *altaagjakat* foglalnak vagy foglalhatnak magukban.

Erre azt mondja SIMONYI és KALMÁR, hogy megmaradt az *alany* és az *állítmány*, de a többi *mondatrész* eloszlott, mint a buborék. Sőt még ALBERT is így panaszkodik: «Minthogy azonban nekünk a mondatot szét kell szednünk az utolsó ízig, e törvény figyelembevételével még úgy se tudjuk megmagyarázni a mondat részeit, mint eddig.» (Nyr. 30 : 220.)

SIMONYI-nak és KALMÁR-nak azt felelem, hogy megmaradt a functió s a forma is jóllakott. Az én teoriám mellett nem hat, hanem hatszázféle része is lehet a mondatnak a formára nézve. De e formák elnevezése nem az én dolgom. Én elfogadom, még ha rossznak tartom is, mindegyiknek azt a nevét, melyet a grammatikától kapott. A mi pedig a mondatrészek functióját illeti, fönt kimutattam, hogy inkább meggyőződésének, mintsem a hagyománynak hódolva, SIMONYI is megelégedett volna az *alanynyal*, *állítmánynyal* és *határozóval*.

ALBERT-nek siralmára egy hasonlattal felelek. Valamely fizikus kimutatja, hogy bármely testnek két része vagy vonja, vagy taszítja egymást (mert tertium non datur). Erre azzal áll elő valaki, hogy e törvény figyelembevételével még úgy se tudjuk megmagyarázni a testek részeit, mint eddig tudtuk. Mit felelne a fizikus erre az ellenvetésre? Azt felelné, hogy eleget tett föl-

adatának, ha kimutatta, hogy a testek vagy vonják, vagy taszítják egymást, nem pedig, mint eddig hirdették felőlük, hogy vagy vonják, vagy taszítják, vagy lökik, vagy rúgják egymást, vagy gömbölyűek, vagy hígak.

Alany, állítmány, tulajdonítmány (jelző), határozó, kiegészítő, tárgy körülbelül úgy férnek meg egymás mellett a mondat részeinek magyarázatában, mint *vonás, taszítás, lökés, rúgás, gömbölyűség, hígág* a test részeinek magyarázatában. Functiók és formák összezavarása s ugyanazon functiónak vagy formának csupán különböző elnevezése az egész.

Avagy én nem szedem szét a mondatot az utolsó ízig, mikor azt mondom, hogy ebben: A kutya | őrzi a házat még a *háza* és *t* tagok is határozóul és határozandóul vonatkoznak egymásra? Nem az a különbség köztem s a többi grammatikus közt, hogy ők az apró részeket is látják, én nem; hanem az, hogy én a nagy részeket is látom, ők nem. Én ebben a mondatban: A kutya | őrzi a házat, látom ezt az egy részt is: *őrzi a házat*, nemcsak ezt a két részt: *őrzi* | *a házat*.

A grammatikusok nem is akarják a nagyobb részeket látni, hisz szerintük az «egyes szók» a mondatrészek, s ha akarnák is néha, annyira elfogúltak, hogy mégsem láthatják őket. A ki így kezdi tagolni a mondatot: *Szemérmes koldúsnak üres | a tarisznyája* (MAKLÁRY PAP MIKLÓS i. h.), vagy így: *A fekete királynak egyetlen fia | vala* (KALMÁR ELEK, Isk. m. nyelvt. 4.), az nem látja a nagy részeket s hasonló ahhoz, a ki térd fölött, vagy térd alatt való vágással akarja elválasztani a czombot a lábszártól. Az ilyen grammatikussal szemben igaza van KARDOS ALBERT-nek, midőn BALASSA JÓZSEF Kis magyar nyelvtanát bírálva ezt mondja:

«Vannak neki gyöngéi is. Ilyen első sorban, hogy a mondat-elemzést a két főrész, az állítmányi és alanyi rész különválasztására fekteti. Szerintem ez csak megnehezíti az elemzést, mert kettős munkára kényszeríti a tanulót, midőn először össze kell szednie a mondatból mindent, a mi csak az állítmányhoz, vagy az alanyhoz tartozik, azután ismét külön is meg kell határoznia az állítmányhoz, vagy alanyhoz tartozó egyes mondatrészeket (tárgy, határozó, jelző).» (Philolog. Közl. 24 : 508.)

A ki csak az «egyes szókat», tehát már az elemeket (vagy nagyobbára már az elemeket) látja a mondatban, annak csakugyan semmi szüksége arra, hogy «a két főrész különválasztására fektesse a mondatelemzést». Mit akar az még elemezni, a ki már az elemekig jutott? De elemezni mégsem lehet másképp, hanem csak úgy, hogy előbb két főrészt, két főtényezőre bontjuk az egészet, a két főrészt ismét két-két részre és így tovább. Azt az eljárást, midőn előbb összeszedünk mindent, a mi valamely fő-

részhez tartozik, nem analysisnek, hanem synthesisnek hívják. (Persze csak akkor, ha az összeszedett elemeket egybe is rakjuk, nemcsak rakásra hánnyuk.) Így is egyberakhatjuk a mind fölsőbb meg fölsőbb részeket s végre a két legfőbb részből az egész mondatot, de így nem a mondatból indulunk ki. Ha a mondatból akarunk kiindulni, akkor bizony elemeznünk kell a mondatot, azaz külön kell választanunk előbb a két főrészt, azután ezeknek két-két részét és így tovább, míg az elemekhez, a törzsökös tényezőkhöz jutunk. Ezt az eljárást követem én s ennek köszönhetem azt, hogy nemcsak az apró részeket látom, hanem a nagyokat is.

Valamirevaló matematikus eddigi fejtegetéséből is észre vette már, miben vétének a grammatikusok a mondat magyarázásában. A grammatikusok nem tudnak különbséget tenni az abc és $a+b+c$ közt. Nem tényezőkre, hanem összeadandókra bontják a mondatot. Ebben a mondatban: Szegény ember dolgát | boldog isten bírja, nem az $ab \cdot c \times de \cdot f$ tényezőket látják, hanem az $a+b+c+d+e+f$ összeadandókat. Szerintük e három tényezőnek: 0·3, 0·5 és 1 nem 0·15, hanem 1·8 az értéke.

Az alanyra és állítmányra bontható mondat mindig tényezőkből áll, sohasem összeadandókból, jöllehet az egyik vagy a másik tényező, vagy mind a kettő is, összeadandókból is állhat. Ezekben: Nyihog, kapál, rúg, vág | Toldi paripája $= (a+b+c+d) \times ef$. Fejét és szemét | lefüggeszti $= (a+b) \times cd$ összeadandókból áll az egyik tényező; ebben: Halnak, halnak, egyre halnak | színe, java a magyarnak $= (a+a+ba) \times (c+d)e$ összeadandókból áll mind a két tényező.

Az alany a szorzandó (határozandó), az állítmány a szorzó (határozó) tényező. Ez a főtétel, melyet a mondat szerkezetének vizsgálatából meríthetünk. Ebből kell a mondat magyarázatában kiindulnunk.

Minthogy a mondat folyvást alsóbb meg alsóbbrendű két-két tényezőre oszlik, az ugyanazon nemű tényezőket ugyanazon betűvel is jelölhetjük, ha valami jellel rendjüket is kitüntetjük. Legyen tehát a legfölsőbb vagy elsőrendű szorzandó (határozandó, alanyi) tényező s , az ugyanazon rendű szorzó (határozó, állítmányi) tényező p ; a másodrendűek s^2 és p^2 , a harmadrendűek s^3 és p^3 . Ennélfogva ennek a mondatnak: A kutya őrzi a házat így jelölhetjük tényezőit, tagjait:

A kutya (s)		őrzi a házat (p)	
A (s^3)	kutya (p^2)	őrzi (p^2)	a házat (s^2)
		a (s^3)	háza (p^3)
			háza (p^4) t (s^4)

avagy az egész mondat

$$\begin{aligned} M &= s \times p \\ &= s^2 p^2 \times p^2 s^2 \\ &= s^2 p^2 \times p^2 \cdot s^3 p^3 \\ &= s^2 p^2 \times p^2 \cdot s^3 \cdot p^4 s^4 \end{aligned}$$

Hasonlóképen oszlik tényezőire, tagjaira ez a mondat is: A házat a kutya őrzi

$$\begin{array}{c|c|c|c} \text{A házat (s)} & \text{a kutya őrzi (p)} & & \\ \text{A (s}^2\text{)} & \text{házat (p}^2\text{)} & \text{a kutya (p}^2\text{)} & \text{őrzi (s}^3\text{).} \\ & \text{a (s}^3\text{)} & \text{kutya (p}^3\text{)} & \end{array}$$

Synthetice így állíthatjuk vissza az első mondatot:

$$\begin{aligned} p^4 s^4 (\text{háza} \mid t) &= p^3 (\text{házat}) \\ p^3 s^3 (\text{a} \mid \text{házat}) &= s^2 (\text{a házat}) \\ \{p^2 s^2 (\text{őrzi} \mid \text{a házat}) &= p (\text{őrzi a házat})\} \\ \{s^2 p^2 (\text{a} \mid \text{kutya}) &= s (\text{a kutya})\} \\ s p (\text{a kutya} \mid \text{őrzi a házat}) &= M (\text{a kutya őrzi a házat}). \end{aligned}$$

Igaz, hogy sem a fejtő (analytikus), sem a szerző (synthetikus) eljárás mellett sem tudtuk meg azt, hogy a *házat* tárgyeset; de mit tehetünk mi arról, hogy a *szorzón* és *szorzandón* kívül több tényezője nincs s nem is lehet a szorzatnak. Hogy a *házat* tárgyeset, azt nem a mondat elemzéséből vagy szerkesztéséből, hanem másból kell tudnunk. A mondat elemzéséből vagy szerkesztéséből csak azt tudhatjuk meg — de ezzel aztán meg is elégedhetünk — hogy az accusativus különböző rendű alanyi vagy állítmányi tisztet visel ezekben a mondatokban: A kutya őrzi a házat. A kutya a házat őrzi. A házat őrzi a kutya.

A mondatnak bármely rendű alanyi és állítmányi tényezője egymással szorozva kész mondat, vagy legalább könnyen mondatná alakítható. Ebben a mondatban: A házat a kutya őrzi, $p^2 s^2$ (a kutya $\mid$ őrzi) kész mondat, a mint világosan megtetszik ebből a megfelelő ítéletből: őrzője a kutya; $s^2 p^2$ (a $\mid$ házat) könnyen mondatná alakítható: az ház (das ist ein Haus). Ha mind a két tényező névszó, szorzatukat úgy alakítjuk át mondatná, hogy az állítmányi tényezőből igét csinálunk.

Ilyen ige alkotására legalkalmasabb az »igealkotó elem«, az u. n. *copula*. Ennek épen nem az a tiszte, hogy az alanyt összekösse az állítmánynyal, hanem az, hogy hovatarozásával kitüntesse az állítmányt. Hogy ennek a mondatnak: *pártútó vagy te a te* az alanya, ellenben ennek: *a pártútó te vagy a pártútó* az alanya, azt a *vagy* hovatarozásából ismerjük meg. Ha ennek a *vagy*-nak az volna a tiszte, hogy az alanyt összekösse az állítmánynyal, akkor ezt — legalább írásban — nem is gyanítanók.

Helyesen mondja tehát WUNDT: «die Copula gehört ihrer ganzen Entwicklung nach dem Prädicat an. Sie bleibt als der letzte Rest jener verbalen Bedeutung zurück, welche ursprünglich das ganze Prädicat besessen hat (most is az a jelentése); sie gehört aber auch insofern schon zum Prädicat, als sie es eben ist, welche anzeigt, dass der mit ihr verbundene Begriff in prädicativem Sinne gedacht werden soll». (Logik, I. 143.)

Ha két tényező nem alakítható mondattá, vagy ha csak oly mondattá alakítható, melyet az elemzett mondat nem foglal magában, vagy ha az összes törzsökös tényezők szorzata más mondat, akkor helytelen volt az elemzés. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ha két tényező csak azért nem alakítható mondattá, mert szörszállhasogatásig hajtott elemzéssel fejtettük ki, mint pl. ebben: háza t, azért még nem helytelen az elemzés. De helytelen ez az elemzés:

Szemérmes koldúsnak üres (p) | a tarisznyája (s)
 Szemérmes koldusnak (s²) | üres (p²)

Az s² és p² tényezőkből nem lehet mondatot csinálni, vagy ha lehet is, ez a mondat: A szemérmes koldus üres nincs benn az elemzett mondatban. Ebben nem a *szemérmes koldusról*, hanem *tarisznyájáról* van mondva az *üresség*. Helyesen csak így lehet elemezni azt a mondatot:

Szemérmes koldúsnak (s) | üres a tarisznyája (p)
 Szemérmes (p²) | koldúsnak (s²) | üres (p²) | a tarisznyája (s²)
 a(s³) | tarisznyája (p³)

Helytelen ez az elemzés is: A fekete királynak egyetlenegy fia (s) | vala (p). Miért? Azért, mert a tényezők szorzata: A fekete királynak egyetlenegy fia vala (der einzige Sohn des schwarzen Königs ist gewesen) más mondat. KALMÁR ezt akarta elemezni: A fekete királynak egyetlenegy fia vala (der schwarze König hatte einen einzigen Sohn. Ezt így kell elemezni:

A fekete királynak (s) | egyetlenegy fia vala (p)
 A (s²) | fekete királynak (p²) | egyetlenegy fia (p²) | vala (s²)
 1 | fekete (p³) | királynak (s³) | egyetlenegy (p³) | fia (s³) | 7
 2 | 3 | egyetlen (p⁴) | egy (s⁴) | 6 | 5
 4

A grammatikusok nem a fölsőbb- és alsóbbrendű tényezőket, hanem az 1—7 számokkal jelölt azonrendű «egyes szokat» látják a mondatban. Ezeket látják már akkor, mikor még elemezni sem kezdték a mondatot. Igazán nem is elemezik ők a mondatot soha, csak elhítetik magukkal, hogy elemzik. Azért az ő ú. n. *mondat-elemzésük* csak annyiban különbözik *szóelemzésüktől*, hogy a mit

ebben kutyának neveznek, abban ebnek nevezik. Hadd igazolja ezen állításunkat a következő idézet:

„Die Wortanalyse benennt nur die Wortart und gibt bei flexionsfähigen Wörtern die äusseren Merkmale dieser Beziehungen an. Z. B. *Der Tischler fertigt Möbel*: *Der* best. Artikel zu *Tischler*; *Tischler* Subst. Nom. Sing. Masculin, starke Declin. Appellativum; *fertigt* Verb. 3. Pers. Sing. Präs. Ind. Act. schw. Conjug. trans.; *Möbel* Subst. Acc. Plur. Neutr. st. Decl. Appell. Die *Satzanalyse* betrachtet die Satzglieder und benennt dieselben: *Der Tischler* Subj., *fertigt* Präd., *Möbel* Obj.» (Dr. KARL FERD. KUMMER, Deutsche Schulgr. 150.)

Ebben Subj., Präd., Obj. e helyett áll: Nom., Verb., Acc. Nem az épületet elemzi KUMMER, hanem csak új neveket osztogat a téglának, mésznek, homoknak, gerendának, deszkának s elhíti magával, hogy most már ismeri az épület szerkezetét. Pedig csak úgy ismeri, mint a csákánnyal dolgozó napszámos, a kinek mindegy, parasztház vagy kastély, vagy színház, vagy templom, vagy kórház volt-e az «elemeire bontott» épület.

A ki valóban elemezni akarja a mondatot, annak abból kell kiindulnia, a mit PAUL így fejez ki (de maga nem követ):

„Eine wortgruppe (értsd: *szólas, φάσις*) wird ebenso wie das einzelne wort als einheit erfasst, welche von dem hörenden nicht erst in ihre elemente zerlegt, von dem sprechenden nicht erst aus ihren elementen zusammengesetzt wird. (Az elemekre bontás, valamint az elemekből való egyberakás a tudós dolga.) Das verhältniss ist also dasselbe, wie bei einem compositum, wie es denn überhaupt gar keine scharfe grenze zwischen compositum und wortgruppe gibt.«*) (Prinzipien der sprachgeschichte 163.)

Ha ebből indulunk ki, akkor ebben a mondatban: A fekete királynak egyetlen fia *vala*, nem a *vala* igét látjuk elsőbb, hanem az *egyetlenegy fia* *vala* igét, azaz valóban egyik főtagját a mondatnak. Ezt a főtagot csak a tudós KARDOS ALBERT «szedi össze a mondatból», a tanulatlan ember elméjében ez a főtag «*egyfolytábanvanirva*» (SIMONYI, A magyar nyelv I. 40.) így: *egyetlenegyfiavala*. Ez szerintem az állítmánya annak a mondatnak.

De nem PAUL szerint. PAUL azt tartja, hogy annak a mondatnak a *vala* a grammatikai s az *egyetlenegy* a pszichológiai állítmánya. Így látja ő az egységet, az egy szót a szólásban. PAUL-

*) ARISTOTELES szerint is compositum (συνθεμένον) az efféle: *fehér test, éles hang* (Top. I. 15.).

nak agyában megvillant valami, de azonnal ki is aludt. Ő is csak az azonrendű „egyes szókat», nem a fölsőbb és alsóbb rendű tagokat látja a mondatban. *) Ez megtetszik abból a zavaros okoskodásából is, melyet itt szakaszonként közlök, hogy minden részeről azonnal elmondhassam véleményemet.

„Das verhältniss von subject und prædicat ist das verhältniss, aus dem die übrigen syntaktischen verhältnisse entspringen mit einer einzigen ausnahme, nämlich der copulativen verbindung mehrerer elemente zu einem Satzgliede.»

Ez nem «kivétel», hanem a mondat szerkesztésnek másik főneme. A mondat szerkesztés u. i. vagy alárendelő (unterordnend), helyesebben egymásba foglaló (einordnend), vagy mellérendelő (beiordnend, copulativ). Akár vízszintes irányban (egymás mellé), akár függőleges irányban (egymás fölé vagy alá) rakunk egybe különféle nagyságú iskátulyákat, egymáshoz való közük nem változik. A különbség csak az, hogy az első esetben fekvő, a másik esetben álló oszlopot szereztünk. Az iskátulyáknak egymáshoz való köze akkor változik, ha egvszer egymásra, másszor egymásba rakjuk őket. Ez már nagy különbség. Az első esetben nyitogatás nélkül is látjuk az iskátulyákat, a második esetben közönséges napfény mellett azt hinnők, hogy csak egy iskátulyával van dolgunk. Ez a különbség a mellérendelő és alárendelő mondat szerkesztés közt s ezért mondom én, hogy az alárendelést helyesebben egymásba foglalásnak (Einordnung) nevezhetjük.

Magába foglaló, azaz határozandó tag az alany, másba foglalt, azaz határozó tag az állítmány. (Einordnend und eingeordnet.) Ebben a mondatban: A kutya || őrzí || a házat, az őrző bele van foglalva a házba (p^2 az s^2 -be), a háznak őrzője pedig a kutyába ($p^2s^2 = p$ az s -be) vagy ARISTOTELES kifejezésével élve: az őrző benne van a házban, a háznak őrzője a kutyában.

Érdekes, hogy PAUL jól látja az egymásra rakott iskátulyák-

*) Csak az «egyes szókat» látja WEGENER is a mondatban. Azt mondja ugyan, hogy «das Glied des Satzes, welches den Ton trägt, der betonte Satzteil ist das logische Prädicat». De azért ebben a mondatban: dein Bruder | kommt **auch** szerinte mégsem *kommt auch*, hanem csak *auch* a «logikai» állítmány. (Az ördögnek kell az ilyen állítmány, nem nekem, mondaná erre a logikus.) Nem elég csak azt mondani, hogy a hangsúlyos mondattag az állítmány, de meg kell határozni azt is, mit értsünk *mondattagon*. Akkor aztán nem bocsátkozunk ily üres megkülönböztetésekbe: *kommt* grammatikai, *auch* logikai (PAUL szerint: pszichológiai) állítmány, mert egyszerűen azt mondjuk, hogy annak a mondatnak *kommt auch* az állítmánya.

ból álló *egy* oszlopot (die copulative verbindung mehrerer elemente zu einem satzgliede), de az egymásba rakott iskátulyákból álló *egy* dolgot már nem látja. Persze, mert mint írástudó a tudomány Röntgen-fénye mellett azt is jól látja, hogy *örzi a házat három* szó. Épen ilyen éles a szeme KERN-nek is, a ki szerint *eins und eins* csak egy mondattag, t. i. *subjektswort* ebben: *eins und eins ist zwei*, de *einmal eins* már két mondattag, t. i. *subjektswort* és *adverbialattribut* ebben: *einmal eins ist eins*.

«Jede andere art der satzverbindung geschieht dadurch, dass das verhältniss von subject und prædicat mehrmals auftritt.»

Ez igaz, de nem eléggé világos. Mindenekelőtt jegyezzük meg, hogy így nem az egymásba foglaló mondat szerkezetet különböztetjük meg a mellérendelőtől, hanem az egymásba foglaló mondat szerkezetnek egyszerű nemét (A királynak fia vala. Ágnes mos) a szövevényesebbtől (A fekete királynak egyetlenegy fia vala. Ágnes asszony a patakban fehér lepedőjét mossa). Az utóbbi abban különbözik az előbbtől, hogy az alanyi és állítmányi viszony többször fordul benne elő, «dass das verhältniss von subject und prædicat mehrmals darin auftritt».

De még így sem eléggé világos a dolog. Bővebb magyarázat nélkül könnyen úgy érthetné valaki, hogy ebben a mondatban: *Agnes asszony a patakban fehér lepedőjét mossa* azért fordul elő négyszer az alany-állítmányi viszony, mert *Agnesről* is az van mondva, hogy *mos*, az *asszonyról* is az van mondva, hogy *mos*, a *patakról* is az van mondva, hogy *mosnak* benne, a *lepedőről* is az van mondva, hogy *mossák*. Így értette a dolgot KERN. Azért legkevésbé sem csodálom, hogy ily megvetőleg nyilatkozott aztán az alanynak ismeretes meghatározásáról:

«Durchaus nichtssagend ist es, wenn man das Subjektswort als das definiert, von dem etwas ausgesagt wird, und durchaus unrichtig wird diese inhaltslose Lehre, wenn man dadurch sein Wesen im Gegensatz zu anderen im Satze enthaltenen Substantiven erschöpfend dargestellt glaubt... Die ganz unzureichende, aber durchaus übliche Definition des Subjektes, es sei das, wovon etwas ausgesagt wird, gilt nur deshalb von ihm, weil es von jedem Substantivum im Satze gilt.» (Die deutsche Satzlehre, 54. és 10.)

Avagy úgy érthetné valaki, mint STEINTHAL, hogy ez a mondat: *A fekete királynak egyetlenegy fia vala* három ítélet. Első: *fia vala*, második: *a király fekete*, harmadik: *a fiú egyetlenegy*. Azaz, hogy ennek a mondatnak három «logikai» alanya s ugyanannyi «logikai» állítmánya van; de grammatikai alanya csak egy, a *fia* s grammatikai állítmánya is csak egy, a *vala*.

Vajjon megadja-e PAUL a mulhatatlanul szükséges magyarázatot? Halljuk csak tovább.

«Ist in dem ersteren falle (bei der copulativen verbindung) das logische verhältniss der beiden subjecte zu dem gemeinsamen prædicate, oder das der beiden prædicate zu dem gemeinsamen subjecte völlig gleich, so lässt sich ein solcher dreigliedriger satz ohne wesentliche veränderung des sinnes mit einem zweigliedrigen vertauschen, dessen eines glied eine copulative verbindung ist.»

Ez. igen helyesen, azt teszi, hogy ennek a mondatnak: *Rablás. fosztogatás, ölés* | nekünk tréfa csak egy alanya van. ennek a mondatnak: *Fájdalmam szélvész* | *kítombolt. elzúgott, megszűnt, elenyésze* csak egy állítmánya. Amabban $s = (s^2 + s^2 + s^2)$, emebben $p = (p^2 + p^2 + p^2 + p^2)$. Az értelmén akkor esnek lényeges változás, ha ezeket a mondatokat öt- vagy hattagúaknak tartanók.

«Am reinsten erscheint die doppelheit eines satzgliedes von der copulativen verbindung zu einem gliede gesondert, wenn das satzgliederpaar ein ihm gemeinsam zugehöriges glied in die mitte nimmt ohne anwendung einer copulativen partikel, also bei der sog. construction *ἀπὸ τοῦτο*, wie sie im mhd. ziemlich häufig ist, vgl. *dô spranc von dem gesidele her Hagene also sprach* . . . oder mit copulativer partikel: *der mann ist tot und die frau.*»

Ehhez csak annyit akarok megjegyezni, hogy a magyarban is vannak ilyen *ἀπὸ τοῦτο* szerkezetek. Pl. **Három** hétig vitte **szörnyű** sebességgel. **Boszorkányok** szálltak arra **seprőnyélen**. Ezekben *vitte* és *szálltak* arra a közös tagok. Nem szükség azonban, hogy a közös tag a közép helyet foglalja el. *Ἀπὸ τοῦτο* szerkezet az efféle is: **Nagy** erőködessel addig függött rajta. **Napkeletre** szigetembe viszlek. **Pusztáról csikóval** jövök én. **Kakastéjjel szép** menyecske sütötte. De ő **juh-téjből új** fazékban készíti (a savót). Ezekben *függött rajta. viszlek, jövök én, sütötte, készíti* a közös tagok.

«Das logische verhältniss zweier subjecte zu dem nämlichen prædicate kann aber auch ein verschiedenartiges sein. Da haben wir die grundlage zu der im laufe der sprachentwicklung möglich werdenden differenzierung der doppelsubjecte zu subject und object (object im weitesten sinne genommen, als accusativisches, dativisches, genitivisches object etc.). Das object kann neben dem subject als ein diesem gleichwertiges satzglied aufgefasst werden, es kann aber auch zu dem prædicate in ein näheres verhältniss treten als das subject, so dass aus dem dreigliedrigen satze ein zweigliedriges wird, indem das object mit dem prædicate zusammen ein glied bildet und zwar so, dass ersteres dem letzteren untergeordnet wird, ihm als bestimmung dient.» (Prinzipien der sprachgeschichte, 2. Aufl. 111—113.)

Ime a várva várt magyarázat! Meglehet, hogy némely jámbor magyar grammatikus igen mélységes értelműnek tartja ezt a magyarázatot. Hiszen német tudós mondta oly bizonyossággal, mintha

maga átélte volna a nyelv fejlődésének ama bizonyos korszakát és saját szemével szemlélte volna, mint vált szét az eredetileg kettős alany egyszerű alannyá és legszélesebb értelemben vett tárgygyá. De én csak azt mondom erre a magyarázatra, hogy *notis est derisui*.

A helyes magyarázat ez: Ebben a mondatban: A kutya | őrzí | a házat többször fordul elő az alany és állítmány (a magába foglaló és másba foglalt, a határozandó és határozó, a szorzandó és szorzó) viszonya, de nem ugyanazon renden. Nem két iskátulya közé van egy harmadik téve, hanem az egyik iskátulya (*őrzí*) bele van téve a másikba (*a házat*), ez a kettő pedig a harmadikba (*a kutya*). Vagy más szóval, az *őrzí* határozója *a háznak*, az *őrzí a házat* pedig határozója *a kutyának*. Vagy még más szóval, *a házat* (s^2) szorzandó az *őrzí*vel (p^2), ezek szorzatával ($s^2p^2 = p$) pedig szorzandó *a kutya* (s). Nem ez a képe ennek a mondatnak: $M = s + p + s = (s + s) + p = 2s + p$, hanem ez: $M = s \times p^2s^2 = s \times p$. Nem két alanya és egy állítmánya van ennek a mondatnak, hanem csak egy alanya s egy olyan állítmánya, mely maga is alanyból és állítmányból áll.

Ezt a magyarázatot PAUL nem adhatta meg, mert nem a fölsőbb és alsóbb rendű tagokat, hanem csak az azonrendű egyes szókat látja a mondatban. PAUL sem tud különbséget tenni az $a + b + c$ s az *abc* között, a mellérendelő s az egymásba foglaló mondat szerkezet között. Mellérendelő, *ἀπὸ χωρῶς* szerkezetnek tartja az efféle mondatot is: *A kutya őrzí a házat*. Természetes, hogy így aztán két azonrendű alanyt lát benne s háromtagúnak tartja a mondatot. (Teheti, mert Röntgen-fénynyel dolgozik. De a ki közönséges napfény mellett dolgozik s kénytelen az iskátulyát előbb megnyitni és tartalmát kivenni, az az első megnyitás után — az *analysis*nek ezen a *fokán* — csak két iskátulyát láthat.

PAUL igyekszik ugyan kéttagú mondat színeben tüntetni föl a háromtagú mondatot, ráfogván az egyik alanyra, hogy mint legszélesebb értelemben vett *tárgy*, vagy *kiegészítő* vagy *határozó* (mert ez «egyre megy, különböző csak a nevek») szorosabban simúl az állítmányhoz (értsd igéhez), mint a másik alany, de adós marad a felelettel három kérdésre. Az egyik kérdés ez: Miért *tárgy* a neve minden alanynak, csak annak nem, mely nevező esetben áll? Erre a kérdésre nem fogadhatom el azt a feleletet, hogy hiszen *tárgy* (*kiegészítő* stb.) a neve a nevező esetnek is, ha rajta kívül még egy nevező eset fordul elő a mondatban, mint pl. ebben: *Bolondság az egész*, vagy ebben: *Én vagyok az az én*. A másik kérdés ez: Miért nem *tárgy* a nevező eset, ha az accusativusnál, vagy akármely más formánál szorosabban simúl az igéhez, mint pl. ebben: *A házat | őrzí a kutya*, vagy ebben: *A házat | a kutya őrzí*? A harmadik kérdés ez: Miért határozó

(bestimmung) az accusativus nemesak ebben a mondatban: A kutya a házat őrzi, hanem ebben is: A kutya | őrzi a házat?

Eddigi fejtegetésünkéből arról győződünk meg, hogy valamely adott mondat alanyát és állítmányát annak helyes elemzéséből, helyes tagolásából ismerjük meg. Ez sokszor nehezebb munka, mint nevezőt és igét keresni a mondatban, de többnyire mégis könnyebb, mint arról elmélkedni, hogy kit vagy mit «képzünk élénkebben személynek» (KALMÁR, Nyr. 30 : 167) a következő mondatokban:

Barátod | barátom, ellened | ellenem. A nagy világ | az életiskola. Tele erszény | jó utitárs. A jó sövény | legjobb szomszéd. Szorgalom | gazdagság, henyélés | szegénység. A hosszú szolgálat jutalma | egy érdempénz és rongyos öltözet. Sörénye rázása | népek reszketése, szeme pillantása | városok égése. Magyaroknak lenni | szégyen vala. Meghalni az emberiség javáért | mily boldog, milyen szép halál. Az elrendelt igék | lépes-méz. (Példabeszédek 16, 24. Káldi szerint.) Pünkösdi királyság | a mi győzedelmünk. Gyulafi nemzetség sarja | mind a kettő. Az úr isten | az én örökségem. No csak hitvány egy élet | az a komédia. Haramjabarlang lett | sok sziklavár. Szép multság | téged nézem. Szabad lesz | meglátogatnom.

Ezeket a mondatokat hevenyében is fölbontottuk két főtegyezőjűkre (akármely gyerek is megtette volna), de bizony sokáig törhettük volna a fejünket, míg kisütöttük volna, ki «az igazibb személy» pl. ebben: Barátod | barátom.

Azért, ha valóban meg akarjuk ismerni a mondat alanyát és állítmányát, gyakoroljuk magunkat a mondatok tagolásában. Gyakorlatul itt közlök még egy sereg mondatot, mindegyiket két főtagjára bontva. (Fölösleges talán megjegyeznem, hogy az a főtag a mondat állítmánya, melyben a vastag betűkkel nyomtatott, a legerősebben hangoztatott szótag fordul elő.)

Katonának | kutyabaja. Erényednek | közhíre van. Szívemnek | csak egy óhajta van. Az én multságomnak | vége van. Az öröm végét | siralom foglalja el. A könyvet | szép, de csalfa tündér lakja. Pártolni kell | az irodalmat. Bogarászni | restel. Az igazságban | igen nagy erő van. A szomszédban | valami lakzi volt. Minden bokrban | egy világfaló, minden bokorban | embergyűlölet. Minden csepp vérből | egy rózsza lett. A kis leányból | hajadon, a kis fiúból | ifjú lett. Az isten házából | csárda! Szörnyű vendégoldal reng | araszos vállán. A romlás előtt | kevélység jár. Holnap | kenyérsütés napja lesz. Reggel | ünnep lesz. Ottan | nem egy hordó bor áll. A fákon | madarak, virágon | méhek; ott fönn | csattognak, itt lenn | döngicsélnek. Neked | költőt kell szeretned. A keservét mutató kebelnek | vagy szájalommal, vagy gúnnyal felelnék. Szegény török basát | ketté hasította. Bendőjét | ekkép tölti meg. Koszorúm szerény virágit | a hazának szentelem. Etele öcsémet | királyul köszöntöm. Öreg szülőimet | ekkép vigasztalák. Szegény jó anyámmal | fölfordult

a világ. Némán szemléltem | a szárnyukat próbáló kis gólyafiakat. Vele töltöttem | a gyermekesztendőket. Egy pénzdarabnak nézik | a világot. Kukoricza között találtak | engemet. Homlokodra teszem | a fényes koronát. Végig gondolta | a régi szép időket. Ekkép enyhítette | égő szomjúságát. E drága kincsen | ketten osztozunk. A kincs helyén | vér-foltokat hagyott. Sorsán | szánakozó könnyet hullatának. Asszonyom betegségén | szűből szomorkodom. Az ispán úrtól | őzcymbot kapánk. Az elmondottakhoz | e szavakat tette. Ily gondolatokkal | ért a faluvégre. E hasonlattal | derűtséget keltett. Jaj | annak a kertnek!

Azzal ne sokat törődjünk, hogy ezek közt vannak oly mondatok is, melyeket a grammatikusok, mivel «hiányzik belőlük vagy az alany, vagy az állítmány, vagy néha mind a kettő is» (MAKLÁRY PAP MIKLÓS. Rendszeres m. nyelvt. 112, 113.) *hiányos*, *csonka*, *kihagyásos* mondatoknak neveznek. Hadd legyenek *hiányosak* ezek a mondatok: *Ily gondolatokkal ért a faluvégre. Sorsán szánakozó könnyet hullatának. E hasonlattal derűtséget keltett. s hadd legyenek teljesek ezek: János vitéz ért. A magyarok hullatának. A képviselő úr keltett* —; nekünk csak arra legyen gondunk, hogy helyesen bontsuk őket két-két főtagjukra, hogy világosan lássuk azt a határozandó és határozó két tagot, melyekre legelsőbb oszlik a mondat. Ha helyesen bontottuk határozó és határozandó két tagjára pl. ezt a mondatot: *Hiába* | *igyekeztek*, akkor bizonyosak lehetünk róla, hogy amaz az állítmánya, ez az alanya a mondatnak. Ha mégis kételkednénk, megtudhatjuk ezt ebből a megfelelő ítéletből is: *Igyekeztetek* | *hiábavaló*, vagy *Petőfinek* ebből az azonértékű mondatából:

(Mint lőt-fut a boldogság után
Az ember, a dőre,
Az egyik hátra, a másik előre,
Mikéntha már ott volna nyomán.)
Hiába | *igyekeznetek*!

Nincs az a grammatikus a világon, a ki ebben ne az *igyekeznetek* szót tartaná alanynak. (Persze mert nevező esetben álló főnévi igenév.)

Ettől a kérdéstől se ijedjünk meg: Ha *e hasonlattal* alany ebben a mondatban: *E hasonlattal derűtséget keltett*, mi a *képviselő úr* ebben: *A képviselő úr e hasonlattal derűtséget keltett*? Szintén alany? Ennek a mondatnak tehát két alanya van?

Nincs két alanya. Tessék csak a tagolásra nézni:

$$\begin{array}{c} \overbrace{s \quad p} \\ s^2 \quad p^2 \end{array}$$

A képviselő úr || e hasonlattal | derűtséget keltett. *E hason-*

lattal most is alanya az állítmányi főtagnak, de nem alanya a mondatnak. Ennek *a képviselő úr* az alanya. Különbséget kell tenni a mondat alanya és állítmánya közt s ennek a két főtagnak alanyi és állítmányi altagjai között. Ne feledjük, hogy egymásba foglaló, nem egymás mellé rendelő mondat szerkezettel van dolgunk. A *derűtségekeltés* bele van foglalva *e hasonlatba*, *e derűtséget keltett hasonlat* pedig *a képviselő úrba*. Más szóval, *c hasonlatról* az van mondva, hogy *derűtséget keltett*, *a képviselő úrról* pedig az van mondva, hogy *c hasonlattal derűtséget keltett*. Nem két alanya van ennek a mondatnak, hanem csak egy, melybe egy olyan állítmány van foglalva, mely maga is két egymásba foglalt tagból áll. Ha helytelen dolog két vagy több alanyt látnunk az efféle mondatban: A fűtő s a teps | elhallgatott, még helytelenebb dolog két vagy több alanyt látni az efféle mondatban: A képviselő úr || e hasonlattal | derűtséget keltett. A ki nem látja a két vagy több iskátulyát, midőn egymásra vannak rakva, hogy láthatná őket, mikor egymásba vannak rakva?

Hogy a grammatikusok mégis látják őket, annak oka az, hogy nem elemezik, nem tagolják, hanem szétrobbantják a mondatot. Azonrendű elemekre, «egyes szókra» robbantják szét s ezeknek össze-vissza rakogatásából akarják a szétrobbantott mondat szerkezetét megismerni. Persze, hogy így aztán négy alanya is van a mondatnak, mert *Agnesről* is az van mondva, hogy *mos*, az *asszonyról* is az van mondva, hogy *mos*, a patakról is az van mondva, hogy *mosnak* benne, a fehér lepedőről is az van mondva, hogy *mosás*. De épen így lehetne négy állítmánya is. Mert *Agnesről* nemcsak az van mondva, hogy *mos*, hanem az is, hogy *asszony*, hogy *patakban van*, hogy *fehér lepedője van*. S a patakról is nemcsak az van mondva, hogy *mosnak* benne, hanem az is, hogy *Agnes* van benne, *asszony* van benne, *fehér lepedő* van benne. S a *fehér lepedőről* is nemcsak az van mondva, hogy *mosás*, hanem az is, hogy *Agnesé*, az *asszonyé*, a *patakban van*. Sőt azt is lehetne mondani, hogy a *mosa* ige nemcsak közös állítmánya a többi elemnek, hanem közös alanya is. Mert: a mosó | *Agnes*, a mosó | *asszony*, a mosás | a patakban van, a mosott dolog (die Wäsche, das Gewaschene) | fehér lepedő.

Nem épen elemeire, de mégis csak szétrobbantja a mondatot STEINTHAL is. Olyan apróbb mondatokra robbantja szét, melyek csakugyan megvannak benne. *Benne*, de nem *mellette*, mint STEINTHAL véli. Nem három mondat ez: *A fekete királynak egyetlenegy fia vala*, hanem csak egy. Igaz, hogy STEINTHAL szerint is csak egy mondat, mert ő csak *ítéletet* lát benne hármat, de STEINTHAL ezt csak elhitei magával. A ki azt tartja, hogy annak a mondatnak *fia* a grammatikai alanya s *vala* a grammatikai állítmánya, az nem láthat abban egy mondatot sem.

Gyakorlatul itt közlök még egy sereg mondatot alanyi és állítmányi főtagjukra s az utóbbit két altagjára bontva:

Ágnes asszony || a patakban | fehér lepedőjét mossza. Kutyafejű tatár népek fejedelme || a magyar sereget | ekkép idvezelte. Lidinek a magaviselete || akkor este | különös lehet. Pinty úrfi || hat pusztá falu környékében | a legpáratlanabb gyerek. Én || műértő beszédét | mosolygva hallgatám. György || az édes anyját | hidegen köszönté. Az igazság || felemeli | a nemzetséget. Miklósnak || (ugyancsak) jól esett | a falat. (Vagy talán) emberben || tartósabb | a pára. Neked || kevés van | ilyen csillagod. Ezt || bölcsen rendelek | az istenek. Salgón || Kom-polti Péter volt | az úr. Nevét || rettegve emlité | a táj. Most || a fölött van | a tanácskozás. Tele erszénynyel || könnyű | urat játszani. Körmetlen macskának || nehéz | fára mászni. Így találta | népünk || a francia királyt. Nyájasan kérdezte | János vitézt || egy kis takaros menyecske. Vitte || az óriás || János vitézünket. Lóhátról olvasta | a hölgy || az iratot. Álmodt hozott | a bor || latrok pillájára. A líkra tette || tenyerét || a pap. Hírös város || az aafödön || Kecskemét. Édes lesz | nekem || a keserű jutalom. Kicsalta | a leányt || édes beszédével. Szépen süt le | a hold || Nagyfaú tornyára. E dolgon | magam is || nagyon csodálkozom. Előtte || minden ilyes dolog | haszontalan. E vén királyi főn || egy nagy tölgy | a korona. De szerelmem bemutatni || megtiltotta | végzetem. Gonosz | a tudomány || az élet útja elhagyójának. Fehér leplét (s^z) | véres leplét (p^z) || a futó hab | elkapdossa.*)

Nem minden mondatot ily könnyű dolog két főtagjára bontani.

«De meg nem is olyan könnyű — így folytatja Kardos Albert fönt idézett bírálatát — a mondatot erre a két általános részre felbontani, mert gyakran kétség foghatja el a tanulót s vele együtt bennünket is, hogy egy-egy mondatrészt az állítmányhoz vagy az alanyhoz sorozzunk-e? Maga Balassa is szolgált erre példát a következő mondatban: *„Ezek (alanyi rész) első felhevülésekben megölték a követeket (állítmányi rész)”,* holott én s velem együtt bizonyára sokan az *első felhevülésekben*-t, mint állapothatározót inkább az alanyhoz csatolnám. Hozhatunk föl más példákat is, melyeknek alanyi és állítmányi részre való felbontása könnyen megzavarhatja a tanulót, mint: *A hazáért dicső dolog meghalni,* vagy *A jó embernek sokat kell tünni és szenvedni.* Hát még a mondatoknak azon megszámlálhatatlan tömegében, a melyben nincsen alany, mennyi fejtörést fog okozni a tanulóknak az alanyi rész keresése?»

*) Hogy az alanyi főtagban a második altag az állítmány, megtet-szik ebből a megfelelő itéletből: A fehér lepel | (neki) véres lepel. A mon-dat tagjai így vannak egymásba foglalva: az *elkapdosás* benne van a *futó habban*, az *elkapdosó futó hab* benne van a *fehér lepelben*, illetőleg (a tébo-lyodott asszony illúziójánál fogva) *céres lepelben*.

Hát bizony sokszor nem könnyű dolog alanyi és állítmányi részre bontani a mondatot. Lesz erről még szó valamely részében ennek az értekezésnek, valamint arról is, hogy kell az efféle mondatokkal elbánnunk. De azért ne féltse KARDOS a tanulót. Az a tanuló, a ki tudja *valamiből*, hogy ebben: János | tanul, János az alany s *tanul* az állítmány, könnyen megérzi (*fühlt nach*, mondaná WUNDERLICH), hogy oszlik alanyi és állítmányi részre ez a mondat is: Jánosnak | tanulnia kell. KARDOS nem találja meg oly gyorsan a nevező esetet és az ígét ebben a mondatban, mint a tanuló, csak meg ne zavarja a tanító úr, az alanyt és az állítmányt. Az a tanuló, a ki tudja valamiből, hogy ezekben a mondatokban: E szép ország | az én szerzeményem. E szép ország | a te szerzeményed. E szép ország | az ő szerzeménye, az első tag az alany s a második tag az állítmány, könnyen megérzi, hogy ezekben a mondatokban is: E szép országot | én szereztem. E szép országot | te szerezted. E szép országot | ő szerezte, az első tag az alany s a második tag az állítmány, s könnyen megérzi, hogy ezekben a mondatokban is: Új pályámon | paréj, tövis közt gázolok. Új pályádon | paréj, tövis közt gázolsz. Új pályáján | paréj, tövis közt gázol, az első tag az alany s a második tag az állítmány. Csak meg ne zavarja őt KARDOS azzal a kikötéssel, hogy az, a mit a mondat alanyának érez, egyszersmind olyan «egyes szó» legyen, mely a *kicsoda? micsoda?* kérdésre felel. Ily kikötés mellett még tudós professor urak sem tudják alanyi és állítmányi részre osztani pl. ezt a mondatot: *En vagyok az az én.* (L. Nyr. 30 : 165—170.) Nem csoda, mert a *kicsoda? micsoda?* kérdésre nem az alany, hanem a nevező eset felel, s ha két ilyen eset van a mondatban, miből ismerjenek aztán az «igazi nyelvtani alanyra»?

De abból, hogy sokszor nem könnyű dolog alanyi és állítmányi részre bontani a mondatot, mégsem az következik, hogy «a mondatelemzést ne a két főrészt, az alanyi és állítmányi rész különválasztására fektessük», de robbantsuk szét a mondatot s úgy határozzuk meg aztán, hogy mi tartozott benne az alanyhoz s mi az állítmányhoz. Ha igazán ismerni akarjuk a mondatnak ezt a két főrészt, akkor a mondatnak két főrészt való bontását el nem kerülhetjük. A két főrészt bontásnak majd könnyebb, majd nehezebb voltából csak az következik, hogy a mondat tagolásában gyakorolnunk kell magunkat. Egy kis gyakorlat után könnyen boldogulunk KARDOS példáival: A jó embernek || sokat kell | túrni és szenvedni. A hazáért || dicső dolog | meghalni. Ezek || első fölhevülésükben | megölték a követeket. Azt megengedem, hogy az *első fölhevülésükben* tagnak az alanyhoz is van valami köze. Ennek az értekezésnek folyamában ki is fogom mutatni, hogy mi köze. Egyelőre azonban csak annyit mondhatok, hogy nem «mint állapothatározónak» van köze hozzá. Da ha két

főtagjára akarjuk bontani a mondatot, akkor az *első felhevülésükben-t* az állitmányi főtaghoz kell csatolnunk. Nem az a hibája BALASSÁ-nak, hogy rosszul választotta szét a mondat két főtagját, hanem az, hogy mindazáltal, hogy jól választotta szét, mégis csupán a *megölték* szóban látja az egyik főtagot.

De abban igaza van KARDOS-nak, hogy a mondatnak két fő-részre választása és a beszédrészeknek s különféle eseteiknek meghatározása «kettős munka». Annyira kettős munka ez, hogy a régiek az előbbi (a mondatnak két főrészt választását) nem is tartották a grammatikára tartozónak. MARIUS SERVIUS HONORATUS megrója azokat, a kik az utóbbi munkán kívül (a beszédrészek s különféle eseteik meghatározásán kívül) mást is akartak nyakába akasztani a grammatikának s dicséri DONATUS-t, hogy nem hágtá át a grammatika határait: «unde proprie DONATUS et rectius, qui ab octo partibus inchoavit, quæ specialiter ad grammaticos pertinent». Azóta áthágták a grammatikusok a tudomány régi határait, azaz belevonták tudományukba egy részét a régi *logikának* is, mely szószerint *mondattant* jelent. Véleményem szerint ezt helyesen cselekedték. Helytelen csak az a dologban, hogy már 120 esztendeje beszélnek alanyról és állitmányról, de azért ma is csak az «octo partes» körül kereskednek.

II.

Ebből a három szólásból: *derültségkeltő* (a), *e hasonlattel* (b), *a képviselő úr* (c) a következő hat mondatot alkothatjuk:

1. Derültségkeltő volt | e hasonlattel || a képviselő úr
2. E hasonlattel volt | derültségkeltő || a képviselő úr
3. Derültségkeltő volt | a képviselő úr || e hasonlattel
4. A képviselő úr volt | derültségkeltő || e hasonlattel
5. E hasonlattel volt | a képviselő úr || derültségkeltő
6. A képviselő úr volt | e hasonlattel || derültségkeltő.

Avagy ha a *volt* elemet belefoglaljuk a *keltő* szóba s erre bízzuk a *volt* funkcióját (az állitmány igesítését), a következő hat mondatot:

	p	s
A	p^2	s^2
1. Derültséget keltett | e hasonlattel || a képviselő úr
  2. E hasonlattel keltett | derültséget || a képviselő úr
  3. Derültséget keltett | a képviselő úr || e hasonlattel
  4. A képviselő úr keltett | derültséget || e hasonlattel
  5. E hasonlattel keltett | a képviselő úr || derültséget
  6. A képviselő úr keltett | e hasonlattel || derültséget.

Mi a különbség e hat mondat között?

A grammatikusok szerint az volna a különbség, hogy a mondat *alanya*, *tárgya* és *határozója*, egymással helyet cserélgetve, minden lehetséges helyet elfoglal a helyéből ki nem mozduló *állítmány* mellett s hogy majd az alany, majd a tárgy, majd a határozó van «különösen kiemelve». S ez igaz is, ha alanyon *nominativust*, tárgyon *accusativust*, határozón (ebben az esetben) *instrumentalist*, állítmányon elemi *igét* értünk. Csak az a baj, hogy nem ez az igazi különbség, az értelmi különbség köztük.

Arra a kérdésre, hogy mi az igaz különbség köztük, előbb egy hasonlattal felelünk:

2.1	3	4 = 2	3	4
3.1	2	4 = 3	2	4
2.1	4	3 = 2	4	3
4.1	2	3 = 4	2	3
3.1	4	2 = 3	4	2
4.1	3	2 = 4	3	2

Ezek közt a sorok közt is megvan az a különbség, hogy a kettes, a hármas és a négyes szám, egymással helyet cserélgetve, minden lehetséges helyet elfoglal a helyéből ki nem mozduló egyes mellett, s mégsem ez az igazi különbség e sorok között. Hanem mi? Az, hogy ugyan azon a helyen akár a kettes, akár a hármas, akár a négyes ugyanazt a funkciót teljesíti; az első helyen a *száz*as, a második helyen a *tíz*es, a harmadik helyen az *egyes* funkcióját. Ebből a különbségből, a functio különbségéből következik az, hogy az első sor annyi mint *kétszázharmincznégy*, a második *háromszázhuszon-négy* sat. azaz hogy minden sor más-más szám.

Ehez hasonló az igaz különbség ama hat mondat közt is. Akár az *a*, akár a *b*, akár a *c* szólás tölti be ugyanazt a helyet, ott ugyanazt a funkciót teljesíti; az első helyen a p^2 (*állítmányi altag*), a második helyen az s^2 (*alanyi altag*), illetőleg az első főhelyen ket szólás együtt a p (*állítmányi főtag*), a harmadik helyen, illetőleg a második főhelyen az s (*alanyi főtag*) funkcióját.

De mi az oka, hogy a számban *egyes*, *tíz*es, *száz*as, *ezres* sat. functiót, azaz a functiók végtelen sorát különböztethetjük meg, a mondatban csak két functiót, alanyit és állítmányit? Ennek csak az az oka, hogy a hasonlat még nagyon sántikál. A mondatsorok nem összeadandókból, hanem tényezőkből állanak. Ha az *a* szólás annyi mint 2, a *b* szólás annyi mint 3, a *c* szólás annyi mint 4, akkor az 1. mondat nem annyi mint 2 száz + 3 tíz + 4 egyes, azaz 234. hanem annyi mint 2.3×4 (*kétszer hárommal szorozva négy*) azaz 24.

De így ama hat mondat közt nem volna semmi különbség, mert mind a hatnak 24, azaz egyenlő a szorzata. Igaz, hogy mind

a hatnak egyenlő a szorzata, de ebből még nem következik az, hogy nem volna köztük semmi különbség, hanem csak az, hogy e különbséget nem szorzatuk mennyiségében, hanem másban kell keresnünk. S valóban meg is találjuk e különbséget a szorzatok tényezőinek minőségében s fölsőbb vagy alsóbb rendűségében.

Ha a 24-et előbb csak két tényezőre bontjuk, akkor

az 1. és a 2. mondat annyi mint	6×4
a 3. és a 4. " " "	8×3
az 5. és a 6. " " "	12×2

Eddig tehát az a különbség, hogy az első két mondatban 6, a második kettőben 8, a harmadik kettőben 12 a szorzó tényező (az állítmány); az első két mondatban 4, a második kettőben 3, a harmadik kettőben 2 a szorzandó tényező (az alany).

Ha a szorzó tényezőket ismét két-két (másodrendű) tényezőre bontjuk, akkor

az 1. mondat annyi mint	2.3×4
a 2. " " "	3.2×4
a 3. " " "	2.4×3
a 4. " " "	4.2×3
az 5. " " "	3.4×2
a 6. " " "	4.3×2

Így már teljes a különbség a hat mondat között. Pl. az 1. mondat abban különbözik a 2.-től, hogy abban 2, ebben 3 a másodrendű szorzó tényező (az állítmányi altag).

A hasonlat azonban még most is sántikál. Abban t. i., hogy a számban mindegy, melyik tényezőjét veszem szorzónak, vagy szorzandónak, a mondatban nem mindegy. A szám, pl. 6 ($= 2 \times 3$), ugyanaz marad, akár szorzónak, akár szorzandónak veszem ugyanazt a tényezőjét. A mondat más-más mondat, ha egyszer szorzónak, másszor szorzandónak veszem ugyanazt a tényezőjét. V. ö. Vigasztaló pajtásom (a) a remény (b), Vigasztaló pajtásom (a) a remény (b). Amott szorzó (állítmány), emitt szorzandó (alany) az a tényező; amott szorzandó (alany), emitt szorzó (állítmány) a b tényező.

Mint hogy a másodrendű tényezőket ismét két-két harmadrendűre (pl. e | hasonlattal $= s^3p^3$), ezeket két-két negyedrendűre (pl. hasonlat | vele $= p^4s^4$), ezeket két-két ötödrendűre bonthatjuk, tehát nemcsak a számban, hanem a mondatban is végtelen a functiók sora.

Mi hát a különbség ama hat mondat között? Semmiképen nem az, hogy az *alany* helyet cserélget valamivel bennük. Az alany (s) mind a hat mondatban ugyanazon a helyen marad, valamint

az állítmány (p) is. A különbség az, hogy az a , b , c szólások funkciót cserélgetnek bennük. Igaz, hogy e mellett helyet is cserélgetnek, de nem a helycsere a fődolog ebben, hanem a funkciócsere. A helycsere csak mellékes dolog ebben s mint az imént láttuk, nem is szükséges. Ebben a két mondatban: Vigasztaló pajtásom | a remény. Vigasztaló pajtásom | a remény, minden a maga helyén maradt s a két mondat mégis más-más mondat. Ellenben ebben a kettőben: Vigasztaló pajtásom | a remény, A remény | vigasztaló pajtásom, helyet cseréltek a tagok s a két mondat mégis egy mondat.

Még világosabban láthatjuk a hat mondat különbségét, ha az a , b , c tagokat iskátulyáknak képzelve, azt vizsgáljuk, hogy vannak egymásba foglalva.

Három iskátulya belülről kifelé ebben a hat rendben következhetik egymás után: 1. $a : b : c$, 2. $b : a : c$, 3. $a : c : b$, 4. $c : a : b$, 5. $b : c : a$, 6. $c : b : a$, általában $p^2 : s^2 : s$, azaz *belső*, *középső* és *külső* iskátulya. A külső iskátulya természetesen nemcsak a középsőt foglalja magában, hanem ezzel együtt is külön is a belsőt is, de maga nincs másba foglalva; a középső iskátulya magába foglalja a belsőt s maga is másba van foglalva, a külsőbe; a belső iskátulya nemcsak a középsőbe van foglalva, hanem ezzel együtt is külön is a külsőbe is, de magában nem foglal más.

Ha az egymásbafoglalásnak e különféle viszonyait — magába (azaz a maga tartalmába) foglalón az alanyt, másba (azaz a más tartalmába) foglalton az állítmányt értve*) — mondatok képében fejezzük ki, akkor az A schema hat mondatából a következő három-három tagot kapjuk:

1. Derűtség keltetett | e hasonlattal
E hasonlattal élt | a képviselő úr
Derűtséget keltett | a képviselő úr.
2. E hasonlattal keltetett | derűtség
Derűtséget keltett | a képviselő úr
E hasonlattal élt | a képviselő úr.
3. Derűtséget keltett | a képviselő úr
A képviselő úr élt | e hasonlattal
Derűtség keltetett | e hasonlattal.

---

*) Az újabb logikusok megfordítva az állítmányt értik a magába (azaz a maga kerületébe) foglalón s az alanyt a másba (azaz a más kerületébe) foglalton. De én a könnyebb megérthetés kedvéért ARISTOTELEST követem.

4. A képviselő úr keltett | derűtséget
 Derűtség keltetett | e hasonlattal
 A képviselő úr élt | e hasonlattal.
5. E hasonlattal élt | a képviselő úr
 A képviselő úr keltett | derűtséget
 E hasonlattal keltetett | derűtség.
6. A képviselő úr élt | e hasonlattal
 E hasonlattal keltetett | derűtség
 A képviselő úr keltett | derűtséget.*)

Ebből azt látjuk, hogy a mondat még akkor is mondatokból áll, ha három tagra bontjuk. A mondat ennek a három tagnak (három mondatnak) az egybefoglalása (ebben az esetben a következő általános képlet szerint: p^2 az s^2 -ben, s^2 az s -ben, p^2 az s -ben). Azért a görögök nem is *mondatoldásnak* nevezték az efféle tagokra bontást, hanem *mondatkötésnek*, *mondatkapcsolásnak* (συνλογισμος), annak a mit a tagokra bontásból megismertek. (Valamely dolognak szerkezetét annak szétfejtésével ismerjük meg.)

ARISTOTELES a két első tagot *előtéteknek* (προτάσεις), a harmadikat *utótétnek*, *következménynek* (συμπεράσματα) nevezte el s mivel az utóbbit tartotta fontosabbnak, azon igyekezett, hogy az A schema mind a hat mondatának utótétét már egy mondatból is megkaphassa.

Elővette tehát az egyik mondatot, pi. az elsőt s előbb abban a sorban mondta el az iskátulyák viszonyait, a melyben valóban találta őket, tehát így:

$\overbrace{p^2 \quad s^2 \quad s}$
 I. Derűtséget keltett | e hasonlattal | a képviselő úr
 p^2 az s^2 -ben: Derűtség keltetett | e hasonlattal
 s^2 az s -ben: E hasonlattal élt | a képviselő úr
 p^2 az s -ben: Derűtséget keltett | a képviselő úr.

Másodszor ebben a sorban:

$\overbrace{p^2 \quad s^2 \quad s}$
 II. Derűtséget keltett | e hasonlattal | a képviselő úr
 p^2 az s^2 -ben: Derűtség keltetett | e hasonlattal
 p^2 az s -ben: Derűtséget keltett | a képviselő úr
 s^2 az s -ben: E hasonlattal élt | a képviselő úr.

*) Ezek csak a különös egymásbefoglalás esetei. Az együttes egymásbefoglalás eseteit már az A schemában láttuk.

Harmadszor ebben a sorban:

III. Derültséget $\overbrace{\text{keltett}}^{p^2}$ | $\overbrace{\text{e hasonlattal}}^{s^2}$ | $\overbrace{\text{a képviselő}}^s$ úr

p^2 az s -ben: Derültséget keltett | a képviselő úr

s^2 az s -ben: E hasonlattal élt | a képviselő úr

p^2 az s^2 -ben: Derültség keltetett | e hasonlattal.

Ekkép megkapta az A schema 1., 2. és 3. mondatának utótétét s a leszámaztatásnak ezt a három módját első, második és harmadik alaknak nevezte el.

Ennek a három alaknak az a közös tulajdonsága, hogy mind a háromnak két-két előtétében kétszer-kétszer fordul elő ugyanaz a tag. Az első alakban s^2 , a másodikban p^2 , a harmadikban s ez a kétszer előforduló tag. Ezt a kétszer előforduló tagot (a két előtétnek közös tagját) mind a három alakban *középső tagnak* nevezi, mivel az A schema megfelelő mondataiban csakugyan ezek a középső tagok.

A középső tagnak a másik két taghoz való viszonyából ismerni az alakra. Az I. alaknak egyik előtétében alany, másik előtétében állítmány a középső tag (az az iskátulya, mely mást is foglal magába, maga is másba van foglalva) s helyzeténél fogva is középső (a tagolandó, t. i. az A1. mondatban), előtte a belső (*első, nagyobb, felső*), mögötte a külső (*harmadik, kisebb, alsó*) tag áll.¹⁾

A II. alaknak mind a két előtétében állítmány a középső tag (az az iskátulya, mely külön-külön is bele van foglalva a másik kettőbe) s elül áll (az A1. mondatban), utána az (A2. szerint) nagyobb s ennek utána a (szinte A2. szerint) kisebb tag.²⁾

A III. alaknak mind a két előtétében alany a középső tag (az az iskátulya, mely külön-külön is magában foglalja a másik kettőt) s hátul áll (az A1. mondatban) előtte az (A3. szerint) kisebb s ennek előtte az (A3. szerint) nagyobb tag.³⁾

De hogy kapta meg ARISTOTELES az A schema 4., 5. és 6. mondatának utótétét? GALENUS, sőt talán már ARISTOTELES tanít-

¹⁾ Καὶ ὁ δὲ μέσων μὲν, ὃ καὶ αὐτὸ ἐν ἄλλῳ, καὶ ἄλλο ἐν τούτῳ ἔστιν· ὃ καὶ τῇ δέσει γίγνεται μέσων. ἄκρα δὲ, τὸ, αὐτὸ τε ἐν ἄλλῳ ὄν, καὶ ἐν ᾧ ἄλλο ἔστιν. (Analyt. prior. lib. I. cap. IV.)

²⁾ Μέσων δὲ ἐν αὐτῷ λέγω τὸ κατηγορούμενον ἀμφοῖν· ἄκρα δὲ, κατ' ὧν λέγεται τοῦτο. μείζων δὲ ἄκρον, τὸ πρὸς τῷ μέσῳ κείμενον· ἔλαττον δὲ, τὸ πορρωτέρω τοῦ μέσου. Τίθεται δὲ τὸ μέσων ἔξω μὲν τῶν ἄκρων, πρῶτον δὲ τῇ δέσει. (U. o. cap. V.)

³⁾ Μέσων δὲ ἐν αὐτῷ λέγω, κατ' οὗ ἄμφοι κατηγοροῦμεν· ἄκρα δὲ, τὰ κατηγορούμενα· μείζων δὲ ἄκρον, τὸ πορρωτέρω τοῦ μέσου· ἔλαττον δὲ τὸ ἐγγύτερον. Τίθεται δὲ τὸ μέσων ἔξω μὲν τῶν ἄκρων, ἔσχατον δὲ τῇ δέσει. (U. o. cap. VI.)

ványa, THEOPHRASTUS s azóta az összes logikusok azt tartják, hogy sehogy sem. Azon törik tehát fejüket, miként egészíthetnék ki ARISTOTELES három alakját egy negyedikkel. Mintha bizony elégséges volna négy alak, ha ARISTOTELES meg nem kapta volna mind a hatot. Mi is volna az az u. n. negyedik alak?

ARISTOTELESnek egyik német fordítója s magyarázója, KIRCHMANN azt tartja, hogy ez a negyedik alak nem egyéb, mint az első alak alanyainak és állítmányainak helycseréje, azaz hogy ez volna az a negyedik alak:

s^2 -ben p^2 :	E hasonlattel derűtség keltetett
s-ben s^2 :	A képviselő úr e hasonlattel élt
s-ben p^2 :	A képviselő úr derűséget keltett.

Mint hogy pedig mai napság épen ezt a «galenusi alakot» tartják elsőnek, tehát a negyedik alak tulajdonképen ARISTOTELES első alakja volna.*)

Ennyire higvelejű mégsem volt a jó GALENUS. Nagyon jól tudta ő azt, hogy «a mondatok, ha helyet cseréltetünk bennük az alanyval és az állítmányval, ugyanazt jelentik». S ha nem tudta volna is, még akkor is lett volna annyi esze, hogy nem egy, hanem három új alakkal toldotta volna meg ARISTOTELES három alakját. Mert hasonló módon ARISTOTELESnek második és harmadik alakjából is csinálhatni új alakokat. De az bizonyos, hogy az alanyok és állítmányok helycseréje által egy alakból sem kapható új eredmény.

Más logikusok azt tartják, hogy a negyedik alak abban különbözik az elsőttől, hogy ebben az első előtétnek alanya, a másodiknak állítmánya a középső tag, abban, megfordítva, az első előtétnek állítmánya, a másodiknak alanya a középső tag. Az A1. mondatból csak úgy kaphatunk efféle syllogismust, ha helyet cseréltetünk az előtétekkel, tehát így:

a	s^2 az s-ben:	E hasonlattel élt a képviselő úr
	p^2 az s^2 -ben:	Derűtség keltetett e hasonlattel
	p^2 az s-ben:	Derűséget keltett a képviselő úr.

De ez sem új eredmény s hasonló módon helyet cseréltetünk a második és harmadik alak előtéteivel is. A másodikból így ezt a syllogismust kapjuk:

*) Da indess die letztere Figur sich mehr der Sprache des Lebens insbesondere bei den modernen Sprachen anpasst, so hat man diese gale-nische Figur zur ersten Figur erhoben und sonderbarerweise für die erklärt, welche ARISTOTELES aufgestellt habe; dagegen die eigentliche Aristotelische Figur dem GALENUS zugetheilt und zur vierten Figur ge-macht. (Erläuterungen zu d. ersten Analytiken des Aristoteles, 30.)

$$\beta \left\{ \begin{array}{l} p^2 \text{ az } s\text{-ben: Derűtséget keltett} \mid \text{a képviselő úr} \\ p^2 \text{ az } s^2\text{-ben: Derűtség keltetett} \mid \text{e hasonlattal} \\ s^2 \text{ az } s\text{-ben: E hasonlattal élt} \mid \text{a képviselő úr.} \end{array} \right.$$

A harmadikból ezt:

$$\gamma \left\{ \begin{array}{l} s^2 \text{ az } s\text{-ben: E hasonlattal élt} \mid \text{a képviselő úr} \\ p^2 \text{ az } s\text{-ben: Derűtséget keltett} \mid \text{a képviselő úr} \\ p^2 \text{ az } s^2\text{-ben: Derűtség keltetett} \mid \text{e hasonlattal.} \end{array} \right.$$

Ezek sem új eredmények.

De töröljük le a γ syllogismus előtt az A1. mondat tagjainak egymásbafoglalását jelentő betűket s az egész utótétet, akkor se THEOPHRASTUS, se GALENUS nem fog többé új alakra gondolni, hanem ezt fogja következtetni: E hasonlattal keltetett $\mid$ derűtség.

Ez már új eredmény, még pedig az A schema 5. mondatának utótéte. Csak az a baj, hogy ezt az eredményt az A5. mondatnak első alakján kívül az A2. mondatnak harmadik s az A6. mondatnak második alakja szerint is meg lehet kapni. Az A2. mondatnak harmadik alakja szerint így:

$$\left\{ \begin{array}{l} p^2 \text{ az } s\text{-ben: E hasonlattal (volt) keltő} \mid \text{a képviselő úr} \\ s^2 \text{ az } s\text{-ben: Derűségkeltő (volt)} \mid \text{a képviselő úr} \\ p^2 \text{ az } s^2\text{-ben: E hasonlattal keltetett} \mid \text{derűség.} \end{array} \right.$$

Az A6. mondatnak második alakja szerint így:

$$\left\{ \begin{array}{l} s^2\text{-ben } p^2: \text{E hasonlattal keltő} \mid \text{a képviselő úr (volt)} \\ s\text{-ben } p^2: \text{Derűségkeltő} \mid \text{a képviselő úr (volt)} \\ s^2\text{-ben } s: \text{E hasonlattal keltetett} \mid \text{derűség.} \end{array} \right.$$

Az A1. mondatból azonban nem kaphatjuk meg ezt az eredményt sem az első, sem a második, sem a harmadik alak szerint, hanem csak az — ötödik alak szerint.

Ha a β syllogismus előtt is letöröljük a betűket s az utótétet, akkor THEOPHRASTUS is, GALENUS is ezt fogja következtetni: A képviselő úr élt $\mid$ e hasonlattal.

Ez ismét új eredmény, még pedig az A schema 4. mondatának utótéte. De ezt az eredményt az A4. mondatnak első alakján kívül az A3. mondatnak második s az A6. mondatnak harmadik alakja szerint is megkaphatjuk. Az A3. mondatnak második alakja szerint így:

$$\left\{ \begin{array}{l} p^2 \text{ az } s^2\text{-ben: Derűségkeltő (volt)} \mid \text{a képviselő úr} \\ p^2 \text{ az } s\text{-ben: Derűségkeltés (volt)} \mid \text{e hasonlattal} \\ s^2 \text{ az } s\text{-ben: A képviselő úr élt} \mid \text{e hasonlattal.} \end{array} \right.$$

Az A6. mondatnak harmadik alakja szerint így:

s -ben p^2 : Derűtségkeltő | a képviselő úr (volt)
 s -ben s^2 : Derűtségkeltés | e hasonlattal (volt)
 p^2 -ben s^2 : A képviselő úr élt | e hasonlattal.

Az A1. mondatból azonban nem kapjuk meg ezt az eredményt sem az első, sem a második, sem a harmadik alak szerint, hanem csak a — negyedik alak szerint (nem a GALENUS negyedik alakja szerint).

Ha vegre az α syllogismus előtt is letöröljük a betűket s az utótétet, akkor már THEOPHRASTUS is, GALENUS is észre fogja venni, hogy ez az eredmény: A képviselő úr keltett | derűtséget nem kapható meg az A1. mondatból sem az első, sem a második, sem a harmadik alak szerint. Ezt a γ és β syllogismusokban nem vették észre, mert az s^2 -t nehéz megkülönböztetni a p^2 -től, ha mind a kettő állítmány s néhez megkülönböztetni az s -től, ha mind a kettő alany a két előtétben. Ők a γ syllogismusban csak harmadik, a β syllogismusban csak második alakot láttak, azaz nem vették észre, hogy az egyik esetben az A2. mondatot, a másik esetben az A3. mondatot csúsztatták az A1. mondat helyébe. De ezt az eredményt: A képviselő úr keltett | derűtséget már az A1. mondatból akarták származtatni. Minthogy ebből nem kapható meg az az eredmény sem az első, sem a második, sem a harmadik alak szerint, THEOPHRASTUS két alosztályt különböztetett meg ARISTOTELES első alakjában, GALENUS pedig egy negyedik alakkal töltte meg ARISTOTELES három alakját.

Ez az eredmény: A képviselő úr keltett | derűtséget nem egyéb mint az A schema hatodik mondatának utótéte az első alak szerint. Ezt az eredményt, mint az ide mellékelt schemából láthatni, az A5. mondatból is megkaphatjuk a második alak s az A4. mondatból is a harmadik alak szerint, de az A1. mondatból csak a — hatodik alak szerint.

ARISTOTELES jól tudta, hogy következetesen hat, nem négy alakot lehetne megkülönböztetni. De mivel az A1. mondatból nyerhető IV., V. és VI. alak mind megkapható annak

Derűtséget keltett a képviselő úr	A1.	I
E hasonlattal élt a képviselő úr	A2.	II
Derűtség keltetett e hasonlattal	III	III
A képviselő úr élt e hasonlattal	IV	IV
E hasonlattal keltetett derűtség	V	V
A képviselő úr keltett derűtséget	VI	VI
Derűtséget keltett a képviselő úr	A3.	III
E hasonlattal élt a képviselő úr	IV	IV
Derűtség keltetett e hasonlattal	V	V
A képviselő úr élt e hasonlattal	VI	VI
E hasonlattal keltetett derűtség	III	III
A képviselő úr keltett derűtséget	IV	IV
Derűtséget keltett a képviselő úr	A4.	V
E hasonlattal élt a képviselő úr	VI	VI
Derűtség keltetett e hasonlattal	III	III
A képviselő úr élt e hasonlattal	IV	IV
E hasonlattal keltetett derűtség	V	V
A képviselő úr keltett derűtséget	VI	VI
Derűtséget keltett a képviselő úr	A5.	IV
E hasonlattal élt a képviselő úr	V	V
Derűtség keltetett e hasonlattal	VI	VI
A képviselő úr élt e hasonlattal	III	III
E hasonlattal keltetett derűtség	IV	IV
A képviselő úr keltett derűtséget	V	V
Derűtséget keltett a képviselő úr	A6.	VI
E hasonlattal élt a képviselő úr	III	III
Derűtség keltetett e hasonlattal	IV	IV
A képviselő úr élt e hasonlattal	V	V
E hasonlattal keltetett derűtség	VI	VI
A képviselő úr keltett derűtséget	I	I

egyenes megfordításából, az A6. mondatból a III., II. és I. alak szerint, azért csak három alakot különböztetett meg a következő schema szerint:

ac: Derültséget keltett a képviselő úr	I. A képviselő úr keltett derültséget
bc: E hasonlattal élt a képviselő úr	II. E hasonlattal keltetett derültség
ab: Derültség keltetett e hasonlattal	III. A képviselő úr élt e hasonlattal
cb: A képviselő úr élt e hasonlattal	IV. Derültség keltetett e hasonlattal
ba: E hasonlattal keltetett derültség	V. E hasonlattal élt a képviselő úr
ca: A képviselő úr keltett derültséget	VI. Derültséget keltett a képviselő úr.

Ennek a schemának felső felében, akár az A1., akár az A6. mondatot vesszük elsőnek vagy utolsónak (akár a *derültséget*, akár a *képviselő urat* a-nak vagy c-nek), megvan már mind a hat utótét az I., II. és III. alak szerint. Ez az oka, hogy ARISTOTELES csak három, nem hat alakot különböztetett meg s ez az oka, hogy az ő fölosztása teljes, a THEOPHRASTUS és GALENUS fölosztása pedig, jóllehet egy alakkal többlet különböztettek meg, hiányos.

Annak, a kinek az alakok szaporításában telik kedve, teljes szabadságában áll hat (nem négy) alakot megkülönböztetni. A negyedik, ötödik s hatodik alak így származik az A1. mondatból:

IV. Derültséget (keltett) | $\overbrace{\text{e hasonlattal}}^s$ | $\overbrace{\text{a képviselő úr}}^{s^2}$ (keltett) $\overbrace{\text{}}^{p^2}$

p^2 az s-ben: A képviselő úr keltett | derültséget

s^2 az s-ben: E hasonlattal keltetett | derültség

p^2 az s^2 -ben: A képviselő úr élt | e hasonlattal.

V. Derültséget (keltett) | $\overbrace{\text{e hasonlattal}}^s$ | $\overbrace{\text{a képviselő úr}}^{s^2}$ (keltett) $\overbrace{\text{}}^{p^2}$

p^2 az s^2 -ben: A képviselő úr élt | e hasonlattal

p^2 az s-ben: A képviselő úr keltett | derültséget

s^2 az s-ben: E hasonlattal keltetett | derültség

VI. Derültséget (keltett) | $\overbrace{\text{e hasonlattal}}^s$ | $\overbrace{\text{a képviselő úr}}^{s^2}$ (keltett) $\overbrace{\text{}}^{p^2}$

p^2 az s^2 -ben: A képviselő úr élt | e hasonlattal

s^2 az s-ben: E hasonlattal keltetett | derültség

p^2 az s-ben: A képviselő úr keltett | derültséget.

De ARISTOTELES csak három alakot különböztetett meg, mert az A schema 4., 5. és 6. mondatának utótétét nem az A1. mondatból sütötte ki, hanem annak megfordításából, az A6. mondatból.

ARISTOTELES tehát nem egy mondatból, hanem kettőből származtatta le a hat utótétet. S ezt igen okosan cselekedte, mert így nem követett el erőszakot a nyelven, mely az α , β , γ syllogismusok előtétét, az A1. mondatra vonatkoztatva, sohasem tartotta új alakok előtétéinek, hanem csak az előtétek helycseréjének.

Főnt azt mondtuk, hogy az A schemában csupán az a , b , c szólások cserélgetnek helyet, a szerint t. i. a mint a p^3 , vagy az s^2 , vagy az s functióját teljesítik, de maguk a functiók mind a hat mondatban ugyanazon a helyen maradnak. Ha ez meg nem változtatható törvény volna, akkor a mondatok megfelelnek a számsoroknak, mert ezekben is mindig ugyanazon a helyen maradnak a functiók, t. i. az egyesek, tízesek, százaskok sat. Legföljebb a kimondott számban cserélnek néha helyet. V. ö. *harminczkettő és zweiunddreissig*. De a mondat nem összeadandókból, hanem tényezőkből áll. Ezek helyet cserélhetnek nemcsak a számvetésben, hanem a beszédben is.

Két tényező, p és s , két rendben következhetik egymás után: $p s$ vagy $s p$. Pl. Derűtséget keltett | a képviselő úr, A képviselő úr | derűtséget keltett. Ez a két mondat csak annyiban különbözik egymástól, hogy tényezőik helyet cseréltek egymással. Azért egyenlőség jelével is szokás őket összekapcsolni így: Derűtséget keltett a képviselő úr = A képviselő úr | derűtséget keltett.

ARISTOTELES így fejezte ki ezt az egyenletet: «A mondatok, ha helyet cseréltetünk bennük a nevekkel és az igékkel (az alanyokkal és az állítmányokkal), ugyanazt jelentik. Pl. fehér | az ember, az ember | fehér.»*) (*περί ἐρμηνείας* X. fej.) ARISTOTELES jól megkülönböztette az alany és állítmány helycseréjét az alany

*) Érdekes ez a hely azért is, hogy a *νύ* és az *ίγε* helycseréjéről beszél s a például idézett két mondatban: *ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος*, *ἔστιν ἄνθρωπος λευκός* mégis ugyanazon a helyen marad az *ίγε*, az *ἔστιν*. A mondattani igét érti. Ez nem az *ἔστιν*, hanem a *λευκός* (*ἔστιν*). Ez az *ίγε* valóban helyet cserél a másik mondatban az *ἄνθρωπος* névvel.

Az is érdekes, hogy ebben a mondatban: *ἔστι λευκός ἄνθρωπος* (fehér az ember) a *λευκός* szón van a leggyöngébb hangsúly jegye. Ez nem azt jelenti, hogy a görögben nem az állítmány hangzott legerősebben, hanem csak azt, hogy a görög nyelv nem épen úgy hangzott, mint ma írják. ARISTOTELES a *λευκός* szót hangoztatta legerősebben e helyen. Ennek bővebb bizonyítgatásába itt nem bocsátkozhatom, de egy okot mégis megemlítek legalább annak bizonyosságául, hogy a görög nyelv nem épen úgy hangzott, mint ma írják. CURTIUS szerint az *οὐ* (*nem*) «atonon, tonlos» volt, azaz úgy hangzott volna, mint a mi az névelőnk. ARISTOTELES szerint a már megeredt beszédben hangszínré nézve épen úgy hangzott, mint a *οὐ* (*a hol*), de «amaz erősebben, emez gyengébben». (*περί σοφιστικῶν ἐλέγχων* 4. és 21. fej.) Azaz, a relativum a görögben is oly gyöngén hangzott, mint a magyarban, a tagadó szócska a görögben is oly erősen, mint a magyarban. Nem volt az «tonlos» a görögben sem ott, a hol a magyarban hangsúlyos.

és állítmány functiócseréjétől, a megfordítástól. Ma azonban így beszél némely logikus: «Az ítélet megfordítása (conversio) úgy történik, hogy az alany meg állítmány helyet cserél.» (LOTZE HERMANN, Logika, ford. KÁRMÁN MÓR, 31.) Nem megfordítás az még, ha az alany és állítmány csak helyet cserél.

Abból, hogy azt a két mondatot egyenlőség jelével lehet összekapcsolni, csak az következik, hogy tényezőik minőségére (alanyukra és állítmányukra) nézve nincs köztük különbség, de nem az, hogy a beszédben tetszésünk szerint élhetünk velük. A beszédben különbözik a két mondat. Hogy miben, azt más helyen fogjuk tárgyalni.

Ha két tényezőhöz egyfelől szorzandóul, másfelől szorzóul, azaz mint m , mint középső tag egy harmadik járul, ez vagy a kettő között, vagy a kettő előtt, vagy a kettő mögött foglalhat helyet. A $p s$ szorzatból e szerint ezt a három új szorzatot kapjuk:

$$\begin{aligned} p m s &= p^2 s^2 s \\ m p s &= s^2 p^2 s \\ p s m &= p^2 s s^2 \end{aligned}$$

az $s p$ szorzatból ezt a hármat:

$$\begin{aligned} s m p &= s s^2 p^2 \\ m s p &= s^2 s p^2 \\ s p m &= s p^2 s^2. \end{aligned}$$

Fejtsük ki e sorokat az A schemának mind a hat mondatából, akkor a következő hatos csoportokat kapjuk:

1.

$p^2 s^2 s$	Derültséget keltett e hasonlattal a képviselő úr	A
$s^2 p^2 s$	E hasonlattal derültséget keltett a képviselő úr	B
$p^2 s s^2$	Derültséget keltett a képviselő úr e hasonlattal	C
$s p^2 s^2$	A képviselő úr derültséget keltett e hasonlattal	D
$s^2 s p^2$	E hasonlattal a képviselő úr derültséget keltett	E
$s s^2 p^2$	A képviselő úr e hasonlattal derültséget keltett.	F

2.

$p^2 s^2 s$	E hasonlattal keltett derültséget a képviselő úr	A
$s^2 p^2 s$	Derültséget e hasonlattal keltett a képviselő úr	B
$p^2 s s^2$	E hasonlattal keltett a képviselő úr derültséget	C
$s p^2 s^2$	A képviselő úr e hasonlattal keltett derültséget	D
$s^2 s p^2$	Derültséget a képviselő úr e hasonlattal keltett	E
$s s^2 p^2$	A képviselő úr derültséget e hasonlattal keltett.	F

3.

$p^2 s^2 s$	Derültséget keltett a képviselő úr e hasonlattal	A
$s^2 p^2 s$	A képviselő úr derültséget keltett e hasonlattal	B

$p^2 s s^2$	Derültséget keltett e hasonlattal a képviselő úr	C
$s p^2 s^2$	E hasonlattal derültséget keltett a képviselő úr	D
$s^2 s p^2$	A képviselő úr e hasonlattal derültséget keltett	E
$s s^2 p^2$	E hasonlattal a képviselő úr derültséget keltett.	F

4.

$p^2 s^2 s$	A képviselő úr keltett derültséget e hasonlattal	A
$s^2 p^2 s$	Derültséget a képviselő úr keltett e hasonlattal	B
$p^2 s s^2$	A képviselő úr keltett e hasonlattal derültséget	C
$s p^2 s^2$	E hasonlattal a képviselő úr keltett derültséget	D
$s^2 s p^2$	Derültséget e hasonlattal a képviselő úr keltett	E
$s s^2 p^2$	E hasonlattal derültséget a képviselő úr keltett.	F

5.

$p^2 s^2 s$	E hasonlattal keltett a képviselő úr derültséget	A
$s^2 p^2 s$	A képviselő úr e hasonlattal keltett derültséget	B
$p^2 s s^2$	E hasonlattal keltett derültséget a képviselő úr	C
$s p^2 s^2$	Derültséget e hasonlattal keltett a képviselő úr	D
$s^2 s p^2$	A képviselő úr derültséget e hasonlattal keltett	E
$s s^2 p^2$	Derültséget a képviselő úr e hasonlattal keltett.	F

6.

$p^2 s^2 s$	A képviselő úr keltett e hasonlattal derültséget	A
$s^2 p^2 s$	E hasonlattal a képviselő úr keltett derültséget	B
$p^2 s s^2$	A képviselő úr keltett derültséget e hasonlattal	C
$s p^2 s^2$	Derültséget a képviselő úr keltett e hasonlattal	D
$s^2 s p^2$	E hasonlattal derültséget a képviselő úr keltett	E
$s s^2 p^2$	Derültséget e hasonlattal a képviselő úr keltett.	F

Egy-egy csoportnak mind a hat mondatában ugyanazt a funkciót teljesítik az a, b, c tagok, azaz az A, B, C, D, E, F mondatokat egyenlőség jelével kapcsolhatjuk össze. Egy-egy csoportnak hat mondata tehát csak annyiban különbözik egymástól, hogy a funktiók helyet cserélgetnek bennük. Az első csoportnak az ac kettes (derültséget keltett | a képviselő úr) a törzsöke. Ez a kettes csak egyszer cserélhet helyet: ca (a képviselő úr | derültséget keltett). A b tag vagy közöttte, vagy előtte, vagy utána áll a kettesnek. Így keletkeznek az ac kettesből az A, B, C, a ca kettesből a D, E, F hármasok. Három egymásba foglalt tagnak 36 változatát úgy kapjuk meg tehát legegyszerűbben, ha előbb a ketteseket állítjuk össze, azután a hármasokat.

Vegyük pl. ezt a mondatot: A katonának bátorsága teszi díszét. Ez egyenlő ezzel: Bátorsága teszi | díszét || a katonának. Ha $bátorsága teszi$ | $díszét = ac$, akkor $a katonának = b$. Ezekből a következő ketteseket kapjuk:

ac : Bátor-sága teszi díszét	ca : Díszét bátor-sága teszi
bc : A katonának teszi díszét	cb : Díszét a katonának teszi
ab : Bátor-sága teszi a katonának	ba : A katonának bátor-sága teszi
cb : Díszét teszi a katonának	bc : A katonának díszét teszi
ba : A katonának teszi bátor-sága	ab : Bátor-sága a katonának teszi
ca : Díszét teszi bátor-sága	ac : Bátor-sága díszét teszi.

Ha e kettesek elé, közé és mögé berakjuk a harmadik tagot, megkapjuk a 36 hármast. Pl. a ba kettesből ezt a három hármast kapjuk: $cba =$ Díszét | a katonának | bátor-sága teszi, $bca =$ A katonának | díszét | bátor-sága teszi, $bac =$ A katonának | bátor-sága teszi | díszét.

A kettesek, mint láttuk, nem egyebek, mint a három tagra (mondatra) bontott mondatok utótételei az I. alak szerint, azaz minden kettes annyi mint p^2s vagy sp^2 . Ha tudjuk, hogy a harmadik tag alanya az egyik s állítmánya a másik előtétnek, a kettesből könnyen megszerkeszthetjük az egész mondatkapcsolatot. Mert ha $ac = p^2s$, akkor $b = s^2$. Lesz tehát:

$$\begin{array}{l} p^2 \text{ az } s^2\text{-ben} = ab = \text{Bátor-sága teszi (vmijét) | a katonának} \\ s^2 \text{ az } s\text{-ben} = bc = \text{A katonának teszi (vmi) | a díszét} \\ \hline p^2 \text{ az } s\text{-ben} = ac = \text{Bátor-sága teszi (vkinek) | a díszét.} \end{array}$$

Avagy ha $ac = sp^2$, akkor is b az s^2 . Lesz tehát:

$$\begin{array}{l} s^2\text{-ben } p^2 = ba = \text{A katonának | bátor-sága teszi (vmijét)} \\ s\text{-ben } s^2 = cb = \text{Díszét | a katonának teszi (vmi)} \\ \hline s\text{-ben } p^2 = ca = \text{Díszét | bátor-sága teszi (vkinek).} \end{array}$$

Négyesek a helyes beszédben nem fordulnak elő. Ez nem azt teszi, hogy pl. ez a mondat: E hasonlattal | az igazoló bizottság ülésén | derűtséget keltett | a képviselő úr helytelen volna, hanem csak azt, hogy ezt a hármast: E hasonlattal | derűtséget keltett | a képviselő úr kettessé egyszerűsítjük így: (s) E hasonlattal | (p) derűtséget keltett a képviselő úr s az új tagot harmadikúl, nem negyedikúl adjuk hozzá, így: (s) E hasonlattal || (s²) az igazoló bizottság ülésén | (p²) derűtséget keltett a képviselő úr. Ez a mondat aztán így oszlik három tagra:

$$\begin{array}{l} s^2\text{-ben } p^2: \text{Az igazoló bizottság ülésén | derűtséget keltett a képviselő úr} \\ s\text{-ben } s^2: \text{E hasonlattal | az igazoló bizottság ülésén élt (vki)} \\ \hline s\text{-ben } p^2: \text{E hasonlattal | derűtséget keltett a képviselő úr.} \end{array}$$

Más példa. Ezt a hármast: A katonának | bátor-sága teszi | díszét kettessé egyszerűsítjük így: A katonának | bátor-sága teszi díszét s ezt az új tagot: *a polgárnak* harmadikúl adjuk hozzá így: (s) A polgárnak || (s²) mint katonának | (p²) bátor-sága teszi díszét. Ez a mondat így oszlik három tagra:

s^2 -ben p^2 : A katonának | bátorsága teszi díszét
 s -ben s^2 : Ez a polgár | katona

---

s -ben p^2 : Ennek a polgárnak | bátorsága teszi díszét.

Ugyanezt a mondatot azonban így is tagolhatjuk: (s^2) A polgárnak | (p^2) mint katonának || (p) bátorsága teszi díszét. Mint-hogy így alanyi főtagja oszlik két altagra, az s^2 és a p^2 most ezt a két altagot jelöli, az s^2 az alsót, a p^2 a középsőt. E szerint az előbbi syllogismus tagjainak egymásba foglalását így is jelölhetjük: p^2 -ben p , s^2 -ben p^2 , s^2 -ben p .

KARDOS ALBERTnek igaza van tehát, hogy ebben a mondatban: Ezek | első fölhevülésükben | megölték a követeket az *első fölhevülésükben* tagnak az *ezek* taghoz is van valami köze. De nem mint állapothatározónak van köze hozzá, hanem mint középső tagnak. A középső tag altagja mind az alanyi, mind az állítmányi főtagnak, annak állítmányi, ennek alanyi altagja. Elvileg tehát mindegy, hogy a mondatnak két főtagra bontásakor az alanyi, vagy az állítmányi főtaghoz csatoljuk-e a középső tagot, azaz így tagoljuk-e a mondatot: (s^2) Ezek | (p^2) első fölhevülésükben || (p) megölték a követeket, vagy így: (s) Ezek || (s^2) első fölhevülésükben (p^2) megölték a követeket. De közelebből vizsgálva a beszédet, azt tapasztaljuk, hogy a középső tag vagy az alsó, vagy a felső taghoz szokott szorosabban illeszkedni. Ezt a mondatot: *A hasonlattal élő képviselő derűtséget szokott kelteni* senki se tagolná így: *A hasonlattal élő || képviselő | derűtséget szokott kelteni*. Mindenki jól érzi, hogy *a hasonlattal élő* és *a képviselő* közt szorosabb a kapcsolat, mint *a képviselő* és *a derűtséget szokott kelteni*, vagy *a hasonlattal élő* és *a derűtséget szokott kelteni* közt. Még ezt a mondatot is: *A képviselő, a hasonlattal élő, derűtséget szokott kelteni* aligha tagolná valaki így: *A képviselő || a hasonlattal élő | derűtséget szokott kelteni*. De ezt a mondatot: *A képviselő úr, e hasonlattal élén, derűtséget keltett* egyikünk talán még így tagolná: *A képviselő úr | e hasonlattal élén || derűtséget keltett* (= *A képviselő úr [a ki e hasonlattal élt] | derűtséget keltett*), másikunk így: *A képviselő úr || e hasonlattal élén | derűtséget keltett*. Annyi bizonyos, hogy egyikünk sem vethetné szemére a másiknak, hogy hibásan bontotta két főtagra a mondatot. Ellenben ezt a mondatot: *A képviselő úr e hasonlattal derűtséget keltett* már aligha tagolná valaki így: (s^2) A képviselő úr | (p^2) e hasonlattal || (p) derűtséget keltett. Ehez hasonló pedig KARDOS ALBERTnek ez a tagolása: (s^2) Ezek | (p^2) első fölhevülésükben || (p) megölték a követeket. Igaz, hogy ebben a változatában: *Ezek, első fölhevülésükben lévő, megölték a követeket* talán így is tagolhatnók a mondatot, de abban a változatában a szokás ezt a tagolást szentesítette: (s)

Ezek $\parallel$ (s^2) első fölhevülésükben $\mid$ (p^2) megölték a követeket. Legalább bizonyos, hogy KARDOS nem gondolt a quod uni justum, alteri æquum közmondásra, mikor ezt a tagolást hibáztatta.

Ebben a mondatban: A hasonlattal élő $\mid$ képviselő $\parallel$ derültséget szokott kelteni, az alanyi főtag magában foglalja mind az alsó mind a középső tagot. A grammatikusok tehát elég helyesen nevezik az efféle szerkezetet: *A hasonlattal élő képviselő* attributív szerkezetnek. Mert a középső tag csakugyan attributive, azaz prædicative, mint fölső tag vonatkozik az alsó tagra. Az *attributum* a grammatikusok szerint is functiót jelent, nem formát, mint pl. az *objectum*, melyen nálunk csak accusativust szokás érteni. De abban már hibáznak a grammatikusok, hogy mindig csak a melléknévi értelmű szót tartják attributumnak, azaz fölső vagy prædicatív értelmű tagnak. A melléknév nem csak fölső, hanem alsó tagja is lehet az attributív szerkezetnek. Ebben: A hasonlattal élő $\mid$ képviselő = A képviselő $\mid$ hasonlattal él, állítmánya a melléknév a szólásnak; de ebben: A hasonlattal élő $\mid$ képviselő = A ki hasonlattal él $\mid$ képviselő, alanya a melléknév a szólásnak. Ama mondat tehát egyszer így hangzik: (p^2) A hasonlattal élő $\mid$ (s^2) képviselő $\parallel$ (p) derültséget szokott kelteni, másszor így: (s^2) A hasonlattal élő $\mid$ (p^2) képviselő $\parallel$ (p) derültséget szokott kelteni. Az első esetben ez a syllogismus felel meg neki:

p^2 -ben p :	A hasonlattal élő $\mid$ derültséget szokott kelteni
s^2 -ben p^2 :	A képviselő $\mid$ hasonlattal szokott élni
s^2 -ben p :	A képviselő $\mid$ derültséget szokott kelteni.

A második esetben ez a syllogismus

p^2 -ben p :	A képviselő $\mid$ derültséget szokott kelteni
s^2 -ben p^2 :	A ki hasonlattal szokott élni $\mid$ képviselő
s^2 -ben p :	A hasonlattal élő $\mid$ derültséget szokott kelteni.

Nyelvünkben annyira szoros az efféle attributív szerkezet, hogy tagjai (az appositíós formán kívül) nem cserélhetnek többé helyet. *Csizma rongyos* e helyett: *rongyos csizma* csak a rím kedvéért fordul elő ebben a dalban: Huszár vagyok, nem bakancsos, Nem kell nékem csizma rongyos. A németben is csak a költői nyelvben cserélnek helyet az efféle szerkezet tagjai, pl. *mein Lieben süß* e h. *mein süßes Liebchen*. A mely nyelvekben helyet cserélhetnek az attributív szerkezet tagjai, helycseréjük, legalább eredetileg, functiócserével járt együtt. A francziában ezt ma is jól érezni. Szegény gyermek = un enfant pauvre, szegény gyermek

= un pauvre enfant. Annak ez az ítélet felel meg: Cet enfant | est pauvre, ennek ez: Ce pauvre | est un enfant.

A mi nyelvünkben csak a különböző hangsúlyozás jelenti az efféle szólások funkciócseréjét. Azért olvasás közben könnyen meg-
esik rajtunk, hogy helytelenül foglaljuk egymásba a szólás két tag-
ját. Pl. én egyszer ezen a helyén kezdtem olvasni az Érdy-codexet:
«Doctorocnak azerth Belcz mondasok zarent harom yeles tanwsa-
gwnk lezen ez may zent ewangeliombol my ydwesseeghwnkre.
Elssew az tyztasagnak meltossagarol. Masod az bolond zyessesegh-
nek vezedelmes voltarol. Harmad zent Borbala azzonnak eeletee-
ről» (150.). Ezt a két tagot: *bolond szüzességnek* olvasás közben így
foglaltam egymásba: bolond *szüzességnek*. De csakhamar észre-
vettem, hogy ilyesmit egy jámbor barát gondolhatott ugyan, de
nem prédikálhatott. Elűlről kezdtem tehát olvasni a prédikációt
s meggyőződtem, hogy a barát bolond szüzességet akart mondani.

Tudtam én azt BEHAGHEL könyvének olvasása nélkül is, a
mire PETZ GEDEON figyelmeztet (Egyet. Philolog. Közl. 24 : 141.),
hogy «a melléknév gyöngébb hangsúlyú is lehet, mint a főnév». Nem
magam keveredtem én, PETZ kever abba az ellenmondásba,
hogy egyfelől azt állítom, hogy «a praedicativ, a határozó értelmű
tag erősebb hangsúlyú, mint a határozandó», másfelől azt, hogy
«a melléknévi jelző (KIOSKA azt mondaná: határozó) praedicativ
értelmű». Ezt a *másfelől*-t én sohasem állítottam. Én csak azt állí-
tottam s most is állítom, hogy akár így hangzik a szólás: bolond
szüzesség, akár így: bolond *szüzesség*, mind a két esetben az erő-
sebben hangoztatott tag a határozó, a praedicativ értelmű benne.

Azt megengedem, hogy a főnév és a melléknév hangsúlya
közt előbeszédben is oly csekély a különbség (sokszor nincs is kü-
lönbség), hogy nem tudhatjuk, melyik a határozó s melyik a hatá-
rozandó tag közülök. De ebből nem az következik, hogy a hangsúly
nem ismertető jele a határozó tagnak, hanem csak az, hogy ilyen-
kor az egyik tag függvénye a másiknak, azaz ha határozónak ve-
szem az egyiket, akkor a másikat határozandónak kell vennem és
megfordítva. PERZNEK kikerülte figyelmét értekezésemnek az a része
(NyK. 29 : 178—179.), melyben erről bővebben volt szó.

Ellenben az efféle igei kapcsolatok: derűtséget keltett, a
magyarban is helyet cserélhetnek s helyet is kell cserélniök, vala-
hányszor tagjaik, két szólásra bomlás nélkül, funkciót cserélnek,
így: keltett derűtséget. Efféle funkciócserével pl. a D schema sze-
rint a következő mondatokat kapjuk:

D

1. A képviselő úr | keltett derűtséget | e hasonlattal
2. A képviselő úr | keltett e hasonlattal | derűtséget
3. E hasonlattal | keltett derűtséget | a képviselő úr

4. E hasonlaltal | keltett a képviselő úr | derűtséget
5. Derűtséget | keltett e hasonlaltal | a képviselő úr
6. Derűtséget | keltett a képviselő úr | e hasonlaltal.

Az A, B, C, D, E, F schemákkal más fejezetben fogunk tüzesebben foglalkozni, mert előbb egy külön fejezetben az összetett mondattal kell végeznünk. Itt még csak azt említem meg, hogy ARISTOTELES az A schemából indult ki a syllogismusok alakjainak leírásában, mai napság az F schemából szokás a syllogismusok tárgyalásában kiindulni. Ennek a schemának ez a hat mondata:

- $$\begin{array}{c} s \qquad \qquad \qquad p \\ \qquad \qquad \qquad \overbrace{s^2 \qquad p^2} \end{array}$$
1. A képviselő úr || e hasonlaltal | derűtséget keltett
  2. A képviselő úr || derűtséget | e hasonlaltal keltett
  3. E hasonlaltal || a képviselő úr | derűtséget keltett
  4. E hasonlaltal || derűtséget | a képviselő úr keltett
  5. Derűtséget || a képviselő úr | e hasonlaltal keltett
  6. Derűtséget || e hasonlaltal | a képviselő úr keltett.

Minthogy a kiindulás pontja más, a mi mondatelemzésünkre sehogy sem illenek ARISTOTELES leírásai. Sokat törték ezen a fejűket a logikusok, csak arra nem gondolt talán egy sem, hogy ARISTOTELES, ha az F schemából indult volna ki, így fejtette volna ki a három alakot:

- $$\begin{array}{c} s \qquad \qquad \qquad s^2 \qquad \qquad \qquad p^2 \\ \qquad \qquad \qquad \overbrace{s^2 \qquad p^2} \end{array}$$
- I. A képviselő úr | e hasonlaltal | derűtséget keltett
- s-ben s^2 : A képviselő úr | e hasonlaltal keltett (vmit)
- s^2 -ben p^2 : E hasonlaltal | derűtséget keltett (vki)
-
- s-ben p^2 : A képviselő úr | derűtséget keltett (vmivel).

- $$\begin{array}{c} s \qquad \qquad \qquad s^2 \qquad \qquad \qquad p^2 \\ \qquad \qquad \qquad \overbrace{s^2 \qquad p^2} \end{array}$$
- II. A képviselő úr | e hasonlaltal | derűtséget keltett
- s-ben p^2 : A képviselő úr | derűtséget keltett (vmivel)
- s^2 -ben p^2 : E hasonlaltal | derűtséget keltett (vki)
-
- s-ben s^2 : A képviselő úr | e hasonlaltal keltett (vmit).

- $$\begin{array}{c} s \qquad \qquad \qquad s^2 \qquad \qquad \qquad p^2 \\ \qquad \qquad \qquad \overbrace{s^2 \qquad p^2} \end{array}$$
- III. A képviselő úr | e hasonlaltal | derűtséget keltett
- s-ben s^2 : A képviselő úr | e hasonlaltal keltett (vmit)
- s-ben p^2 : A képviselő úr | derűtséget keltett (vmivel)
-
- s^2 -ben p : E hasonlaltal | derűtséget keltett (vki).

A leírások tehát így hangzottak volna: Az I. alakban helyére nézve is középső a középső tag, előtte a kisebb, mögötte a nagyobb tag áll. A II. alakban hátul áll a középső tag, előtte a nagyobb s ennek előtte a kisebb tag. A III. alakban elül áll a középső tag, utána a kisebb s ennek utána a nagyobb tag. Mind a három alakban pedig a kisebb előtét áll elül.

De talán azt veti valaki ellenem, hogy a grammatikusnak semmi köze a következtetéshez, ez a logikus dolga. Semmi köze, a míg főnévről, igéről, melléknévről, kötőszóról, nominativusról, accusativusról, jelen, múlt és jövő időről, szóképzőkről, vendégszókról s más efféle dolgokról beszél, de nagyon is sok köze van hozzá, ha alanyról, állítmányról, hangsúlyról, szórendről akar beszélni. Persze nem annyiban van köze hozzá, mint a logikusnak, hogy i g a z-e, s ha nem igaz, miért hamis pl. ez a következtetés:

A katonának | díszét teszi a bátorság
János | **nem** katona
Jánosnak | **nem** teszi díszét a bátorság.

De köze van hozzá legalább annyiban, hogy ne beszéljen bolondokat, ha alanyról és állítmányról akar beszélni.

Egy Rhetorikában ezt olvasom:

1. §. «Visszapillantás eddigi tanulmányainkra.... Az egyes szavakat azonban nemcsak abból a szempontból vizsgálhatjuk, hogy mit jelentenek (beszédrészek), azaz tárgyat, tulajdonságot, cselekvést fejeznek-e ki (fő-, melléknév, ige), hanem meghatározhatjuk azt is, hogy minő szerepük van a mondatban. Minden mondatban van egy (vagy több) szó, a melyről valamit mondunk. A *miről* szólunk, az alany, az a *mit* róla mondunk, az állítmány. A mondat továbbá bővíülhet tárgy, jelző vagy határozó által... Ha egy-egy mellékmondatot vizsgálunk, csakhamar szemünkbe tűnik, hogy az voltaképp nem egyéb, mint a főmondatnak része, mely külön mondatná bővült. Ha a mellékmondatot visszahelyezzük oda, a honnan kiemelve mondatná bővült, akkor vagy alany, vagy állítmány, vagy jelző, vagy tárgy, vagy határozó. E szerint neveztük el a mellékmondatokat is: alanyi, állítmányi, jelzői, tárgyi, vagy határozói mellékmondatoknak.»

Továbbá:

35. §. «A következtetés. A szónok legfontosabb feladata tehát a helyes érvelés (okoskodás). Az okoskodás következtetések-ből áll. Pl.

A mi boldogít, az szeretetre méltó
Az erény boldogít,

tehát: Az erény szeretetre méltó.

A következtetés ezen alakját, a melyben a harmadik tétel a két első következménye, *syllogismus*-nak hívják. A fentebbi *syllogismus* alakja a következő:

I. præmissa: 1. alany — 1. állítmány

II. præmissa: 2. (új) alany — 1. alany mint állítmány

Conclusio: 2. alany — 1. állítmány.

Más példa: Szeretnünk kell a mi tökéletesbít bennünket

Az irodalom tökéletesbít bennünket,

tehát: Szeretni kell az irodalmat.»

Ennek a második syllogismusnak alakját már nem magyarázza meg RIEDL FRIGYES (mert ő írta azt a Rhetorikát). Alkalmasint nem akart papirost fogyasztani ily könnyű dologra. Hát könnyűnek ugyan elég könnyű a dolog, de csak úgy, ha nem pillantunk vissza eddigi tanulmányainkra, vagy ha visszapillantunk is, egyébre nem emlékszünk belőlük, csak arra a meghatározásra, hogy «a miről szólnak, az alany, az a mit róla mondunk, az állítmány». Ha egyébre nem emlékszünk, könnyen kitaláljuk, hogy «a fentebbi syllogismus alakja a következő»:

I. præm. 1. állítm. (Szeretnünk kell) — 1. al. (a mi tökéletesbít bennünket).

II. præm. 2. (új) al. (Az irodalom) — 1. al. mint állítm. (a mi tökéletesb. benn.).

Concl. 1. állítm. (Szeretnünk kell) — 2. al. (az irodalmat).

De ha nagyon sokra emlékszünk vissza s azt hisszük, hogy az a sok többet ér, mint az a kis meghatározás, már nehezebben boldogulunk. De azért mégis csak boldogulunk, uti figura docet:

I. præm. 1. alany (Szeretnünk) — 1. állítm. (kell) — 1. tárgy (a mi tökéletesbít bennünket).

II. præm. 2. (új) alany (Az irodalom) — 1. tárgynak második harmada mint állítm. (tökéletesbít) — 1. tárgynak harmadik harmada mint tárgy (bennünket) — 1. tárgynak első harmada kiesik (a mi).

Concl. 1. al. (Szeretnünk) — 1. állítm. (kell) — 2. al. mint tárgy (az irodalmat).

Hát érdemes volt ezért visszapillantani eddigi tanulmányainkra? Erre a kérdésre talán azt feleli RIEDL, hogy én a logikai alanynyal és állítmánynyal zavarom össze a — rhetorikait, PETZ meg azzal vág vissza, hogy az a meghatározás nem jó.

III.

Az A, B, C, D, E, F schemákat szemlélve, azt látjuk, hogy írásban nem 36, hanem csak 18 mondatot tesznek ki. Írásban t. i. nincs különbség pl. az A1. és a C3., vagy a B1. és a D3., vagy az

A2. és a C5. mondat között. De hangos beszédben különbözik az A1. mondat a C3. mondatától. Abban valamivel erősebben, ebben valamivel gyöngébben hangzik a *b* tag (*e hasonlattal*) a *c* tagnál (*a képviselő úr*). Tehát körülbelül így: *Derűtséget keltett | e hasonlattal | a képviselő úr. Derűtséget keltett | e hasonlattal | a képviselő úr.* Az A1. mondatban állítmányi, a C3. mondatban alanyi értelmű a *b* tag a *c* taghoz képest. Világosan látni ezt a két mondatnak három mondatra (syllogismusra) bontásából. Az A1. mondatból az I. alak szerint ezt a syllogismust kapjuk:

Derűtséget keltett (vki) | e hasonlattal
 E hasonlattal keltett (vmit) | a képviselő úr
 Derűtséget keltett (vmivel) | a képviselő úr.

A C3. mondatból ezt:

Derűtséget keltett (vmivel) | a képviselő úr
 A képviselő úr keltett (vmit) | e hasonlattal
 Derűtséget keltett (vki) | e hasonlattal.

Abban középső tag, tehát állítmány, ebben alsó tag, tehát alany a *b* tag a *c* taghoz képest.

Még világosabban láthatni ezt a mondatoknak két mondatra, összetett mondatra való bontásából. Az A schema szerint ezeket az összetett mondatokat kapjuk:

- A1. Derűtség volt | az (a mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr)
2. E hasonlat volt | az (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr)
3. Derűtség volt | az (a mit a képviselő úr keltett | e hasonlattal)
4. A képviselő úr volt | az (a ki derűtséget keltett | e hasonlattal)
5. E hasonlat volt | az (a mivel a képviselő úr keltett | derűtséget)
6. A képviselő úr volt | az (a ki e hasonlattal keltett | derűtséget).

A C schema szerint ezeket az összetett mondatokat:

- C1. Derűtség volt | az (a mit a képviselő úr | e hasonlattal keltett)
2. E hasonlat volt | az (a mivel a képviselő úr | derűtséget keltett)
3. Derűtség volt | az (a mit e hasonlattal | a képviselő úr keltett)
4. A képviselő úr volt | az (a ki e hasonlattal | derűtséget keltett)
5. E hasonlat volt | az (a mivel derűtséget | a képviselő úr keltett)
6. A képviselő úr volt | az (a ki derűtséget | e hasonlat keltett).

Az erősebb hangsúlyból s az igésítésből világosan látni, hogy az A1. mellékmondatban állítmány, a C3. mellékmondatban alany a *b* tag a *c* taghoz képest, azaz világosan látni, hogy a megfelelő egyszerű mondatok közt csak írásban nincs különbség (mind a kettő: *Derűtséget keltett e hasonlattal a képviselő úr*), de értelemszerűen van különbség köztük. A különbség az, hogy a *b* és *c* tagok

functiót cseréltek egymással. E miatt az A1. és C3. mondatokat nem is kapcsolhatjuk össze egyenlőség jelével.

De az A1. és C1. mondatokat, jóllehet a szórendre nézve különböznek, egyenlőség jelével kapcsolhatjuk össze, mert a b és c tagok nem funktiót, hanem csak helyet cseréltek bennük.

Helyet cserélhetnek az összetett mondatban a főmondat tagjai is. Az A schema szerint így ezeket a mondatokat kapjuk:

- A1. Az **derűtség** volt | (a mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr)
2. Az **e hasonlat** volt | (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr)

A főmondat alanyát, ha csupán a mutató szócskából áll, el is hagyhatjuk. Így kapjuk ezeket a mondatokat:

2. E hasonlat volt | (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr)
sat.

Helyet cserélhetnek az összetett mondatban a főtagok is, t. i. a főmondat és a mellékmondat. Így kapjuk az E schema szerint ezeket az összetett mondatokat:

- E1. (A mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr) | derűtség volt | az
2. (A mivel derűtséget keltett | a képviselő úr) | e hasonlat volt | az
sat.

Vagy az F schema szerint ezeket az összetett mondatokat:

2. (A mivel a képviselő úr | derültséget keltett) | e hasonlat volt | az
sat.

Az E és F schemák megint csak abban különböznek egymástól, hogy a mellékmondat tagjai helyet cseréltek egymással. De helyet cserélhetnek az E és F schemákban a főmondat tagjai is. Így kapjuk ezeket a mondatokat :

- E1. (A mit e hasonlaltal keltett | a képviselő úr) az | derűtség volt
 F1. (A mit a képviselő úr | e hasonlaltal keltett) az | derűtség volt
 sat.

A főmondat tagjai maguk közé is foghatják a mellékmondatot. Így kapjuk ezeket az összetett mondatokat:

- E1. Az (a mit e hasonlattel keltett | a képviselő úr) | derűtség volt
 2. Az (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr) | e hasonlat volt
 sat.

Ebben az esetben meg is ismételhetjük a főmondat alanyát, így:

- E1. Az (a mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr) az | derűtség volt
 2. Az (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr) az | e hasonlat volt
 sat.

Vagy így is:

- E1. Az (a mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr) | derűtség volt | az
 2. Az (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr | e hasonlat volt | az
 sat.

Végre, ha csupán a mutató szócskából áll, el is hagyhatjuk a főmondat alanyát, így:

- E1. (A mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr) | derűtség volt
 2. (A mivel derűtséget keltett | a képviselő úr) | e hasonlat volt
 sat.

Hogy alkottuk ezeket az összetett mondatokat? A mellékmondatot, nem véve számba a kötőszócskákat, a megfelelő egyszerű mondatnak összes egyszersmind alanyi értelmű tagjaiból. (Ezek közé tartozik az ige is.) A főmondatot, nem véve számba a mutató s az igésítő szócskát, a megfelelő egyszerű mondatnak abból a tagjából, melynek nincs egyszersmind alanyi értelme, azaz a megfelelő egyszerű mondatnak analitikus állítmányából. Az efféle összetett mondat a legtisztábban tünteti ki a megfelelő egyszerű mondat analitikus állítmányát.

Mi következik ebből? Az, hogy ha ez az összetett mondat: *A képviselő úr | az (a ki derűtséget keltett)*, egyenlő ezzel az egyszerű mondat: *A képviselő úr keltett derűtséget*, akkor ennek az egyszerű mondatnak nem alanya, hanem állítmánya a *képviselő úr*.

Állítmánya, veti ellenem KALMÁR, de nem nyelvtani, hanem logikai vagy pszichológiai állítmánya s mivel nekem ebben az egyszerű mondatban nye vtanilag is állítmány a *képviselő úr*, azért velem nyelvtani alapon nem is lehet vitatkozni. (NyK. 32, 456.) Legyen szabad nekem erre legelsőbb is azt felelnem, hogy nyelvtani alapon sokkal könnyebben bizonyíthatnám ama következtetés helyességét, mint bármi más alapon. Egyszerűen az efféle meghatározásokat idézhetném: «A főmondat mindig a kijelentést tartalmazza, az egyszerű mondat állítmányát képviseli» (WESZELY ÖDÖN, Rendsz. m. nyelvt. 90.); «az egyszerű mondat állítmányát az összetett mondatban mindig a főmondat helyettesíti» (MAKLÁRY PÁP MIKLÓS, Rendsz. m. nyelvt. 199.) sat. Kétségtelen, hogy a *képviselő úr* főmondata ennek az összetett mondatnak: (*A ki derűtséget keltett*) | a *képviselő úr*, tehát csak állítmánya lehet a megfelelő egyszerű mondatnak. Lehetséges-e ennél könnyebb bizonyítás?

De én nem fogásokkal akarok élni, hanem valóban bizonyítani oly kényszerítő okokkal, hogy KALMÁRnak ne maradjon több oka ezen vitatkozni. Mert se WESZELY ÖDÖNnek, se MAKLÁRY PAP MIKLÓSNak nincs igaza. Se logikailag, se psychologialag, se grammatikailag nem igaz az, hogy az összetett mondat főmondata *mindig* az egyszerű mondat állítmányának felel meg. Nincs igaza PAULnak sem, midőn az összetett mondatról azt mondja, hogy «dabei ist immer der Nebensatz psychologisch subject, der Hauptsatz prædicat» (Prinzip. der Sprachg. 249.). Az egyszerű és az összetett mondat viszonyát ez a törvény fejezi ki helyesen: Az összetett mondatban ugyanazt a functiót teljesítik a tagok, mint a megfelelő egyszerű mondatban vagy megfordítva: Az egyszerű mondatban ugyanazt a functiót teljesítik a tagok, mint a megfelelő összetett mondatban. Nem azért állítmánya tehát a *képviselő úr* az egyszerű mondatnak, mert főmondata a megfelelő összetett mondatnak, hanem azért, mert a megfelelő összetett mondatnak is állítmánya.

Hogy a *képviselő úr* állítmánya, vagy ha úgy tetszik, kiegészítője ennek az összetett mondatnak: *A képviselő úr | az (a ki derűtséget keltett)*, azt nem tagadja senki. (Ha mégis tagadná valaki, legyen egy kis türelemmel, majd lesz szó erről is.) Mi lehet az oka, hogy rajtam, ALBERT JÁNOSON s nem tudom kin kívül mégis alanynak tartja mindenki ebben a megfelelő egyszerű mondatban: *A képviselő úr keltett derűtséget?*

Ennek csak az az oka, hogy a grammatikusok nem ismerik ezt az egyenletet: *A képviselő úr | az (a ki derűtséget keltett) = A képviselő úr keltett derűtséget*, hanem csak ezt: *A képviselő úr | az (a ki derűtséget keltett) = A derűségkeltő | a képviselő úr volt*. A grammatikusok nem a megfelelő egyszerű mondatral, hanem a megfelelő egyszerű itélettel egyeztetik az összetett mondatot.

Nem mondom, hogy a grammatikusok egyenlete helytelen. A világért sem. Hisz magam is azt hajtom egyre, hogy ha némi erőszakkal is, lehetőleg az ítélet kaptafájára kell vonnunk a mondatot, ha világosan akarjuk látni tagjai functióját. Ebből az egyenletből: *Mások | azok (a kiket én mulattatni vágyok) = Másokat vágyok én mulattatni*, a gyöngébbek még nem látják elég világosan, hogy a *mások(at)* ugyanazt a functiót teljesíti az egyszerű mondatban, mint a *mások (a kik-et)* az összetett mondatban; de teljes világossággal látják ezt ebből az egyenletből: *Mások | azok (a kiket én mulattatni vágyok) = A tőlem mulattatni vágyot-tak | mások*.

Ez az ítélet alig fordul elő a közbeszédben, de ez itt mellékes dolog. A matematikai inga sem fordul elő sehol a természet-

ben s mégis az ő törvényeivel igazolunk minden ingaféle functiót. Az ítélet ilyen matematikai ingához hasonló dolog, mert a logika, mint helyesen mondja STEINTHAL, fizikája a beszédnek. A matematikai ingára nem azért van szükségünk, hogy a gyerek hintájában ráismerjünk a hintára, vagy a zsebóra lendítő kerekében a kerékre — ezt úgy is tudjuk, vagy ha nem tudjuk, másból kell megtudnunk — hanem azért, hogy mind a kettőben ráismerjünk az ingára, az inga functiójára. Hasonlóképen az ítéletre nem azért van szükségünk, hogy az efféle egyenletből: *Költők ápolák = Ápolói | költők valának*, a *költők* szóban ráismerjünk a nominativusra, az *ápolák* szóban az igére, hanem azért, hogy az első mondatban is ráismerjünk az ítéletre, az ítélet functióira, az alanyra és állítmányra.

De a grammatikusok, mint mondtam, nem ismerik ezt az egyenletet: *Költők ápolák = Költők valának | ápolói = Ápolói | költők valának*, hanem csak ezt: *(A kik ápolák) | költők valának = Ápolói | költők valának*. S ezt sem azért ismerik, mintha megvolnának győződve nagy fontosságáról és kényszerítve bizonyító erejéről, hanem csak azért, mert ösztönszerűleg érzik, hogy következni kell belőle valaminek. De hogy minek, azt nem tudják. Hasonlók azokhoz, a kik hallottak valaha sinusról és cosinusról beszélni, de fejüket csóválják ezen egyenlet előtt: $1^2 - \sin^2 = \cos^2$; sőt, ha az ember meg akarja velük értetni az egyenletet, még azzal állanak elő: Meglehet, hogy logikailag igaza van, de matematikailag nincs igaza, mert 1^2 , azaz egyszer egy matematikailag nem egy, hanem kettő.

Ebből az egyenletből: *(A kik ápolák) | költők valának = Ápolói | költők valának*, többek közt az is következik, hogy ha az összetett mondatnak a beszédben ez az egyszerű mondat felel meg: *költők ápolák* — már pedig hogy többnyire ez felel meg, azt a grammatikusokon kívül mindenki tudja — akkor ez az egyenlet is helyes: *Költők ápolák = Ápolói | költők valának*, avagy visszatérve előbbi példánkra: *A képviselő úr keltett derűtséget = Derűtségekeltő | a képviselő úr volt*.

ALBERT JÁNOSNAK semmi oka sem volt tehát megijedni attól a következtetéstől, hogy «ennek a mondatnak: *A hold süt le szépen Nagyfalu tornyára* — κατ' ἑξοχὴν a *hold* az állítmánya» (Nyr. 30, 69.). Hisz kétségtelen, hogy ez az egyszerű mondat ennek az összetett mondatnak felel meg: *A hold | az (a mi szépen süt le Nagyfalu tornyára)*. Ebben állítmány a *hold*. Kétségtelen továbbá, hogy mind az egyszerű, mind az összetett mondat egyenlő ezzel az ítélettel: *A Nagyfalu tornyára szépen lesütő dolog | a hold*. Ebben is állítmány a *hold*. Kétségtelen tehát végre, hogy az egyszerű mondatban is állítmány a *hold*. Mert ha nem ugyanazt a functiót teljesítené a *hold* az egyszerű mondatban, mint a megfelelő össze-

tett mondatban, akkor nem élhetnénk tetszésünk szerint akár az egyszerű, akár az összetett mondattal, s ha nem ugyanazt a funkciót teljesítené a *hold* az egyszerű mondatban, mint a megfelelő ítéletben, akkor nem volna szükség se ítéletre, se logikára. De ha mind ez kétséges volna is, ALBERTnek még akkor sem volt oka megijednie attól a következtetéstől. Egyszerűen szavukon foghatta volna a grammatikusokat. Mert az csak napnál világosabb, hogy ebben az összetett mondatban: (*A mi szépen süt le Nagyfalu tornyára*) | a *hold* főmondat a *hold*. Nem én állítom pedig, híresneves grammatikusok állítják azt, hogy az összetett mondat főmondata mindig állítmánya a megfelelő egyszerű mondatnak. Én csak azt állítom, hogy az összetett mondatban ugyanazt a funkciót teljesítik a tagok, mint a megfelelő egyszerű mondatban.

Az efféle összetett mondatban: (*A ki derűtséget keltett*) | a *képviselő úr* alanyi funkciót teljesít a mellékmondat. Egyetértek tehát a grammatikusokkal abban, hogy a mellékmondat alanyi mellékmondat a következő összetett mondatokban is: Az, kit előbb védtél | maga is ellenség. Ki előtted volt | Veselényi Ferencz. Ki pártot üt | te vagy. A kitől nincs messze az élet határa | **nem** előre szeret nézni, hanem **hátra**. De a ki kész a hős-halálra, az | diadalmaskodni fog. Ki itt esteledik | bizony itt is **hál** | az. A ki nem megy | **nem** nemes, **nem** magyar | a. Mellette a ki ül | az öreg Orsolya. Egy **honfi** | az, ki most a törzsön áll. **Boldog** | a ki magát az úrra bizza. Tévelyegnek | a kik gonoszt cselekesznek. **Sok** van | miben büszkélkednem lehet. **Soká** lesz | az, mikor bá-nata megszűnik. **Jó**, hogy az embernek csontfoga van. **Nem** bizonyos | mennyi ideig haladott. **Mulattató**, **nevettető** | ha összejön kétszerető. **Ő** volt | a ki a rossz útra csábított engemet (= **Ő** volt | engemet a rossz útra csábító (PETŐFI)). Mig az ember boldog nem volt, addig | **meg** nem halhat (= A még boldog nem volt ember: **meg** nem halhat).

Újabb időben, de úgy látszik csak nálunk, olyan grammatikusok is akadtak, a kik alanynak tartják a *képviselő úr* tagot ebben a mondatban: *A képviselő úr* | az (*a ki derűtséget keltett*). Ilyen grammatikus első sorban KALMÁR ELEK. Igaz, hogy azért szerinte sem a mellékmondat az állítmány. Hisz szerinte nincs is *állítmányi mellékmondat*. Ez csak «merész újítás és aligha van jövője». (Isk. m. nyelvt. VII.) Mi hát az állítmánya annak az összetett mondatnak, ha mellékmondata nem állítmány, főmondata pedig alany? A *van* az állítmánya, az, a mit beleértünk ugyan a főmondatba, mert e nélkül nem volna mondat, de a minek nincs több értéke az összetett mondatban, mint a mutató és kötőszócskáknak s azért bizonyos esetekben el is hallgathatjuk. KALMÁR szerint a *képviselő úr*, vagy talán csak az *úr* az alanya (mert a *képviselő* már jelzője), az elhallgatott *van* az állítmánya, a szintén elhallgatható

az mutató szócska a kiegészítője annak az összetett mondatnak, a mellékmondat pedig «nem egyéb, mint a mondat alakjában kifejezett kiegészítő», más szóval «a kiegészítő helyett álló mondat», azaz *kiegészítő mellékmondat*.

Nem kértem, hogy mi szükség van erre a kiegészítő *helyett* álló mondatra, mikor azt a «kiegészítőt», ha úgy tetszik, kétszer is kimondhatom: *Az (a ki derűtséget keltett) az | a képviselő úr*. Csak azt kértem, hol van a következetesség ebben a tagolásban? A mellékmondatban még az egy tagot, a főmondatban már csak az egyes szókat látja. A többi grammatikus előbb csak a két főtagot, t. i. a főmondatot és a mellékmondatot látja az efféle összetett mondatban: *(A mit bátyánk mondott) | közös akaratunk*. Persze hogy azért még ezek sem következetesek, mert ezt az egyszerű mondatot: *Bátyánk mondása közös akaratunk* már nem két főtagra bontják elsőb, hanem mindjárt négy-öt azonrendű tagra, t. i. alanyra (*mondása*), állítmányra (néhányek szerint *akaratunk*, mások szerint *van*), birtokos jelzőre (*bátyánk*), melléknévi jelzőre (*közös*). Az egyszerű mondatban ők is csak az egyes szókat látják s arra nem is gondolnak, hogy annak az összetett mondatnak a beszédben többnyire ez az egyszerű felel meg: *Bátyánk | közös akaratunkat mondta meg*. KALMÁR, úgy látszik, következetesebb akar lenni a többi grammatikusnál, úgy akarja tagolni az összetett mondatot is, mint az egyszerűt. De igazán következetes csak akkor lesz, ha majd a mellékmondatban is csak az egyes szókat fogja látni, azaz egy mondatban sem fog többé mondatot látni. Akkor aztán nemcsak az *állítmányi*, hanem az *alanyi mellékmondatot* is kilökheti a grammatikából, mert mi szükség van erre, ha a mellékmondat *kiegészítő* nemcsak ebben az összetett mondatban: *A képviselő úr (van) az, a ki derűtséget keltett*, hanem ebben is: *A képviselő úr az (van), a ki derűtséget keltett*. Hisz az csak csekélység, hogy az egyik mondatban a *képviselő úr* hangzik erősebben, a másikban az *az*, hogy az egyik mondatban a *képviselő úr*-hoz tartozik a *van*, a másikban az *az*-hoz. A földolog az, hogy mind a *képviselő úr*, mind az *az* nevező eset; tetszésünk szerint válogathatunk tehát bennük.

KALMÁR bizony csak tetszése szerint válogatja ki a maga alanyát az efféle mondatokból: *A képviselő úr az. Vigasztaló pajtásom a remény. Végző kívánságom a gönczöl szekere. A nagy világ az életiskola. Az úr félelme az élet forrása. Nagy fehér ház volt a falu szélső háza. Ez olajos korsó az élet képe. A legelső magyar ember a király. Gonosz egy ló a tett. Barátod barátom, ellened ellenem.*

Akárki olvassa, nem mondom itt, hanem ott, a honnan vettem őket, vagy hallja ezeket a mondatokat, csak legkisebb sejtelve legyen az alanyról és állítmányról, egy pillanatig sem lesz kétség-

ben az iránt, hogy melyik nevezőt tartsa alanynak, melyiket állítmánynak, vagy ha úgy tetszik kiegészítőnek bennük. Mert még azok sem fognak habozni, a kik kiegészítőnek (prædicativumnak) nevezik az efféle mondatok állítmányát. Valóban azt hiszi-e KALMÁR, hogy ez iránt csak azért nem lesz senki kétségben, mert egy pillanatnál rövidebb idő alatt eldöntendi, hogy melyik nevező *jelent inkább személyt*, vagy hogy melyik *egyezik személyben* a láthatlan és hallatlan *van* igével, vagy hogy melyik *esik közelebb az optikai centrumhoz?*

Avagy talán abból ismerünk oly könnyen az efféle mondatok alanyára, mert «az alany mint személy a beszélővel rokon?» (NyK. 32, 457.) Ezt a meghatározást megköszöni szépen, a kinek a számáról kell valamit mondania.

Közelebb vet KALMÁR az igazsághoz, mikor azt mondja, hogy «az lesz a főalany, mely az igével legszorosabb kötelékben van» (u. o.). Ez teljesen igaz, ha kissé megváltoztatjuk, így: az lesz az állítmány, a mi legszorosabb kötelékben van az igével, a mi összetett igét, mondattani igét alkot vele. Mert pl. ebben: *E fehér ház volt* | *a falu szélső háza*, *e fehér ház* az állítmány s csakugyan ez van szorosabb kötelékben a *volt* igével. Ellenben ebben: *E fehér ház* | *a falu szélső háza volt*, *a falu szélső háza* az állítmány s ismét ez van szorosabb kötelékben a *volt* igével. De épen ebből következik az, hogy ebben: *A képviselő úr (van)* | *az, a képviselő úr* az állítmány, ellenben ebben: *A képviselő úr* | *az (van)*, *az* az állítmány. Ebből következik az, hogy ebben: *Én vagyok* | *az, én* az állítmány, ellenben ebben: *En* | *az vagyok*, *az* az állítmány.

KALMÁR megengedi, hogy nekem ebben «a magam szempontjából», t. i. logikai szempontból igazam van (u. o. 456.). Igen sajnálom, hogy én nem lehetek épen oly udvarias irányában, mert ki kell mondanom, hogy neki a maga szempontjából, t. i. nyelvtani szempontból nincs igaza. Nyelvtani szempontból is állítmány, vagy ha úgy tetszik kiegészítő az *ich* ebben: *Das* | *bin ich*. Bizonyítottam ezt HEYSE nyilatkozatával s bizonyíthatom még egy nyilatkozatával:

«Das als Subject stehende *Pronomen* ist nicht immer der Stellvertreter einer bestimmten Person oder Sache, sondern es können auch die sächlichen Pronomina *es, dies, das* als Subjekt den unbestimmten Begriff eines Gegenstandes überhaupt ausdrücken, welcher dann erst durch ein als Prädikat stehendes Substantiv oder bestimmtes Pronomen seinen nähern Inhalt erhält; z. B. *Es ist der Vater* (*Az* | *atyám*). *Das ist meine Mutter* (*Az* | *az én anyám* vagy *Az* | *az én anyám*). *Dies ist sein Garten* (*Ez* | *az ő kertje*). *Es sind Fremde* (*Ezek* | *idegenek*, vagy csak *Idegenek*). *Dies sind wichtige Papiere* (*Ezek* | *fontos iratok*). Das Prädikat kann auch an die Spitze treten; z. B. *Der Vater*

ist es (Atyám | az). Fremde sind es (Idegenek | ezek). Sein Garten ist dies (Az ő kertje | ez). Diese Umstellung ist notwendig, wenn das Subjekt *es*, das Prädikat aber ein persönliches Pronomen ist; z. B. *Ich bin es. Er ist es. Wir waren es; nicht es bin ich, es ist er.*» (Deutsche Grammatik, 24. Aufl. 281.)

A kétnevezős mondatok alanyának és állítmányának helyes fölismerésében nem ingatta meg HEYSET ez a saját törvénye sem:

«Das Verbum kongruiert mit seinem Subjekte in Person und in Numerus.» Mert ugyanaz a HEYSE mondja ezt is: «Wenn das Subjekt ein unbestimmtes Pronomen, d. h. *es*, *das*, *dies*, das Prädikat aber ein Substantiv oder substantivisches Pronomen ist: so kongruiert das Verbum mit diesem und steht mithin bei einem pluralischen Prädicativum im Plural; z. B. *Es sind Fremde. Das waren meine Freunde. Das waren wir. Das sind seine Bücher.*» (U. o. 357.)

Látnivaló, hogy a kétnevezős mondatok nyelvtani alanyának és állítmányának megismerésében nem a személy fogalma s nem az ige convenientiája vezérli őt, hanem egészen más valami, a mi biztosabban ismerteti meg vele az alanyt és állítmányt, mint fent idézett törvénye. Czáfolja tehát KALMÁR HEYSET, ne engem, a kinek a magam szempontjából szerinte is igazam van.

Még egy mesterfogása van KALMÁRnak arra nézve, hogy két nevező közül azt tarthassa alanynak, a melyik neki tetszik. Azt mondja, hogy «a nyelvérzék csalódásba esik», midőn alanyt lát az efféle mondatban: *E fehér ház volt a falu szélső háza.* E csalódásból kisegítheti «a változtatás próbája». Ebben a mondatban u. i. «az is szaporítja a nehézséget, hogy mind a két névszó, az alany és a kiegészítő, harmadik személy. Ha különböző személyűvé változtatjuk, az egyeztetés megmondja, hogy mit tart a nyelvérzék alanynak». *En voltam a falu szélső háza:* «alany az *én*, mert ezzel egyezik az állítmány». *E fehér ház voltam én:* «alany az *én*, mert ezzel egyezik az állítmány» (NyK. 32, 456—457.). Ebből csak az következik, hogy az *én*-t be lehet tenni az alany helyébe is, az állítmány helyébe is, de nem az, hogy mind a két esetben az az alany, a hová került az *én*. A száz koronát be lehet tenni a KALMÁR zsebébe is, az *én* zsebembe is, de nem mind a két esetben a KALMÁR zsebe az, a hová került a 100 korona. Ezzel az okoskodással nem döntötte meg KALMÁR azt a bizonyosságomat, hogy abból, a mire nézve két dolog megegyezik (t. i. ha mind a két alany- vagy kiegészítő eset azonos személyű az igével), nem lehet őket megkülönböztetni.

Nem hiszem, ha DELBRÜCK és WUNDT vélik is, azt sem, hogy «ha a mondat részeit történeti fejlődményeknek tekintjük, akkor mondhatjuk, hogy az alany a cselekvő személy fogalmából keletkezett» (NyK. 32, 457.). Nem hiszem, de nem czáfolom. Csak azt akarom megjegyezni, hogy az ilyen könnyen állítható, de nehezen

bizonyítható tételből nem fogadom el azt a következtetést, hogy mégis csak az az alany, a mivel a személyes ige megegyezik. Hogy az ige convenientiájának nem lehet hasznát venni az alany keresésében, már fönt kimutattam. Ezen semmit sem változtat az, hogy miből keletkezett az alany fogalma. De ha már történeti fejlődésről van szó, talán megerősíti bizonyításomat az, ha arra az általánosan ismeretes és elég könnyen bizonyítható véleményre hivatkozom, hogy az alany sokkal előbb megvolt a beszédben, mint a személyes ige. Hisz még ma is egész sereg olyan nyelv, melyben nyoma sincs a személyes igének.

«Alle Sprachen, welche das Pronomen mit dem Partizip verbinden z. B. statt *amo* nur *ego amans* sagen, wie alle hinterasiatische Sprachen, das Tibetische, Mandschurische, Mongolische mit inbegriffen, alle diese Sprachen, sage ich, haben *keine Verbflexion*.» (Steinthal, Gramm. Log. Psych. 363.)

HEYSE, valamint mind azok, a kiknek fejében nem zavartott meg teljesen az alany és állítmány fogalma, kétségkívül a hangsúlyból s az elemi ige hovatarozásából ismernek oly biztosan a kétnevezős mondatok alanyára és állítmányára, vagy ha úgy tesszük kiegészítőjére. Én tehát a helyes inductióra hivatkozva, azt követelem a grammatikusoktól, hogy más mondatokban is ugyanabból különböztessék meg az alanyt és állítmányt, mint a kétnevezős mondatokban. Mert mi biztosítja őket megkülönböztetésük helyességéről, ha más mondatokban olyasmiből különböztetik meg az alanyt és állítmányt, a mi a kétnevezős mondatokban hiúnak bizonyult? Hisz ez arczúlesapása minden józan inductiónak. Ha oly biztos ismertető jel az a hangsúly és az igésítés ebben a két mondatban: *Végső kívánságom (van) | a gönczöl szekere. Végső kívánságom | a gönczöl szekere (van)*, miért ne jelentsen az semmit ebben a két mondatban: *Könyvtára van | szobája ablakán. Könyvtára | szobája ablakán van?*

Ezt a, bátran mondhatom, megdönthetetlen okoskodásomat, afféle okoskodással akarja czáfolni KALMÁR, hogy egy meg egy kettő, tehát egyszer egy is kettő, hogy «ha lehet hangsúlyos és hangsúlytalan állítmány, hangsúlyos és hangsúlytalan helyhatározó, ne jöjjünk zavarba, ha az alanyt és kiegészítőt is meg kell hagynunk alanynak, illetőleg kiegészítőnek, akár rajtuk van a hangsúly, akár nem rajtuk» (Nyr. 30, 167.). S KALMÁR valóban nem is jön zavarba — hogy is jöhetne, mikor a sic volo, sic jubeo elve alapján választja ki a maga alanyát és kiegészítőjét — ennek a mondatnak magyarázásában: *Én vagyok | a te urad-istened*. De abban mégis téved, mikor «nem hiszi, hogy volna nyelvész, ki ebben az isteni parancsban ne az én-t tartaná alanynak». Kérdezze csak meg a tőlünk vakon követett németektől, hogy mit tartanak

alanynak abban az isteni parancsolatban. (A helyhatározó csakugyan hangsúlyos is lehet, hangsúlytalan is, de ebből még nem következik, hogy az állítmány is hangsúlyos vagy hangsúlytalan lehet. KALMÁR talán csak *igét* akart mondani állítmány helyett.)

Bizonyos tehát, hogy KALMÁR csak tetszése szerint válogatja a maga alanyát, midőn *a képviselő úr* tagot tartja alanyának ebben: *A képviselő úr volt | az.* De bizonyos az is, hogy nem csekélység ez a szemmel is látható, füllel is hallható különbség: *Az | a képviselő úr volt. Az volt | a képviselő úr.* Nyilvánvaló, hogy ebben a két mondatban functiót cseréltek a tagok.

Nemcsak az egyszerű, hanem az összetett mondatban is functiót cserélhetnek a tagok. Functiót cseréltetve az összetett mondat tagjaival, a D schema szerint ezeket a mondatokat kapjuk:

- D1. A képviselő úr | az volt (a ki derűtséget keltett | e hasonlattal)
 2. A képviselő úr | az volt (a ki e hasonlattal keltett | derűtséget)
 3. E hasonlat | az volt (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr)
 4. E hasonlat | az volt (a mivel a képviselő úr keltett | derűtséget)
 5. Derűtség | az volt (a mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr)
 5. Derűtség | az volt (a mit a képviselő úr keltett | e hasonlattal).

Ha ezekben a mondatokban helyet cseréltetünk a mellékmondat tagjaival, akkor az F schema szerint ezeket a mondatokat kapjuk:

- F1. A képviselő úr | az volt (a ki e hasonlattal | derűtséget keltett)
 2. A képviselő úr | az volt (a ki derűtséget | e hasonlattal keltett)
 sat.

De helyet cserélhetnek a főmondat tagjai is, így:

- D1. Az volt | a képviselő úr | (a ki derűtséget keltett | e hasonlattal)
 F1. Az volt | a képviselő úr | (a ki e hasonlattal | derűtséget keltett)
 sat.

Helyet cserélhetnek a főtagok is, t. i. a főmondat és a mellékmondat. Így kapjuk az A schema szerint ezeket a mondatokat:

- A1. (A ki derűtséget keltett | e hasonlattal) az volt | a képviselő úr
 2. (A ki e hasonlattal keltett | derűtséget) az volt | a képviselő úr
 sat.

Vagy a B schema szerint ezeket a mondatokat:

- B1. (A ki e hasonlattal | derűtséget keltett) az volt | a képviselő úr
 2. (A ki derűtséget | e hasonlattal keltett) az volt | a képviselő úr
 sat.

Ebben az alakban is helyet cserélhetnek a főmondat tagjai, így:

A1. (A ki derűtséget keltett | e hasonlattal) | a képviselő úr | az volt
 B1. (A ki derűtséget | e hasonlattal keltett) | a képviselő úr | az volt
 sat.

A főmondat tagjai maguk közé is foghatják a mellékmondatot, így:

A1. Az (a ki derűtséget keltett | e hasonlattal) volt | a képviselő úr
 B1. Az (a ki e hasonlattal | derűtséget keltett) volt | a képviselő úr
 sat.

Ebben az esetben többnyire megismételjük a főmondat állítmányát, így:

A1. Az (a ki derűtséget keltett | e hasonlattal) az volt | a képviselő úr
 B1. Az (a ki e hasonlattal | derűtséget keltett) az volt | a képviselő úr
 sat.

Végre, ha csupán az igésített mutató szócskából áll a főmondat állítmánya, el is hagyhatjuk a mutató szócskát, így:

A1. (A ki derűtséget keltett | e hasonlattal) volt | a képviselő úr
 2. (A ki e hasonlattal keltett | derűtséget) volt | a képviselő úr
 sat.

Az efféle összetett mondat főmondata, nem véve számba a mutató és igésítő szócskákat, a legtisztábban tünteti ki a megfelelő egyszerű mondatnak alanyát. Az efféle összetett mondatban alany a főmondat.

Hogy az efféle összetett mondatban: *A képviselő úr | az (a ki derűtséget keltett)* alany a főmondat, talán nem szükség bizonyítanom. Hisz ebben senki sem kételkedik. Még WESZELY, PAUL és KALMÁR sem. Hogy KALMÁR nem kételkedik, az könnyen érthető. Csak az imént hallottuk, hogy szerinte alany a főmondat ebben az összetett mondatban is: *A képviselő úr | az (a ki derűtséget keltett)*. De hogy PAUL és WESZELY sem kételkednek, a kik szerint a főmondat mindig állítmány, az már igazán furcsa dolog. Furcsa, de szinte érthető. Ujabb időben divattá lett szidni a logikát, hogy igen sokat ártott a grammatikának, *hat unsäglich geschadet*, mint KERN mondja. Ne vegyük hát rossz néven a logikától, ha néha egy kis *ellenmondásra* vetemedik szidalmazóival szemben.

A főmondat mivoltára nézve tehát mindnyájan egyetértünk. Lássuk most a mellékmondatot. A mellékmondat a megfelelő egyszerű mondatnak állítmányi főtagját foglalja magában, mert megelőzve a mutató, kötő és igésítő szócskát az egyszerű mondatot kapjuk az összetettből: *A képviselő úr (az a ki) derűtséget keltett*. Azért a grammatikusok eleinte *állítmányi mellékmondatnak* nevezték el s nagyobb részük annak nevezi ma is az efféle mellékmondatot. Nem «merész újítás» az az állítmányi mellékmondat,

sőt nem is «újítás» a *kiegészítő mellékmondat*hoz képest. Jóval előbb megvolt, mint ez. De annyi igaz, hogy mai napság sok grammatikus hírét sem akarja hallani az állítmányi mellékmondatnak, hanem kiegészítő mellékmondatnak nevezi. Hogy mi haszna lehet ebből a tanulónak, megtetszik a következő kis táblázatból:

IHÁSZ BARBARICS szerint (M. nyelvt. 29. kiad. 200.) *alany* a mellékmondat ebben: *Az volt legfőbb gondja, hogy egyet válasszon*, holott nyilvánvaló, hogy ez a mellékmondat — *kiegészítő*. V. ö. *Az volt | legfőbb gondja | (hogy egyet válasszon) = Legfőbb gondja | az volt (hogy egyet válasszon) = Legfőbb gondja | egynek választása volt.* WESZELY szerint (Rendsz. m. nyelvt. 94.) *kiegészítő* a mellékmondat (tehát a főmondat az alany!) ebben: *Árpád volt az, ki ezt a hazát megszerezte*, holott nyilvánvaló, hogy ez a mellékmondat *alany*. V. ö. *E hazának megszerzője | Árpád volt.* GULYÁS szerint (Rendsz. m. nyelvt. 177.) *tárgyi* mellékmondatok ezek: *Vád neki, a mit tett. A mit cselekvél, dőre, hebehurgia*, holott nyilvánvaló, hogy ezek *alanyi* mellékmondatok. V. ö. *Tette vád neki. Cselekedeted | dőre, hebehurgia.* MAKLÁRY PAP MIKLÓS (Rendsz. m. nyelvt. 200.) példái közül, melyeket a *kiegészítő* mellékmondatra idéz, csak ebben valóban kiegészítő a mellékmondat: *Az leszesz, a mivé szíved és eszed teszen.* A következőkben *alany*: *Még se volt sok, a mit nyertünk.* V. ö. *Nyereségünk | nem volt sok. Csak testvér marad az, a ki egyszer testvér.* V. ö. *Testvér marad | a testvér. Én maradok, a ki téged megvigasztal.* V. ö. *Én maradok | vigasztalod.* (MAKLÁRY P. M. maga egyezteteti ezzel az egyszerű mondattal.) *Ki lesz, a ki fogyasztó bánatimban megorvosol?* V. ö. *Ki lesz | fogyasztó bánatim orvosa?* (Ismét saját egyeztetése.) Végre ebben: *Isten az, ki a világot teremtette és fentartja* írásban, a *van* ige elhallgatása miatt, kétséges a mellékmondat mivolta. Lehet kiegészítő: *Isten | az (van), ki a világot teremtette és fentartja*, de lehet alany is: *Isten (van) | az, ki a világot teremtette és fentartja.* HORVÁTH CYRILL csupa olyan példát idéz a *kiegészítő* mellékmondatra, melyekben a mellékmondat *alany*: *Én vagyok az, a ki nem jó.* V. ö. *A nem jó | én vagyok. Mi az, mi az embert boldoggá tehetné?* V. ö. *Az embert boldoggá tehető | mi (van)? Te vagy, a ki áldasz.* V. ö. *Az áldó | te vagy.* Ismét WESZELY szerint (i. h.) *kiegészítő* a mellékmondat (tehát ismét a főmondat az alany!) ebben: *Van, a ki felkél és sírván megyen új hont keresni*, holott nyilvánvaló, hogy ez a mellékmondat *alany*. (Ha tovább folytatom, még az is kisül végre, hogy az *isten* is csak kiegészítő ebben: *van isten.*) HALÁSZ IGNÁCZ szerint (Rendsz. m. nyelvt. 38.) «*állítmány*» a mellékmondat ebben: *Ez a fiú volt az, a ki minket vezetett*, holott nyilvánvaló, hogy ez a mellékmondat *alany*. V. ö. *Ez a fiú (vagy ez a fiú) volt vezetőnk.*

A legfurcsább az, hogy HALÁSZ épen ezzel az egyeztetéssel s hozzá még a föltehető kérdéssel akarja igazolni azt, hogy ez a mellékmondat állítmány. Szó szerint így mondja: «*Ez a fiú volt az, a ki minket vezetett* = *Ez a fiú volt vezetőnk* (mi volt ez a fiú?)» Erre a kérdésre csak az tarthatja helyesnek azt a feleletet, a ki így szokott felelni: *Hol van az öcséd? Az öcsém van otthon* (*Mein Bruder ist zu Hause*). PETŐFI is így felel néha, pl. *A feleség | volt a francia királylány*. De azért még sem hiszem, hogy HALÁSZ ezt akarta volna mondani: *Ez a fiú | volt az* (a ki minket vezetett) = *Ez a fiú | volt a vezetőnk* (*Dieser Knabe | war unser Führer*). Ebben az esetben meg kellene engednem, hogy példájában állítmány a mellékmondat. De mivel nem hihetem, hogy ezt az esetet értette, *alany*nak tartom példája mellékmondatát, bár nem azért, hogy ő maga hatalmaz föl erre, midőn azt mondja, hogy «az efféle állítmányi mondatra *ki? mi?* szóval kérdezünk, mint az alanyi mondatra». Ha mind az állítmányi, mind az alanyi mellékmondatnak ugyanaz az ismertető jele, miből különböztessék meg őket? A mi pedig HALÁSZ egyeztetését illeti, már fönt megmondtam, hogy a grammatikusok sejtik ugyan, hogy következik belőle valami, de hogy mi, azt nem tudják.

Mi haszna lehet tehát a tanulónak abból a kiegészítő mellékmondatból? Az, hogy akár alany, akár kiegészítőnek tart valamely mellékmondatot, mind a két esetben az sült ki róla, hogy nagy számár.

A kiegészítőre nincs szükség se az összetett, s az egyszerű mondat magyarázatában. Mert mi az a kiegészítő? A grammatikusok szerint bármely szó, mely az elemi igével egy szólást alkot. GULYÁS így határozza meg a kiegészítőt: «Ebben a mondatban: *a róka ravasz állat volt*, nem az a kérdés, hogy a róka *volt-e*, vagy nem, hanem az, *milyen volt, mi volt*. Erre a kérdésre felel meg ez a mondatrész: *ravasz állat*. Épen így ebben a mondatban is: *a medve bőre a tied lesz*, nem az a kérdés, *lesz-e* a medve bőre, vagy nem, hanem az, *milyen állapotban lesz, ki lesz*. Erre a kérdésre felel meg ez a mondatrész: *a tied*. Ugyanez az eset ebben a mondatban is: *a tehén a tied marad*. Itt sem az a kérdés, hogy a tehén *marad-e*, vagy nem, hanem az, hogy *ki marad*. A *van*, *lesz* és *marad* igék sokszor nem magának az alany, hanem csak valamely tulajdonságának, állapotának létezését, maradását jelentik. Ilyenkor ezek az igék csak annak a tulajdonságnak vagy állapotnak nevével együtt teszik az állítmányt, a mely tulajdonságnak vagy állapotnak létezésére, maradására vonatkoznak. Az *ilyen* mondatrész neve: *állítmánykiegészítő*, rövidebben *kiegészítő*» (Módsz. m. nyelvt. 50.)

Valóban, ha nem tudná az ember, hogy csak a *másik nevező* meghatározásán erőködik így, még azt hinné az ember, hogy

GULYÁS okosan beszél. Mert szent igaz, hogy ebben a mondatban: *a róka a folső lyukban volt*, nem az a kérdés, hogy a róka *volt-e*, vagy nem, hanem az, *hol volt*. Erre a kérdésre felel meg ez a mondatrés: *a folső lyukban*. Szent igaz, hogy ebben a mondatban: *a farkas hússal él*, nem az a kérdés, hogy *él-e* a farkas, vagy nem, hanem az, *mivel él*. Erre a kérdésre felel meg ez a mondatrés: *hússal*. Szent igaz, hogy ebben a mondatban: *a kardot rozsdá marja*, nem az a kérdés, hogy a kardot *marja-e* valami, vagy nem, hanem az, *mi marja*. Erre a kérdésre felel meg ez a mondatrés: *rozsdá*. A *volt*, *él*, *marja* igék tehát nem magukban, hanem annak a dolognak nevével együtt teszik az állítmányt, a melyre vonatkoznak. Lehet-e ennél okosabban beszélni? De azért *a folső lyukban*, *hússal*, *rozsdá* GULYÁS szerint még sem kiegészítők. Pedig a meghatározás szerint vagy kiegészítők ezek is, vagy a *ravasz állat* és a *tied* sem kiegészítők. A *másik nevezőnek* megismeréséhez nincs szükség ily tekervényes meghatározásokra s nem is erről a megismerésről van szó, midőn mondatbeli funkciójuk szerint vizsgáljuk e mondatrészeket. Egyébiránt GULYÁS csak az egyszerű mondatban ismeri a kiegészítőt, se kiegészítő, se állítmányi mellékmondatot nem ismer. Szerinte alany a mellékmondat ebben: *Vonakodásom oka az, hogy nem szeret más esze után járni a számár*.

A grammatikusokat, úgy látszik, a mutató és igésítő szócska zavarja az állítmányi mellékmondat megismerésében. Nem csoda, mikor csak az azonrendű egyes szókat látják a mondatban. De ezen könnyű segíteni. A mit nem látnak a két mondatban (a teljes összetett mondatban), látniok kell a másfél mondatban. A D schema szerint ezeket a másfél mondatokat kapjuk:

- D1. A képviselő úr (a ki derűtséget keltett | e hasonlaltal)
 2. A képviselő úr (a ki e hasonlaltal keltett | derűtséget)
 3. E hasonlat (a melylyel derűtséget keltett | a képviselő úr)
 4. E hasonlat (a melylyel a képviselő úr keltett | derűtséget)
 5. A derűtség (a melyet e hasonlaltal keltett | a képviselő úr)
 6. A derűtség (a melyet a képviselő úr keltett | e hasonlaltal).

Helyet cseréltetve a mellékmondat tagjaival az F schema szerint ezeket a mondatokat:

- F1. A képviselő úr (a ki e hasonlaltal | derűtséget keltett)
 2. A képviselő úr (a ki derűtséget | e hasonlaltal keltett)
 sat.

Helyet cseréltetve a két főtaggal az A schema szerint ezeket a mondatokat:

- A1. (A ki derűtséget keltett | e hasonlaltal) a képviselő úr
 2. (A ki e hasonlaltal keltett | derűtséget) a képviselő úr
 sat.

Vagy a B schema szerint ezeket:

- B1. (A ki e hasonlaltal | derűtséget keltett) a képviselő úr
 2. (A ki derűtséget | e hasonlaltal keltett) a képviselő úr
 sat.

Másfél mondatoknak nevezem az efféle mondatokat, mivel egy egész mellékmondatból s egy fél főmondatból állanak, de csak ad hoc nevezem így, mert talán még helyesebben nevezhetném *fél* mondatoknak. (Helyes nevük különben: *összetett szólások*). Mi a mellékmondat az efféle másfél mondatban? Föltéve, hogy csakugyan a főt nevezett schemák szerint alkottuk a másfél mondatokat, nem egyéb, mint a megfelelő egyszerű mondatnak külön mondat alakjában kifejezett állítmánya, azaz *állítmányi mellékmondat*. Vannak tehát állítmányi mellékmondatok is. A grammatikusok maguk is így nevezik őket, mert *attributív* mellékmondat nem egyéb, mint *praedicatív* mellékmondat. Az *attributum*, mint már a II. fejezetben említettem, az egyetlen műszó a grammatikusok mondatelemzésében, melyen functiót is, nem csupán formát értenek. Azért nem is tudják, hová tegyék, mint KALMÁR-nak e táblájából is kitűnik (Isk. m. nyelvt. 5.):

Alany	Jelző
Állítmány	
Tárgy	
Határozó	
Kiegészítő	

De jól van, hadd legyen *jelző* vagy *jelzői mellékmondat* az efféle mellékmondat. Annyi bizonyos, hogy csak a maga egészében azonrendű a maga jelzettjével. Nem mondhatni, hogy pl. ez a másfél mondat: *A képviselő úr (a ki derűtséget keltett e hasonlaltal)* jelzettből, jelzőből, tárgyból és eszközhatározóból áll. Nem mondhatni, mert ezek nem azonrendű, még csak nem is azonnemű dolgok. A megfelelő egyszerű mondatban: *A képviselő úr | derűtséget keltett e hasonlaltal* a jelzettnek, azaz határozandónak alany a neve, a jelzőnek, azaz határozónak állítmány a neve. S mégis azt mondják, hogy ez az egyszerű mondat alanyból, állítmányból, tárgyból és határozóból áll.

Midőn én a jelzői mellékmondatot is állítmányi mellékmondatnak nevezem, nem azt akarom mondani, hogy a mellékmondat állítmánya ennek az összetett mondatnak is: *A képviselő úr* (s^2), *a ki derűtséget keltett e hasonlaltal* (p^2), *jó barátom* (p). Hisz a tagolásból világosan látni, hogy ennek az összetett mondatnak p az állítmánya. De az is kétségtelen, hogy az összetett mondat alanyának, t. i. s -nek, mely itt s^2p^2 -vel egyenlő, most is állítmányi

altagja a mellékmondat, azaz mint altag most is állítmányi mellékmondat. Az összetett mondat is, valamint az egyszerű, csak fölsőbb vagy alsóbbrendű alanyi és állítmányi értelmű tagokból áll; az alanyi és állítmányi mellékmondat mellett nincs helye se «kiegészítő», se «tárgyi», se «határozó mellékmondatnak».

Ezt persze nehezen látja át, a ki így szokta tagolni a mondatot: Alany: *a képviselő úr*, állítmány: *van*, az alany jelzője: *a ki derűtséget keltett e hasonlattal*, kiegészítő: *barátom*, a kiegészítő jelzője: *jó*. A ki így elemzi ezt a mondatot, annak sejtelme sem lehet annak szerkezetéről és keletkezéséről. Ez a mondat nem úgy keletkezett, hogy a beszélő kikereste elméje szótárából alanyúl *a képviselő urat*, ehhez állítmányúl a *van-t*, azután béléssel vagy sujtással az alanyhoz a jelzőt, az állítmányhoz a kiegészítőt. Ez a mondat úgy keletkezett, hogy előbb meglett ez a mondat: *A képviselő úr derűtséget keltett e hasonlattal*, azután ez a mondat *A képviselő úr jó barátom*, e kettővel együtt ez: *Az, a ki derűtséget keltett e hasonlattal, jó barátom*. Ebből a három mondatból, melyekben kétszer-kétszer fordul elő ugyanazon tag, az ismétlések mellőzésével s a három tagnak egymásbefoglalásával lett az a mondat, a melyet valóban kinyilatkoztat a beszélő. Az egymásba foglalt három tag közül a mellékmondat a középső tag (az I. alak szerint). Ez a mellékmondat tehát alany, azaz alanyi mellékmondat a belső (fölső) taghoz (*a jó barátom-hoz*) képest s állítmány, azaz állítmányi mellékmondat a külső (alsó) taghoz (*a képviselő úr-hoz*) képest.

Ebben a másfél mondatban: *A képviselő úr (a ki derűtséget keltett e hasonlattal)* még jól látják a grammatikusok a két főtagot. De nem látják többé e két főtagot, mihelyt a kötő, illetőleg vonatkoztató szócska kiestével egyszerű mondat — *A képviselő úr derűtséget keltett e hasonlattal* — vagy az igésített mutató szócska közbeszúrásával összetett mondat — *A képviselő úr az (van), a ki derűtséget keltett e hasonlattal* — lesz a másfél mondatból. Pedig látnivaló, hogy a kötő, illetőleg vonatkoztató, mutató és igésítő szócskák csak «*Formwörter*», nem «*Stoffwörter*» ezekben a változatokban. Ez alakító vagy váltó szócskák nélkül nem volnának változatok.

Ezek a váltó szócskák zavarják a grammatikusokat az állítmányi mellékmondat megismerésében. Szerintük az összetett mondatban már nem *a képviselő úr* és *derűtséget keltett e hasonlattal* a két főtag, hanem *a képviselő úr* (mint alany) és *van*, legfőljebb *az van* (mint állítmány).

Hát én nem tagadom, hogy ez az *az (van)* nem állítmány, még azt sem, hogy nem a főmondat állítmánya; de épen az a baj, hogy a grammatikusok nem tesznek különbséget a *főmondat* és az *összetett mondat* állítmánya közt. Ez nem mindegy. Mihelyt főmondatról van szó, akkor már nem az egy mondatot látjuk az

összetett mondatban, hanem a kettőt. Ez a két mondat, t. i. a főmondat és a mellékmondat maguk is alanyból és állítmányból állanak. A mellékmondat se alanya, se állítmánya nem lehet a *főmondatnak*, mert az *összetett mondatnak* az alanya vagy állítmánya. Ebben az összetett mondatban: *Tévelyegnek | azok (a kik gonoszt cselekesznek)* a főmondatnak nem a mellékmondat az alanya, hanem az *azok*. Azért helytelenek a grammatikusok efféle meghatározásai is: «Az alanyi mellékmondat nem egyéb mint a főmondatnak egész mondattal kifejezett alanya» (GULYÁS), vagy «Az alanyi mellékmondat a maga főmondatának mondat alakjában kifejezett alanya» (HORVÁTH CYRILL). Helyesen csak azt lehet mondani, hogy az alanyi mellékmondat nem egyéb mint a *megfelelő egyszerű mondatnak* mondat, még helyesebben: *összetett szólás* alakjában kifejezett alanya.

PETŐFI ezt: *A ki magyar, a ki vitéz | az ellenséggel szembenéz*, így mondhatta volna: *A magyar, a vitéz | az ellenséggel szembenéz*. Mi a különbség e két mondat alanya közt? Az, hogy az egyikben (két egymás mellé rendelt | egyszerű, a másikban összetett szólás az alany. Egyszerű szólások: *a magyar, a vitéz*, összetett szólások: *a ki magyar (van), a ki vitéz (van)* vagy *az, a ki magyar (van), az, a ki vitéz (van)*. Hasonló a viszony a következő szólások közt is: *a király* = *az, a ki király*; *a növény* = *az, a mi növény*; *az áldó* = *az, a ki áld*; *a fájo* = *az, a mi fáj*; *az erősebb* = *az, a ki erősebb*; = *az erősebb bor* = *az olyan bor, mely erősebb*; *a nemesszívü* = *az, a kinek nemes szíve van* = *az, a kinek nemes a szíve*; *a derűtségheltő* = *az, a ki derűtséget kelt*; *a derűtséget keltett képviselő* = *az a képviselő, a ki derűtséget keltett*; *az e hasonlaltal derűtséget keltett képviselő úr* = *az a képviselő úr, a ki derűtséget keltett e hasonlaltal*; *a szomszédom háza* = *az a ház, mely a szomszédomé sat*.

Midőn ezek helyett: *A derék | nem fél az idők mohától. A derűtségheltő | e hasonlaltal élt. A derűtségheltő | a képviselő úr volt*, ezeket mondjuk: *Az, a ki derék | nem fél az idők mohától. Az, a ki derűtséget keltett | e hasonlaltal élt. Az, a ki derűtséget keltett | a képviselő úr volt*; akkor az összetett mondatokban is csak egy-egy mondatot érzünk. Ennek epen az az oka, hogy az összetett mondatok alanyában nem a másfél mondatot, hanem csak a fél mondatot, az összetett szólást érezzük. Ugyanazt érezzük ezekben is: *Az az ember, a ki derék | nem fél az idők mohától. Az a képviselő úr, a ki derűtséget keltett | e hasonlaltal élt. Az a jó barátom, a ki derűtséget keltett | a képviselő úr volt*. Miért látnak a grammatikusok az első három összetett mondat alanyában csak alanyt, azaz alanyi mellékmondatot, a második három összetett mondat alanyában alanyt és attributív mellékmondatot?

Ennek ismét az az oka, hogy csak az egyes szokat s legfőljebb

a mellékmondatot látják a mondatban. De az egyes szók közül még sem veszik számba az ú. n. névelőt. Ennek az egyszerű mondatnak: *A derék | nem fél az idők mohától* szerintük a derék az alanya. Valamint az egyszerű mondatban, úgy a megfelelő összetett mondatban sem veszik számba ezt a mutató névmást. Így aztán ennek az összetett mondatnak: *Az, a ki derék | nem fél az idők mohától, a ki derék*, azaz a mellékmondat lesz az alanya. Ellenben ebben az egyszerű mondatban: *A derék ember | nem fél az idők mohától* már az elemzés elején külön-külön számba veszik mind a derék, mind az ember szót, ezt alanynak, amazt attributumpak nevezve. Így aztán a megfelelő összetett mondat alanyában is alanyt és attributív mellékmondatot látnak egyszerre. Ez az «alany» alany ugyan, de nem alanya sem az egyszerű, sem az összetett mondatnak, hanem csak e mondatok alanyi főtagjának. De épen ilyen alany (hisz szintén a főmondatnak az alanya) az az szócska ebben a kevésbé összetett szólásban: *az, a ki derék* s ebben az egyszerű szólásban is: *a derék*. Ennek az egyszerű szólásnak derék az attributív értelmű tagja. V. ö. *Az derék (van)*; *Der brave = Der ist brav*. Ha tehát következetesen járnának el a grammatikusok, azt kellene mondaniok, hogy ebben az összetett mondatban is: *Az, a ki derék nem fél az idők mohától* attributum a mellékmondat. Ez szörszálhasogatásnak látszik. Hisz fönt magam is azt mondtam, hogy egyetértek a grammatikusokkal abban, hogy a mellékmondat alany, vagy alanyi mellékmondat az efféle összetett mellékmondatokban. De mindjárt látni fogjuk, mennyire igaz az, hogy az tanít jól, a ki jól különböztet.

Az összetett szólás, valamint az egyszerű, nemcsak alanya, hanem állítmánya is lehet a mondatnak. Ebben az esetben igésíteni kell. Hogy történik ez az igésítés, világosan látni a következő példákban: *Az idők mohától nem félő | az (van), a ki derék (van)*. *Az e hasonlattal élő | az volt, a ki derűtséget keltett*. *A képviselő úr | az volt, a ki derűtséget keltett*. *Az idők mohától nem félő | az az ember (van), a ki derék (van)*. *E hasonlattal élő | az a képviselő úr volt, a ki derűtséget keltett*. *A képviselő úr | az a jó barátom (van), a ki derűtséget keltett*. Az igésítés úgy történik, hogy az összetett szólásnak a főmondathoz tartozó részét is igésítjük. Ezekben az összetett szólásokban: *az, a ki derék (van)*, *az, a ki derűtséget keltett* csupán az az mutató szócska tartozik a főmondathoz, ezekben az összetett szólásokban: *az az ember, a ki derék (van)*, *az a képviselő úr, a ki derűtséget keltett* ezek az altagok: *az az ember, az a képviselő úr* tartoznak a főmondathoz. Amott tehát csupán a mutató szócskát, emitt ezeket az altagokat igésítjük.

A következetesebb grammatikusok így magyarázzák az efféle összetett mondatokat: Ebben a mondatban: *Az idők mohától nem félő | az (van), a ki derék (van)* állítmány a mellékmondat, azaz

állítmányi mellékmondat; ebben a mondatban: *az idők mohától nem félő | az az ember (van), a ki derék (van)* attributum a mellékmondat, azaz attributív mellékmondat. A következetesség csak abban van, hogy a ki nem veszi számba a mutató szócskát, midőn mint névszó alanya a főmondatnak, nem szabad számba vennie akkor sem, midőn mint ige állítmánya a főmondatnak. KALMÁR és társai nem mérnek egyenlő mértékkel az alanyi és az állítmányi mellékmondat részére, ez az oka, hogy alanyi mellékmondat van szerintük, de állítmányi mellékmondat nincs. Az *alanyi mellékmondat*, ha számba vesszük a mutató szócskát, tulajdonképp *attributív mellékmondat*. A ki tehát egyenlő mértékkel mér mind az alanyi, mind az állítmányi mellékmondat részére, annak vagy mind a kettőt el kell fogadnia, vagy egyiket sem.

A névszónak, akár mint egyes szónak, akár mint egyszerű vagy összetett szólásnak igésítése nem épen azon módon, vagy legalább nem mindig azon módon történik, mint nagyobb világosság kedvéért az előbbi példákban történt. A nyelv sokkal simábban végzi ezt, a mennyiben onnan veszi az igésítő elemet, a hol legközelebb találja. E helyett: *Az idők mohától nem félő | az (van), a ki derék* ezt mondja: *Az idők mohától | az nem fél, a ki derék*. E helyett: *A derék (van) | nem félő az idők mohától* ezt: *A derék nem fél | az idők mohától*. E helyett: *Az e hasonlattal élő | az volt, a ki derűtséget keltett* ezt: *E hasonlattal | az élt, a ki derűtséget keltett*. A legáltalánosabb, azaz legüresebb tartalmú igéssel: *van, volt, lesz* stb. csak akkor igésít a nyelv, ha más ige nem akad a mondat tartalmában, vagy nem illik a mondat tartalmába. Pl. mikor e helyett: *A képviselő úr | derűtséget keltett* ezt mondjuk: *A képviselő úr az (van) | a ki derűtséget keltett*.

Ezek után az egyszerű és az összetett mondat különbségét így határozhatjuk meg: *az egyszerű mondat egyszerű szólásokból áll, az összetett mondatnak egyik, vagy másik, vagy mind a két főtagja összetett szólás*. Mert vannak oly összetett mondatok is, melyeknek mind a két főtagjuk összetett szólás. Pl.:

Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a ki derűtséget keltett)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a ki képviselő)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kit a köszvény bánt)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kinek adósa vagyok)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kihez több bizalmam van)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kiből derék ember válhatik)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kitől levél érkezett)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kire sokan haragszanak)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a ki nélkül nincs mulatság).

Avagy functiót (és helyet) cseréltetve a két főtaggal:

Az (a ki derűtséget keltett)	az (a ki e hasonlattal élt)
Az (a ki képviselő)	az (a ki e hasonlattal élt)

Az (a kit a köszvény bánt) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a kinek adósa vagyok) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a kihez több bizalmam van) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a kiből derék ember válhatik) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a kitől levél érkezett) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a kire sokan haragszanak) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a ki nélkül nincs multság) | az (a ki e hasonlattal élt).

Mit tudunk meg ezekből a példákból? Megtudjuk legelsőbb azt, hogy az összetett mondat csakugyan úgy oszlik két főtagra, két szólásra, mint az egyszerű mondat. Továbbá azt, hogy ugyanazon szólás alanya is, állítmánya is lehet a mondatnak, hogy a szólásnak alanyi vagy állítmányi funkciója nem függ sem alakjától, sem jelentésétől a szólásnak. A különbség csak az, hogy mint állítmány igésítve van (ámbar a példákban csak lappang az igésítő elem), azaz *ige*, mint alany változatlan marad, azaz *névszó*. Azért mondta ARISTOTELES, hogy *αὐτὰ μὲν οὖν καὶ' αὐτὰ λεγόμενα τὰ ῥήματα. ὀνόματα ἐστὶ*, hogy magukban, azaz igésítés nélkül, nevek az igék (*περὶ ἐπμ.* 3. fej.). Legvilágosabban látni ezt a főmondatban: *az* | *az* (*van*), helycserével: *az* (*van*) *az*, melyben ugyanazon szó alanyi is, állítmány is, névszó is, ige is ugyanazon mondatban.

Ebből a főmondatból még azt is látjuk, hogy talán tévednek azok, a kik azt vélik, hogy «az alany a cselekvő személy fogalmából keletkezett». «*Das ist das! und was ist das? dies sind die allgemeinen Kategorien, in denen sich dieses Denken (nämlich das Denken des Urmenschen, oder des Kindes) bewegt*», mondja STEINTHAL (*Gramm. Log. u. Psych.* 323.) s magam is azt tartom, hogy valami mutató szócska lehetett az első alany (s az első állítmány is). A személyjelentő szócskák már a mutató szócskának ülték a helyébe az efféle mondatokban: *én* | *az vagyok*, *te* | *az vagy*, *ő* | *az* (*van*); *az* | *én vagyok*, *az* | *te vagy*, *az ő* (*van*), s a szerint alanyok, vagy állítmányok, a mint az alanyi, vagy az állítmányi mutató szócskának ülték a helyébe.

Ha az első csoportban egyszerűsítjük az állítmányi szólást, a következő mondatokat kapjuk:

Az (a ki e hasonlattal élt) | derűtséget keltett
 Az (a ki e hasonlattal élt) | a képviselő
 Azt (a ki e hasonlattal élt) | a köszvény bántja
 Annak (a ki e hasonlattal élt) | adósa vagyok
 Ahhoz (a ki e hasonlattal élt) | több bizalmam van
 Abból (a ki e hasonlattal élt) | derék ember válhatik
 Attól (a ki e hasonlattal élt) | levél érkezett
 Arra (a ki e hasonlattal élt) | sokan haragszanak
 A nélkül (a ki e hasonlattal élt) | nincs multság.

Történt-e itt más változás, mint az, hogy az összetett mon-

datok állítmányát egyszerűsítettük, az összetett szólást megfelelő egyszerű szólássá változtattuk? Nem. Mivel magyarázzák tehát a grammatikusok azt, hogy a megmaradt mellékmondat, mely előbb alany volt mind a kilencz összetett mondatban, most már csak a két elsőben *alany* (KALMÁR és társai szerint csak az elsőben, mert a másodikban már *kiegészítő*), a harmadikban *tárgy*, a többiben határozó? Vagy mivel magyarázzák azt, hogy az összetett mondatok egyszerűsített állítmánya nem *állítmány* többé, hanem az első mondatban *tárgy* és *állítmány*, a második mondatban *kiegészítő* és *állítmány*, a többi mondatban *alany* és *állítmány*? Hisz ez világfölfordulás, nem csekély változás!

S mi okozta ezt a szörnyű változást? Az, hogy az egyszerűsítés miatt kiesett vonatkozó szócska helyett most a mutató szócska van deklinálva, tehát nem is a különböző forma, csak az, hogy az egyik váltó szócska helyett a másik öltözött ugyanazon formába. (Jegyezzük meg, hogy e váltó szócskák akármely formában csak arra valók, hogy egyszerű mondat helyett összetett mondattal élhessünk.)

Egyszerűsítsük most a második csoportban az állítmányi szólást:

Az (a ki derűtséget keltett) | e hasonlattal élt

Az (a ki képviselő) | e hasonlattal élt

Az (a kit a köszvény bánt) | e hasonlattal élt
sat.

Itt sem történt más változás, mint az, hogy az állítmányi szólást egyszerűsítettük, de ez az egyszerű szólás nem *állítmány* többé a grammatikusok szerint, hanem *állítmány* (*kelt*), *határozó* (*hasonlattal*) és *jelző* (*e*).

Ha a második csoport állítmányi szólása véletlenül így hangzott volna: az (a ki élt e hasonlattal), akkor egyszerűsítése után ezeket e mondatokat kaptuk volna:

Az (a ki derűtséget keltett) | élt e hasonlattal

Az (a ki képviselő) | élt e hasonlattal
sat.

A grammatikusok szerint nincs különbség ezek között: *e hasonlattal élt*, *e hasonlattal élt*, *e hasonlattal | élt*, *élt* | *e hasonlattal*. Mind a négyben állítmány az *élt*, határozó a *hasonlattal* s jelző az *é*. De nem is tudják ám a grammatikusok, hogy mit jelent a hangsúly s hiába keresik a szórend törvényeit is.

Egyszerűsítsük most az első csoportban az alanyi szólást:

E hasonlattal | az élt (a ki derűtséget keltett)

E hasonlattal | az élt (a ki képviselő)

E hasonlattal | az élt (a kit a köszvény bánt)
sat.

Itt sem történt más változás, mint az, hogy az alanyi szólást egyszerűsítettük (a benne talált igét az állítmányi szolás igésítésére használva föl). De a grammatikusok szerint nem *alany* többé ez a szolás, hanem mind a kilencz mondatban *határozó*. Az összetett mondatok alanya most a mellékmondat. Ez tehát *alanyi mellékmondat*, még pedig nemcsak KALMÁR szerint, hanem minden grammatikus szerint. (Persze, mert most már csak egy nevező eset van a mondatban.) Az állítmány mind a kilencz mondatban *élt*.

Egyszerűsítsük végre a második csoportban is az alanyi szólást:

Derűtséget	az keltett (a ki e hasonlattal élt)
A képviselő	az (a ki e hasonlattal élt)
A köszvény	azt bántja (a ki e hasonlattal élt)
Adósa	annak vagyok (a ki e hasonlattal élt)
Több bizalmam	ahhoz van (a ki e hasonlattal élt)
Derek ember	abból válhatik (a ki e hasonlattal élt)
Levél	attól érkezett (a ki e hasonlattal élt)
Sokan	arra haragszanak (a ki e hasonlattal élt)
Mulatság	a nélkül nincs (a ki e hasonlattal élt).

Ezekben a grammatikusok is alanynak tartják legalább nyolcz mondatban az egyszerűsített szólást, mert az elsőben *tárgynak* nevezik (némelyek a *sokan*-t sem tartják alanynak, hanem *határozónak*). De az állítmányi szolás ezekben is fölbomlott, még pedig *állítmányra* és *alanyi mellékmondatra* az első mondatban, *állítmányra* és *kiegészítő mellékmondatra* a második mondatban, *állítmányra* és *tárgyi mellékmondatra* a harmadik mondatban, *állítmányra* és *határozó mellékmondatra* a többiben.

Ha ennyi fölfordulással járna valamely összetett szólásnak egyszerűvé, vagy valamely egyszerű szólásnak összetetté változtatása, bizony a legtudósabb ember sem merne összetett mondat helyett egyszerűvel, vagy egyszerű helyett összetettel élni. De tudjuk, hogy bátran megteszi ezt az írni, olvasni nem tudó ember is. Ennek csak az lehet az oka, hogy az egymásnak megfelelő egyszerű és összetett szólások ugyanazt a functiót teljesítik a mondatban. Nem lehet az alany az egyszerű mondatban, a mi állítmány volt a megfelelő összetett mondatban, sem megfordítva állítmány az egyszerű mondatban, a mi alany volt a megfelelő összetett mondatban.

A grammatikusok az összetett mondatnak is csak akkor ismernek igazán alanyára és állítmányára, ha *kétnevezős* a mondat, mikor semmi hasznát sem vehetik ismertető jeleiknek (a cselekvő személy fogalmának, az ige convenientiájának, az optikai centrumnak stb.), mikor csak az ösztön vezérli őket az alany és állítmány megismerésében. Ebben a kétnevezős mondatban: *Az (a ki e ha-*

sonlattal élt) | *az* (a ki *képviselő*) még ráismernek az alanyra és állítmányra. Ingadoznak már, ha ez a mondat kerül szemük elé: *Az* (a ki *e hasonlattal élt*) | a *képviselő*. Pedig ez is kétnevezős még. Nem is ingadoznak már, ha ez kerül szemük elé: *E hasonlattal* | *az élt* (a ki *képviselő*). Nem ingadoznak azért, mert ebben már kétségkívül határozó szerintük a *hasonlattal*. Hogy ingadozhatnának tehát, ha ez kerül szemük elé: *e hasonlattal* | a *képviselő élt*? Pedig ezt a négy mondatot egyenlőség jelével kapcsolhatjuk össze egymással, mert csak az a különbség köztük, hogy majd egyszerű, majd a megfelelő összetett szólással van kifejezve egyik, vagy másik, vagy mind a két főtagjuk.

Látnivaló, hogy a grammatikusok nem az alanyt és állítmányt látják a mondatban, hanem τὰ ἄνευ συμπλοκῆς vagy κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λέγομενα (ARIST. κατηγορίαι, 2. és 4. fej.) a különféle kategoriákat, mondományokat, a tágabb értelemben vett határozókat, az egyes szókat. Egészen más dolog azonban jelentésük szerint vizsgálni a mondatrészeket és funkciójuk szerint. Jelentése szerint személyhatározó (formája szerint nominativus) a *képviselő* ebben a mondatban is: *A képviselő* | *e hasonlattal élt*, meg ebben is: *E hasonlattal* | a *képviselő élt*, de funkciója szerint nem alany mind a kettőben. (V. ö. «A mondatrészek» című értekezésemmel. Nyr. 32, 170.)

Főnt azt mondtam, hogy az efféle összetett mondat: *A képviselő úr* | *az* (a ki *e hasonlattal élt*) a legtisztábban tünteti ki a megfelelő egyszerű mondat alanyát s azt is hozzá tettem, hogy ebben mindnyájan egyetértünk. A megfelelő egyszerű mondat u. i. ez: *A képviselő úr* | *e hasonlattal élt*. Már akkor így folytathattam volna: Ha az efféle mondat: *E hasonlat* | *az* (a melylyel a *képviselő úr élt*) a legtisztábban tünteti ki a megfelelő egyszerű mondat alanyát s a megfelelő egyszerű mondat ez: *E hasonlattal* | a *képviselő úr élt*, akkor ennek az egyszerű mondatnak *e hasonlattal* az alanya. De ha így folytattam volna, mindjárt vége lett volna az egyetértésnek. Azaz talán nem lett volna. Hisz rajtam kívül talán még e hosszú közbevetés után is mind egyetértenek a grammatikusok abban, hogy ennek az egyszerű mondatnak a *képviselő úr* az alanya. Még logikus is akadna akárhány, a ki ebben nekik adna igazat, nem nekem. Hisz a logikusok is csak akkor kezdenek logikát tanulni, mikor már vagy tíz éven át minduntalan csak azt hallották, hogy az alany a *ki*? *mi*? kérdésre felel. De ha százszor százezeren állítják is, hogy egyszeregy kettő, nekem mégis szabad azt mondanom, hogy egyszeregy csak egy. Azt az ellenvetést, hogy *e hasonlattal* alany ugyan abban az egyszerű mondatban, de nem grammatikai, hanem logikai alany, nem fogadhatom el azoktól, a kik nem fogadnák el tőlem azt az ellenvetést, hogy a hinta inga ugyan, de nem fizikai, hanem matematikai inga.

Az a grammatikai alany és állitmány, akárhogy határozzák meg, nem egyéb mint nevező esetben álló névszó és elemi ige, forma, nem functió. Az alany és állitmány pedig functiót, nem formát jelentenek. S ezt, mint utóbbi értekezéséből látom, KALMÁR is sejteni kezdi már, midőn így nyilatkozik: «Eddig megrögzött véleményünk ugyan, hogy az alanynak nominativusnak kell lennie, de ebben talán félrevezet bennünket az alak és erről a nézetről le kell tennünk.» (Nyk. 32, 458.) Igaz, hogy egy-két lappal előbb még összeszid engem azért, hogy nyelvtanilag is állitmánynak tartom a *villám* szót ebben: *A templomot | villám sujtotta* = (A *mi a templomot sujtotta*) | a *villám*, de imént idézett nyilatkozatából mégis azt a reményt meritem, hogy nemsokára át fogja látni, hogy csak az alak vezette félre, midőn abban a mondatban nem a *templomot* tartotta alannak.

A forma és functio különbségét jól látni ezen a példán: *Nagyon, nagyon örültem, hogy megnevelteti*. Ebben a mondatban a NySz. tanúbizonysága szerint a következő mutató szócskák lehetségesek: *azt, annak, abban, azon, arról, a felől*, s ha kissé megváltoztatjuk a mondatot (formájában, nem értelmében) az az is. A grammatikusok szerint *tárgy* a mellékmondat ebben: *Nagyon, nagyon örültem | azt, hogy megnevelteti* (Igen örülök a Kd. egészségét.); *részes határozó* ebben: *Nagyon, nagyon örültem | a n n a k, hogy megnevelteti* (Örülnek inségemnek): *különféle képes vagy nem képes határozó* ezekben: *Nagyon, nagyon örültem | a b b a n, a z o n, arról, a felől, hogy megnevelteti* (*A tigris nem örül úgy véres prédában mint te. Nagyoban örülz egy zegen bynesnec megh tereesen honnem ... Az angelok cverlenek ez may napon embery nemzetnek meg váltasaról. Wrólk ty felwletek*); *kiegészítő* (már t. i. ha tetszésünk szerint választjuk ki két nevező eset közül a kiegészítőt) ebben: *Nagy, nagy öröm volt a z nekem, hogy megnevelteti*; végre alany ebben: *Nagy, nagy öröömre volt a z nekem, hogy megnevelteti*.

Ez kétségkívül forma vagy casusok szerint való megkülönböztetés, mert functiójára nézve valamennyi mondatban alany a mellékmondat. Ha nem ugyanaz volna a functiója valamennyiben, nem hagyhatta volna ki PETŐFI a mutató szócskát. De azonnal megváltozik functiója, ha pl. e helyett: *Nagyon, nagyon örültem | azon, hogy megnevelteti*, ezt mondjuk: *Azon | örültem nagyon, nagyon | hogy megnevelteti* = *A min nagyon, nagyon örültem | az, hogy megnevelteti*.

De azt mondják, hogy ennek a mondatnak: *Nagyon, nagyon örültem, hogy megnevelteti* az *örültem* igébe értett én, azaz az első személy az alanya. Erre azt felelem, hogy ha az alany csakugyan egyik főtagja a mondatnak, akkor az *örültem* igébe értett én nem lehet az alanya annak a mondatnak. Annak a mondatnak ez

a két főtagja: *Nagyon, nagyon örültem | hogy megnevelteti*. Az *örültem* igébe értett én csak másod- vagy harmadrendű alanyi tagja lehet ama mondat állítmányi főtagjának, épen olyanrendű tagja, mint ebben: *Megneveltetése | nagy, nagy örömenre volt az örömemre volt*-ba értett *nekem*. Ha a grammatikusok következtetések volnának, azt kellene mondaniok, hogy ennek az utóbbi mondatnak *nekem* az alanya. Ez a *nekem* ugyanaz az első személy ebben a mondatban, mint az *én* amabban. De én mégis csak azt mondom, hogy valamint ennek a mondatnak nem a *nekem* az alanya, úgy annak sem az *én* az alanya.

Én még a *Hasztalan olvasok* mondatról sem merném föltétlenül azt mondani, hogy én az alanya, mert könnyen meghazudtolhatja VÖRÖSMARTY, a ki így mondta ugyanazt: *Hasztalan van | olvasásom*. Ha ennek nem *nekem*, hanem *olvasásom* az alanya, akkor annak sem *én*, hanem *olvasok* az alanya. Még az *olvas* mondat, vagy az ehhez hasonló mondatok sem jelentik mindig ezt: *ő | olvas*, hanem sokszor csak ezt: *olvasó | van* vagy *olvasás | van*, pl. *esik* nem annyi mint *ő | esik*, hanem csak *eső | van*, *havazik* nem annyi mint *ő | havazik*, hanem csak *havazás | van*. Ne zavarjuk össze tehát a személyt az alannyal, avagy ha azt mondjuk, hogy ennek a mondatnak: *Nagyon, nagyon örültem, hogy megnevelteti az én* az alanya, legyünk következtetések s mondjuk azt is, hogy ennek a mondatnak: *Az az egyetlen szerencsém, hogy mezitláb utazom, a nekem* az alanya, ennek a mondatnak: *Elhagyott, kit úgy szerettem az engem* az alanya stb.

Ha előbb így szerkesztjük a mondatot: *Én || nagyon, nagyon örültem | hogy megnevelteti* = *Nekem || nagy, nagy örömemre volt | hogy megnevelteti*, akkor igaz, hogy *én*, illetőleg *nekem* az alanya. De ez az eljárás egyfelől nem analysis, hanem synthesis, másfelől szükségtelen, mert a második főrésznek így is alanyi tagja marad a mellékmondat.

Hogy vizsgáljuk tehát tagjai funkciójára nézve az összetett mondatot? (Mindig oly mondatokról van szó, melyeknek tagjai egymásba foglalvák, nem egymás mellé rendelvek.) Legelsőbb is két tagra, két szölcásra bontjuk, mint az egyszerű mondatot. Ezek a főtagok, a mondat alanya és állítmánya. E főtagok közül vagy az egyik, vagy a másik, vagy mind a kettő összetett szölcás. Ez az összetett szölcás alany az efféle mondatokban: *Az, a ki hasonlattal élt | derűtséget keltett. Azt, a ki hasonlattal élt | jól ismerem. Az a képviselő, a ki hasonlattal élt | derűtséget keltett. Azt a képviselőt, a ki hasonlattal élt | jól ismerem. Annak a képviselőnek, a ki hasonlattal élt | erős hangja van.* Az irodalomból a már fönt idézeteken fölül még a következő példákkal szolgállok (a mutató szöcskát, ha az eredetiben ki van hagyva, rekesztő jelek közé téve):

Ki nem ingerelte, azt | meg nem támadja. De a mi az enyém, azt | elviszem innét. Te tetted | azt, hogy e hazán az átok súlya nagy. Ki új utat tör (azt) | gaz és túske várja. Ki térdel, annak | élet int. A ki bús dalát hallgatja (annak) | megesik a szíve rajta. Ezer eszendeje | annak, hogy a magyarok itt laknak. A mér' összegyűltünk (annak) | fele sem bolondság. Kik az latrot ajándékért megjámborítják | jaj | azoknak. Arról | szó sincs | hogy kiderüljön. Más módot keresett hát | (arra) hogy bemehessen. Nem törődöm | (azzal) ha ott hagyod minden ékszered. Azon | ne örüljete | hogy a lelkek engednek néktek. Tiszta vagy | azokhoz, a kik tiszták. Elfordulsz | tőlök, a kik gonoszak. A szent, mely téled születetetik | Isten fiának hivattatik. Boldog | az a nemzet, ki ily urat szeret. Ó | bitón fog veszni holnap | ő, ki férjedet megölte. Fazekasé volt | a szekér, melyet látott. Üres volt | a melybe jár, a páholy. De a mit férjéről mondtak, a szó | oly viszáson hangzik. Ha most el nem szakad | jó erős | a pánya — A most el nem szakadó pánya | jó erős. Mit ér | a kert, ha rózsát nem terem? Ki bele fekügyék | hol vagon | a halott? Megjő | a kor, hol szívünk hév ölelés közt összeforr. Tótágast áll | az esze (annak) ki csak egyszer néz is raja. Nekem jutott | a nagy szerencse, hogy Pinty úrfit énekelhetem meg = Nekem jutott | Pinty úrfi megénekeltetésének nagy szerencséje = Nekem jutott | a nagy szerencse, Pinty úrfit énekelni meg. A sírt, hol nemzet sülyed el | népek veszik körül. Undok viperafajzatok dűlják föl | a várt, mely sok ádáz ostromokat mosolyogva nézett. Bejártam | a rónát, melyet átölel a Tisza-Duna karja. S melyen ült, a malomkő-darabot | fogta. A rózsát, mely sírján termett kedvesének | levette kebléről s ekkép szólítja meg. Jaj | annak a kertnek, a hol ilyen virágok teremnek. Lesz-e gyümölcs | a fán, melynek nincs virága? E hazán, mely porban esd kenyérért | nem esik meg szívetek. Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél | büszke fegyver csillog. Bilincset vertenek | belőlem, a ki kard valék. S melyet eddig kivonva forgatott | félt | a kardtól. A bátraktól | szalad | kik szembeszállanak vele. Mikor az isten a férfit teremté, homlokára | szállt sötét ború = A férfit teremő istennek homlokára | sötét ború szállt.

Ha az összetett mondat alanyát, az összetett szólást, ismét két tagra bontjuk, akkor az egyik tag ismét alanyi, a másik állitmányi értelmű. Ez a szólás: *az (azt, annak stb.), a ki hasonlaltal élt* így oszlik két tagra: *az | a ki hasonlaltal élt*. Ebben a mutató szócska, mint ú. n. nevelő (v. ö. ezekkel a megfelelő egyszerű szó-lásokkal: *a hasonlaltal élő, a hasonlaltal élő, a hasonlaltal élőnek* stb.) hangsúlytalan, tehát alanyi értelmű, a mellékmondat állitmányi (attributív) értelmű. Az összetett szólás a maga egészében alanya az összetett mondatnak, de ha a mutató szócskát, melyet különben is gyakran mellőzünk, pl. *a ki hasonlaltal élt | derült-séget kellett*, nem vesszük számba, akkor azt mondhatjuk, hogy a mellékmondat az alanya az efféle összetett mondatnak (*alanyi mellékmondat*).

Ez a szólás: *az a képviselő (azt a képviselőt, annak a képviselőt)*

selőnek stb.), a *ki hasonlaltal élt* így oszlik két tagra: az a *képviselő* | a *ki hasonlaltal élt*. Ebben a mutató szócska hangsúlyos is lehet, hangsúlytalan is. Ha hangsúlyos: *az a képviselő* | a *ki hasonlaltal élt* = a *hasonlaltal élt képviselő*, akkor a mellékmondat állítmányi (attributív) értelmű; ha hangsúlytalan: az a *képviselő* | a *ki hasonlaltal élt* = a *hasonlaltal élt képviselő*, akkor a mellékmondat alanyi értelmű. Világosan látni ezt a különbséget az összetett szólnak egyszerű szólássá s még világosabban összetett mondatná változtatásából: *Az (van) a képviselő, a ki hasonlaltal élt. Az a képviselő (van), a ki hasonlaltal élt*. Amott állítmány, emitt alany a mellékmondat. A mellékmondat funkciójának, állítmányi vagy alanyi értelmének tehát a mutató szócska az indicatora. Az efféle összetett szolás mindig csak a maga egészében alanya az összetett mondatnak.

Az állítmányi főtaghoz tartozik az összetett szolás az efféle mondatokban: *A képviselő* | *az (van), a ki hasonlaltal élt. A képviselőt* | *bántja az, hogy nem hallgatta meg a miniser. A képviselőt* | *az bántja, hogy nem hallgatta meg a miniser. A képviselő* | *derűtséget keltett azzal (azért, akkor, ott), hogy (mivel, a mikor, a hol) hasonlaltal élt. A képviselő* | *azzal (azért, akkor, ott) keltett derűtséget, hogy (mivel, a mikor, a hol) hasonlaltal élt. Derűtséget* | *keltett az a képviselő, a ki hasonlaltal élt. Derűtséget* | *az a képviselő (az a képviselő) keltett, a ki hasonlaltal élt. A képviselő* | *élt oly hasonlaltal, mely derűtséget keltett. A képviselő* | *oly hasonlaltal (oly hasonlaltal) élt, mely derűtséget keltett.*

Ha ezt az állítmányi főtagot: *az (van)* | *a ki hasonlaltal élt* ismét két tagra bontjuk, azt látjuk, hogy *az (van)* az állítmányi s a mellékmondat az alanyi altagja. V. ö. *A hasonlaltal élő* | *az (van)*. Minthogy az efféle összetett mondatban: *A képviselő* || *az (van)* | *a ki hasonlaltal élt* a mutató szócska csak azt mutatja, hogy mi a mellékmondat funkciója az elemi ígéhez képest, azért ha a mutató szócskát s a tartalmat semmivel sem bővítő, a megfelelő egyszerű mondatban: *A képviselő* | *hasonlaltal élt* sokszor nyomtalanul elenyésző elemi ígét nem vesszük számba, azt mondhatjuk, hogy annak az összetett mondatnak a mellékmondat az állítmánya (*állítmányi mellékmondat*).

De ép oly helyesen, sőt még helyesebben mondhatjuk azt, hogy az efféle összetett mondatnak az ígésített összetett szolás az állítmánya. Ez az összetett szolás: *az, a ki hasonlaltal élt* ígésítés nélkül névszói értékű (azért mint bármely névszó declinálható is: *azt, a ki hasonlaltal élt, annak, a ki hasonlaltal élt, azoktól, a kik hasonlaltal élték* stb.) s alany pl. ebben a mondatban: *derűtséget keltett* | *az, a ki hasonlaltal élt*; ígésítve: *az (van)*, a *ki hasonlaltal élt* állítmányára lesz. Más példa: *Az az egyetlen szerencsém, hogy mezűtláb utazom* = *Az egyetlen szerencsém* | *az (van)*, *hogy mezűtláb utazom* = *Az egyetlen szerencsém* | *a mezűtláb utazásom (van)*.

Ebben: *az, hogy mezítláb utazom* az igésített összetett szólás. Igésítés nélkül alany ugyanez a szólás pl. ebben a mondatban: *Az az egyetlen szerencsém, hogy mezítláb utazom* = *Az, hogy mezítláb utazom* | *az egyetlen szerencsém (van)* = *A mezítláb utazás* | *az egyetlen szerencsém (van)*. Ebből ismét azt látjuk, hogy az összetett szólás, illetőleg a mellékmondat funkciójának a mutató szócska az indicatora.

Hasonló mondatok ezek is: A legnagyobb dolgunk | *a*, hogy eszünk, iszunk. Ki legbajnokabb lesz, *azé* legyen | *a* lány. *Azé* | *a* veréb | ki megcsípheti. El kell fogni nyomban *az* | kemény parancsa = kemény parancsa | *az (van)*, hogy el kell fogni nyomban. Az egész, mit életemben érted tennem lehetett | *anynyi*, hogy a koporsóba én tevem be tetemed. *Anynyi* | *az* áldása | hogy alig fér belé. *Olyan* | *a* föld | mint egy vén koldús. Hosszú fájdalom rövid tartalma (*az* hogy): sírban két jó gyermekem. A sátán háza | *ott* van, *a* hol az arany terem. *Azok* | pironkodjanak | *a* kik hitetlenül élnek = *A* pironkodók | *azok* legyenek, *a* kik hitetlenül élnek. *Azt* gondoltam, hogy sebemet a sírásó gyógyítja meg = Gondolatom | *az* volt, hogy sebemet a sírásó gyógyítja meg. *Azért* | *jövék* | hogy elűzzem a ködöt = Jöve telem | *azért* vala, hogy elűzzem a kököt. Fölkeresik, *abban* | állapotdának meg = Megállapodásuk | *az* volt, hogy fölkeresik.

Ha ezt az állítmányi főtagot: *bántja* | *az, hogy nem hallgatta meg a minister* két tagra bontjuk, azt látjuk, hogy *bántja* az állítmányi, az összetett szólás, illetőleg a mellékmondat az alanyi altagja. Ellenben ha ezt a főtagot: *az* | *bántja* | *hogy nem hallgatta meg a minister* = *a mi bántja* | *az (van)*, *hogy nem hallgatta meg a minister* bontjuk két tagra, azt látjuk, hogy *bántja* az alanyi, az összetett szólás, illetőleg a mellékmondat az állítmányi altagja. Az összetett szólás u. i. most ez: *az, hogy nem hallgatta meg a minister*. Ez mint névszó alany az első mondatban, igésítve állítmány *a* másik mondatban. A második mondat megfordítása az elsőnek, azaz *a* mi névszó, alany az első mondatban, ige, állítmány *a* másik mondatban. *a* mi ige, állítmány az első mondatban, névszó, alany *a* másik mondatban. De e helyett: *a mi bántja* vagy *bántója* | *az (van)*, *hogy nem hallgatta meg a minister* a kicsiszolt s takarékos nyelv az előbbi igét használja föl a névszói szólásnak igévé, állítmánynya tételére: *az* | *bántja* | *hogy nem hallgatta meg a minister*. Azt, hogy ebben az esetben névszói, alanyi értelmű az ige, az összetett szólás funkciójának indicatorából, az erősebben hangoztatott mutató szócskából érezzük meg.

Ugyanez a különbség ennek a két állítmányi főtagnak altagjai között is: *derültséget keltett* | *azzal, hogy hasonlattal élt és azzal* | *keltett derültséget* | *hogy hasonlattal élt* = *a mivel derültséget keltett* | *az (van)*, *hogy hasonlattal élt* = *derültségkeltő* | *azzal (volt)*.

hogy hasonlattal élt. Ebben az esetben is a meglévő elemi igét használja föl a nyelv a névszói szólásnak igévé, állítmánynya tételére *keltett* és *derűtséget keltett* közt csak az a különbség, mint *keltő* és *derűtségekeltő*, vagy *keltés* és *derűtségekeltés*, vagy *fa* és *fűzfá*, vagy *asztal* és *kerek asztal* között.

Alanyi altag tehát az összetett szólás, illetőleg a mellékmondat a következő példákban: Rozgonyinak || *meg* kelle igérni | (azt, hogy) Budára leányát föl fogja kísérni. Az igaz úton járó és az istenfélő || *megútáltatik* | attól, a ki gyalázatos úton jár. Rozgonyi Piroska || *fültette* magában | (azt), hogy megtöri szívét fájdalmas igában. A ki jármot hágy nyakába tenni || *mélto* | rá, hogy azt hurczolja is. Az ifjúság könnyű kora || csak *múlola*g érezi | (azt), a mi az ősz hazafinak buzgó lelkét vérezi. Ott, hol már megszűnik az isten világa || *új* világot alkot || mindenhatósága. Hejh János vitéznek || *került* sok bajába | (az), míg lyukat fúrhatott sárkány oldalába (e helyett: *sok* bajába került). *Nem* ver meg engem | az isten | (azért), hogy szeretőt mást kerestem. Az isten || *pártfogó*ja | azoknak, kik az egyenes úton járnak. Kukoricza Jancsi || *tán egy-* maga volt csak | az, a ki meg nem hallotta az elmondott dolgot. (PÉTERFI ezt az összetett szólás egyszerűsítésével így mondja: Kukoricza Jancsi || *tán egymaga* volt csak | meg nem hallója az elmondott dolognak.)

Állítmányi altag az összetett szólás, illetőleg a mellékmondat a következő példákban: A ki hálát ad | engem | a becsül. Kossuth Kossuth Lajos || *azt* üzente | (hogy) elfogyott a regementje. *Az* forra | bennem, *az* fájt | énnekem || hogy egy nemzetnek két országa van. Az egész örömem || csak *anynyiból* állott | hogy a faluban egy szép kis szőke lány volt. *Azzal* vagdalkoznak | némely nem t'om milyen emberek | hogy ez országban nyilvános épületek nincsenek. A leány || *azért* megy bálba | hogy férjhez mehessen. Nagy fejedelmeknek || *azokat* nevezik | a kik sok tartományokat birnak. Csak *azután* mondta | a következőket | mikor a lány ajkán tőle sok csók égett. Sírhalom tövében || *annak* ásnak árkot | a ki nem lát többé fényes napvilágot. *Olyan* volt mellette | az ékes királylány | mint felhő mellett a tündöklő szivárvány. *Úgy* pislog | békullott szeme két tájéka | mint a kocsonyába fagyott varas béka. Az örömem || *onnan* ered | mert itt voltam. És mint a pipafüst csavarog a légben | *akként* csavarognak szanaszét || elméik. Szemeim || *ott* járnak | a hol nekik tetszik.

Ha végre két tagra bontjuk az efféle állítmányi főtagokat is: *keltett* | az a képriselő, a ki hasonlattal élt, *élt* | oly hasonlattal, a melylyel derűtséget keltett; az a képriselő (az a képriselő) *keltett*, a ki hasonlattal élt, *oly* hasonlattal (oly hasonlattal) *élt* | a melylyel derűtséget keltett, azt látjuk, hogy az első két esetben alanyi, a másik két esetben állítmányi altag az összetett szólás.

Az efféle állítmányi főtagnak két altagra bontásánál még nem érkeztünk a mellékmondatig. Ha ennek functióját is tudni akarjuk, még két tagra kell bontanunk az összetett szólást, így: *az a képviselő | a ki hasonlattal élt, oly hasonlattal, melylyel derűtséget keltett*. Főnt láttuk már, hogy az efféle összetett szólásokban a szerint állítmányi vagy alanyi értelmű a mellékmondat, a mint erősebben, vagy gyengébben hangoztatjuk a mutató szócskát. Mint-hogy az efféle összetett szólások két tagja közt a grammatikusok szerint is attributív, azaz alanyi-állítmányi viszony van, legyen elégséges a főnt említett példákra hivatkoznom.

Ezek után hiábavaló szószaporítás volna o'ly összetett mondatok tagolásába bocsátkoznom, melyeknek mind a két főtagja összetett szólás. Helykimelés okából mellőzöm az oly összetett mondatokat is, melyeknek egyik, vagy másik, vagy mind a két főtagja több egymásba foglalt összetett szólásból áll (többszörösen összetett mondat).

Ezzel befejezem ezt az értekezést. Ha imitt-amott többet ígertem, mint adtam benne, igyekezni fogok pótolni a következőben. Egyelőre csak azt akartam kimutatni, hogy a mit a grammatikusok alanynak és állítmánynak neveznek, egyáltalában nem alany és állítmány, nem lehet tehát *grammatikai* alany és állítmány sem. Mit lehet s mit kell az alanyon és állítmányon értenünk, világosan megmondja az ismeretes meghatározás. E meghatározás szerint nem a *hadakozás* és a *török* az alany ebben a két mondatban: «*A keresztyének között | nagy hadakozás vagyon. A török békeségben vagyon.*» MIKES K., a ki ezt 170. levelében írja, nem a *hadakozásról* és a *törökről*, hanem a *keresztyénekről* és a *törökről* akart valamit mondani. Hogy e meghatározás szerint nem az alany és állítmány az, a mit a grammatikusok annak neveznek, a gondolkozni tudó grammatikusok maguk is átlátják. De a helyett, hogy azt mondanák, hogy nem az alany és állítmány az, a mit annak neveznek, azt mondják, hogy *másféle* alany és állítmány az. Ha ez lehetséges volna, akkor az alany és állítmány ismeretes meghatározásán tágitani kellene, hogy ezt a *másféle* alanyt és állítmányt is magába foglalhassa. De KERN, WEGENER, GABELENTZ, SIMONYI, KALMÁR mind csak szűkítették a meghatározást, KERN pl. annyira, hogy az *én, te, ő, mi, ti, ők* szökon kívül kizárt mindent az alany fogalmából. De azért ebben a mondatban: *Das | bin ich* alkalmassint ő is Prädikatsnominativnak tartja az *ich* szót.

«De hát valami nevet csak kell adni annak, a mit eddig alanynak és állítmánynak neveztünk», mondta a minap SIMONYI szóval előttem. Erre az ellenvetésre már feleltem valahol, azt, hogy nem volt czélom új neveket osztogatni a grammatikai elemeknek. Én beérem az ismeretes *nominativus* és *verbum finitum* nevekkal. A kinek nem tetszenek, keressen jobb neveket, csak ne

az *alanyt* és *állítmányt*, mert ezek a legrosszabbak s már elég zavart okoztak.

Nagy, nagy az a zűrzavar, mely abból keletkezett, hogy a grammatikusok is alanyról és állítmányról kezdtek beszélni. S nemcsak a grammatikában nagy, hanem a logikában is. Sőt ebben még nagyobb. Azok, a kik eddig figyelmükre méltatták előbbi értekezéseimet, SIMONYI, KALMÁR, PETZ, KOC SIS LÉNÁRD mind azt vetették szememre, hogy én a logikai alanyról és állítmányról beszélek. De mutasson nekem valaki csak egy logikát is, melyben említés volna arról, hogy a mondat mind alsóbb- meg alsóbbrendű határozó- és határozandó, azaz állítmányi és alanyi értelmű két-két tagra oszlik. E helyett ezt találni az újabb logikákban:

«In den einfachen Urtheilen sind folgende Verhältnisse zu unterscheiden: 1. Das prädicative oder das Verhältniss von Subject und Prädicat. 2. Das Objectsverhältniss oder das Verhältniss des Prädicates zu seinem Objecte. 3. Das attributive Verhältniss . . . In dem mehrfachen oder zusammengesetzten Urtheil ist das subordinierte Urtheil nach der Stelle (!), die es oder der sich einfügende Theil desselben in dem Gesamturtheil (dem Gesamtsatze) einnimmt, entweder Subjectiv-, oder Prädicativ-, oder Attributiv-, oder ergänzendes oder bestimmendes Objectiv Urtheil (-Satz)».

Így érti az alanyt és állítmányt Németországnak egyik híres logikusa, UEBERWEG (System der Logik, 2. Aufl. 144—147). S a legfurcsább az, hogy TRENDELENBURG-nak helyes sejtelmét így veti el:

«Man kann mit TRENDELENBURG sagen, die Logik verstehe unter dem Prädicat die objectiven Bestimmungen, falls solche vorhanden sind, mit, also z. B. in dem Satze: *A trifft B*, sei nicht das blosse Treffen, sondern das Treffen des B, das logische Prädicat. Aber dann muss man bei dem so bestimmten Prädicat noch das eigentlich prädicative Verhältniss und das objective unterscheiden, also das letztere doch wiederum einer besonderen Betrachtung würdigen.» (U. o. 148.)

Ez azt teszi, hogy ennek a mondatnak: *A ló | vizet iszik*, nem a *vizet iszik*, hanem *szik az* egyik főtagja, az állítmánya. Így érti az állítmányt WUNDT is, mint megtetszik ebből az egyeztetéséből: *trinkt Wasser = das Wasser | wird getrunken*. (A helyes egyenlet ez: *was es trinkt, sein Getränk, das Getrunkene | ist Wasser*.) De hát WUNDT is legalább tíz éven át hallotta minduntalan azt, hogy az ige mindig állítmány, mielőtt logikával kezdett foglalkozni.

Nem az a baj tehát, hogy az alany és állítmány belekerült a logikából a grammatikába, hanem az, hogy a grammatikából vissza-került a logikába, az, hogy ezt a syllogismust:

Jaj | annak, a kit megvert az isten
Azt a kertet | megverte az isten
Jaj | annak a kertnek,

nemsokára a logikusok is így fogják magyarázni: I. præmissa: alany (*jaj*), állítmány hiányzik vagy lappang, részes határozó mellékmondat alakjában; II. præmissa: tárgy, állítmány, alany; conclusió: 1. alany mint alany, 2. tárgy mint részes határozó.

Fogadják bírálóim hálás köszönetemet annak elismeréséért, hogy logikailag csakugyan az az alany és állítmány, a mit én értek rajtuk.

KICSKA EMIL.